

ماہوار

مہادادو

حیدر بخش جتوئی
سان گڈ سپین
گیا زہیندہ
فوتو

لیکک

جی۔ ایم۔ سید
مولانا عزیز اللہ جروار
کامریڈ میر محمد تالپر
قاضی فیض محمد
محمد ابراہیم جویو
۽ ٻیا

کامریڈ حیدر بخش جتوئی نمبر

مہادو

حیدرآباد

جلد ٻيون: شمارو 7 جولاءِ 1997ع

سرپرست:

مولانا عزيز الله جروار

چيف ايڊيٽر:

انجنيئر قمرالدين سھتو

ايگزيڪيوٽو ايڊيٽر:

سرمست سنڌي

ايڊيٽر:

محمد انس راجپر

مئنيجنگ ايڊيٽر:

ثناء الله سومرو

قانوني صلاحڪار:

عبدالرزاق مهر (ايڊووڪيٽ)

صلاحڪار:

ڪويمي ايترو - آزاد ايترو

اسر سنڌي - محمد ياسين شورو

غلام رسول پوهيڙو

بزنس ايگزيڪيوٽوز:

اعجاز شاھ فيض سومرو علي حسن مهر

اسد الله مري رياض انصاري

معاون: اشفاق احمد ڪوکر

آرٽسٽ: عبدالخالق چنو

ڪمپوزر: بآءِ (ڪونٽر ڪمپوزر گاڏي کاتو حيدرآباد)

فون: 784420

قميت: 15/- رپيا - سال لاءِ: 100/- رپيا

پبلشر: محمد انس راجپر

پرشر: آڪاش پرنٽرز گاڏي کاتو حيدرآباد

لکپڙه لاءِ ايڊريس:

ماہوار "مہادو"

پتائي ٿاڻون، ڄامشورو روڊ

حيدرآباد - سنڌ.

سورهيه مرين سوپ کي ته دل جا وهم وسار.
هن ڀالا وڙه ڀاڪرين، آڏي ڍال م ڍار.
مٿان تيغ ترار، مار ته متارو ٿيئن.
(شاه)

وچور

4	ادارو	اسان جا ويچار
6	مهاڏوست	ڪامريڊ مظهر جتوئيءَ جو انٽرويو
9	محمد ايوب شيخ	ڪامريڊ جتوئي هڪ ڀيرو ماڻهو
11	مير محمد سومرو	باباءِ سنڌ پنهنجي رفيقن جي نظر ۾
17	محمد انس راجپر	سنڌ جي آجپي جي جدوجهد ۽ باباءِ سنڌ
21	قاضي فيض محمد	قرب جا چار ڏينهن
23	جي-ايم-سيد	مٿي ٿرهي
25	مولانا عزيز الله جروار	ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي
26	ڪامريڊ مير محمد ٽالپر	باباءِ سنڌ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي
29	سرمست سنڌي	باباءِ سنڌ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي
31	محمد ابراهيم جويو	ادب ۽ سياست عوام لاءِ
38	عزيز الله پوهيو	گاهي گاهه فراق جي ڪيا ڌارون ڌار
40	آزاد بخاري	هاشيا رکيو رام
41	حيدر بخش جتوئي	نيا جا علم ۽ تهذيبون اسان جو گڏيل ورثو آهن
43	حيدر بخش جتوئي	پاڪستان ۾ جمهوريت يا آمريت
47	حيدر بخش جتوئي	سنڌ جي زمين جو حقدار ڪير؟
54	حيدر بخش جتوئي	باباءِ سنڌ جو هڪ خط
55	حيدر بخش جتوئي	هاري انقلاب
56	حيدر بخش جتوئي	هاريءَ ڏانهن خطاب
57	حيدر بخش جتوئي	زميندار شاهي عرف ڪمدار جا ڪارناما (ٺاٽڪ)
60	حيدر بخش جتوئي	باباءِ سنڌ جي شاعري

شاعري: ڪامريڊ نذير حسين جاللي، مهر گل، محبوب گل سومرو، حسد قاضي.

روشن ظفر راهو، مسڪين سمون، عليڀر چنو، ڪومر سنڌي

پاران ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

نماڻدا: ڪراچي، عبدالستار سھتو، ميرپور بٺورو، الهڏو ملاح، ٽنڊو الھيار، مسڪين سمون، چور، امر ڪوٽ عبدالحق آريسر، نوابشاھ ضلعو، نياز لاشاري، نوشهروفيروز ممتاز احمد ڏنگراج، پڌ عيدن، محسن علي ابو پوتو، ڪنڊيارو: روشن ايترو، محبت ديرو، عرفان علي ڏهرج، مھراب پور: مرتضیٰ بلال راجپر، خيرپور: ولڻ سنڌي، گهٽتہ خادم ڪنڙو، سکر: محمد يوسف دايو، پٺو عاقل: ناصر چاچر، گهوٽڪي: راشد لطيف چنو، ڏهرڪي: غلام قادر پٽو، شڪارپور: آصف منل، چڪ، مھراڻ مھر، ٺل (جيڪب آباد) اسحاق لاشاري، ميرپور پڙو: ساجد سومرو، ڪنڌڪوٽ غلام نبي چاچر، غوثپور: علي حسن بجارائي، تنگواڻي: ظريٽ بجارائي، رتوديرو: الطاف پرويز پٽو.

شريف صاحب چوي ٿو ته مان اقتصادي ترقي ڪرائيندس ۽ اناج وڌيڪ پيدا ڪرڻ لاءِ سڀ طريقا اختيار ڪندس ڇا هو ٻڌائي سگهندو ته پهريو جو امپورٽ ٽيڪس ٽريڪٽر جي امپورٽ ٽيڪس کان ڪيترو سستو ۽ گهٽ آهي. ڇا ٽريڪٽر مهانگي ڪرڻ سان زمين سڌرندي ۽ اناج پيدا ٿيندو.

امريڪا جو تعلقو پاڪستان

ايل ڪا نسيءَ کي ڊيري غازي خان جي شاليمار هٽل مان امريڪي انويسٽيگيشن ٽيم گرفتار ڪري هيلڪاپٽر ۾ کڻي مٿان مٿان سان امريڪا تائين پهچائي ڇڏيو ايل ڪا نسي امريڪن سي آءِ اي جو پرمٽ يا ڊيلي ويجهڙي تي پگهاردار هيو ان جو اسان ڪهڙو ماتر ڪيون اسان کي خطرو آهي ته امريڪا جا هتي جيڪي ٻيا پگهار دار بينظير ۽ نواز شريف ڊيوٽيون ڪري رهيا آهن اهي پنهنجي بچاءُ جو سوچين ڇو ته امريڪا اڳي به هڪڙي ملڪ جي صدر کي گرفتار ڪرائي امريڪا گهرايو هو، اسان جي هن ڳالهه جي تصديق گذريل بيان مان به ٿئي ٿي جنهن ۾ هن چيو هو ته پاڪستان ۾ اقتدار وٺڻ لاءِ ٽي چار ڳالهون نامر ضروري آهن هڪڙو اسمبليءَ جي حمايت حاصل ڪرڻ ٻيو فوج جي حمايت حاصل ڪرڻ ٽيون امريڪا جي حمايت حاصل ڪرڻ. امريڪا جي سرٽيفڪيٽ تي نوڪري ڪرڻ وارا پنهنجو خير گهرن.

ان تڏهن ٿي رڙيون ڪيون جڏهن پورا پئي سببا

سنڌي ته انن کان به ويل آهن جو عالمي سامراج جا سينيون هانگ ڪانگ کي ڇڏي سنڌ بلوچستان جي بندرن تي لڏو لاهن وارا آهن پر سنڌي انن وانگر روئڻ بدران پستيون پيا هڻن ۽ خرمستيون پيا ڪن، ٻڌي ڳالهه آهي ته اسان جي هڪڙي سنڌي قومپرست ليڊر کي هڪ امريڪي سفارتڪار مهاجرن جي ڀارت ڪندي تعريف ڪئي ۽ چيو ته مهاجرن جون ته عورتون به تمام گهڻو تعليم يافته ۽ مهذب آهن سو سائين جلال شاهه ڪراچيءَ ۾ فري پورٽ جي لاءِ رضا نامون ڏيکاريو آهي ۽ آجيان ڪئي آهي سو سائين کي هٿ ٻڌي عرض ڪيون ٿا ته فري پورٽ لاءِ تهذيب جو فري هجڻ به ضروري آهي جنهن جي لاءِ اسان سنڌي ماڻهو تيار ناهيون، هانگ ڪانگ جي پشت تي هڪ ارب آدمشماري وارو ملڪ چين هيو جنهن پنهنجي ڌرتي عامي سامراج کان ڳائي وڃائي ڇڏائي ۽ ڪراچيءَ جي پشت تي سنڌين کي ايتري قوت ڪانهي، سنڌين جون جنگون پنجاب جي قبضي ۾ آهن اهي گمبٽ گهمي ڪو نه سگهندا جو ڪراچي ڇڏائي سگهن ان کان اڳي اڳي مهينو ڪن اڳي جي ڳالهه آهي ته اخبارن ۾ هيءَ ڳالهه چپي هئي ته ڪراچي بندر پياسي ڪرب ۽ ايڪيهه ارب ۾ وڪرو ڪيو ويو آهي جنهن جي اڏائڻي جان ميجر ۽ ٻيا ان جا پائيوار ادا ڪندا جنهن قوم جو ملهه اسلام آباد ۽ لاهور جا پنجابي کائي وڃن ۽ ان کي پنهنجي

مسلم ليگ جو تحفو

سنڌ ۾ ڪڻڪ جي فصل لهڻ کان ٻه اڏائي مهينا اڳ مسلم ليگ جي حڪومت قائم ٿي، سنڌ ۽ سرحد ۾ ڪڻڪ جي اٽي جو ايڏو ته بهران پيدا ٿيو جو اخبارن مطابق هٽل تي پنج رپيا في ماني اگهه ڪي وڃي پڳي، ٻاهرين دنيا کان گهرايل ان پورو نه پيو ۽ فصل لهڻ تي آيو ته پنجاب جو وزير اعليٰ شهباز شريف مرڪزي وزير خوراڪ مسز عابده حسين سنڌ ۾ اچي ڌڻو هنيو ته پنجاب جي فصل لهڻ ۾ ڪجهه دير آهي اوهان اسان کي اڏارو ان ڏيو پوءِ اسان توهان کي موٽائي ڏيندا سين، حقيقت هي آهي ته پنجاب ۾ ڪو به بحران ۽ اناج جي کوٽ ڪانه هئي، ڇو ته جنهن ڏينهن اڀاوڙي ۾ اٽي جو ڪلو پندرهن کان ويهين رپين تائين هيو انهيءَ ڏينهن ۾ صادق آباد ۾ ستن رپين ڪلو هو، هيڏانهن پنجاب جا سياسي اڳواڻ سنڌ جو ان ٽرالرن ۾ ڪڍائي پنجاب جي سمگلرن کي پهچائي رهيا هئا، ته هوڏانهن اڀاوڙي جو ڪو به سنڌي صادق آباد ڪم سانگي وڃي ۽ موٽڻ وقت اتي سستو اٽو ڏسي پجن لاءِ پندرهن ويهه ڪلو جي هڙ ٻڌي لاريءَ ۾ گهر پتي آيو ته سنڌي پنجاب جي سرحد واري پوليس چوڪيءَ تي پوليس وارا هن کان اٽو ڪسي پيا وٺن، جيڪو سلسلو اڄ تائين جاري آهي، هن وقت نيشنل فصل لهڻ کانپوءِ به سرڪاري اگهه ساڍا ڇهه رپيا ڪلو وارو اٽو ٻيڻ جي حساب سان ٻارنهن تيرنهن رپين کان وڌي ويو آهي، ڄاڻو ماڻهو ٻڌائن ٿا ته نواز شريف اليڪشن جو چنڊو پنجاب جي فلور ملز جي سينن کان ورتو هيو جن کي بدلي ۾ هاڻي سنڌ جو ان ڏياريو وڃي پيو ۽ سنڌ مسلم ليگ جا واپاري، وزير ايم پي اي، ايم اين اي فرضي نالن تي واپار جون ڪمپنيون ٺاهي افغانستان ۽ ٻين علائقن جي ڪڻڪ سمگل ڪري چڪا آهن ۽ ڪري رهيا آهن نيشنل فصل ۾ وڏو عرصو پيو آهي الاڻي انگ ڪٿي ٿيندو، سنڌ جي فوڊ ڊپارٽمينٽ جي عملي سرڪاري خريداري جو حذف پورو نه ڪيو آهي اناج جا گدام خالي پيا آهن اخباري اطلاع مطابق خيرپور جي ڊسٽرڪٽ فوڊ ڪنٽرولر غوث علي شاهه طرفان سڌايل کلي ڪچهري ۾ کيس چيو ته مون ڪلهه ٽيون ڏينهن ان جو به ٽرڪون ڪوئيتا ويندي پڪڙيون ۽ انهن کي کوٽ ڏيڃي جي سرڪاري گودام ۾ جمع ڪرايو. مونکي ٽرڪ جي ڪارندن ڌڙڪا ڏنا ۽ چيائون ته هي ان وزير زراعت مراد علي شاهه جو آهي پر مون هن جي نه ٻڌي پوءِ جواب ۾ مونکي هي خيرپور مان بدلي جو آرڊر مليو آهي جيڪو غوث علي شاهه صاحب کي هن کولي ڏيکاريو جواب ۾ غوث علي شاهه صاحب ٻڙڪ به نه ڪڇيو. ڇا نواز شريف صاحب 97-98 جي سال کي ڪڻڪ اڀايو جي سال طور ملهائڻ جو جيڪو اعلان ڪيو آهي ان جي معنيٰ اها آهي ته سنڌ جو اناج سمگلنگ لاءِ ٻاهر موڪلي سنڌين کي ماني ڳپي لاءِ خوار ڪيو وڃي، پٺاڻو وڃي، بچڙو ڪيو وڃي. نواز

ڌرتي جي ٻڌي ڇوڙي بابت ڳالهائڻ جو به اختيار نه هجي ۽ جنهن تيبل تي اهو فيصلو ٿيو آهي ۽ اها ايگريمنٽ لکي وئي آهي ان ۾ سنڌي قوم جي نمائندگيءَ جو ڌڻو به ڪونهي ته اهڙي وڪري جي آجيان اسان جي سمجهه کان مٿي آهي، ان جي اسان ڪيئن تائيد ڪيون ڇا ان جي معنيٰ هيءَ آهي ته سنڌ نوانوي سال کان مٿي پنجاب جي غلام هوندي ۽ پنجاب نوانوي سال لاءِ ڪراچي بندر هانگ کانگ وارن اڳوڻن سينن کي ليز تي ڏنو آهي؟

پنجابي ۽ پناهگير اکر مڙهي هڪڙو

قوم جي زوال جي معنيٰ صرف ڪا هيءَ ڪانهي ته انهن کي جسماني طور قتل ڪري ماري ڇڏجي، تاريخ ۾ ڪي ڪن قومن سان ائين به ٿيو آهي پر اهو زوال ۽ موت انهيءَ قسم جي زوالن ۽ خاتمن کان گهڻو سستو ۽ سولو آهي جن ۾ قومن جسماني طور تي نه زنده هونديون آهن پر عزت النفس ساڪيءَ اخلاق جي لحاظ کان انهن کي روزانو سربازار قتل ڪيو ويندو آهي، بي موت ماريو ويندو آهي، انهن جون لڄون، مائرن پيئرن نياڻين جون عصمتون چونڪ چونڪ تي لٽيون وينديون آهن پر ماري قابض قوم جي فرد جي پيشاني تي گهنج پوڻ سان غلام بڻايل ڌرتيءَ ڏيڻ جي ولر مڙس کي گرفتار ڪيو ويندو آهي، ڦاهين تي لتڪايو ويندو آهي، بر سر بازار ڦٽڪن ۽ ڪوڙن سان سندن چمڙي لائي ويندي آهي ۽ انهن محڪومن جي انهيءَ حالت تي ڪو رحم ڪاڻ واريو نه هوندو آهي، ڪورون پٽن واريو نه هوندو آهي، فرعون جي باري ۾ قرآن مجيد بني اسرائيلن کي غلام بنائڻ واري عمل کي هن لفظن سان بيان ڪيو آهي ته ”هو محڪوم جي هڪڙي ٽولي کي ٻئي ٽولي سان ويڙهائي انهن کي ڪمزور بڻائي ٿو ۽ انهن جي عورتن کي ڇڏي مردن کي قتل ڪري ٿو.“ بلڪل اهڙي نموني پاڪستان جي انتظامي حڪمت عملي محڪوم سنڌين مان جتوئين هٿان جاگيرائين کي ڪٿي مهربن جتوئين کي پاڻ ۾ ڪٿي ڪليرين جتوئين اچڻ کي پاڻ ۾ ۽ ڌاڙيلن هٿان هندن ميمڻن ۽ شيخن کي ڳولي ڳولي پيا مارائڻ قومن جو اهو موت هڪڙي ڏينهن جي موت کان تمام وڌيڪ هاجيڪار آهي، خوني پاڪستان جو پيٽ جڏهن قبائلي ڇڪتاڻ ذريعي رت سان نه ٿو پرڄي ته پوءِ وري سنڌ جي امن واريءَ ڌرتيءَ تي سنڌي مهاجر کي هڪ ٻئي هٿان قتل ڪرايو ٿو وڃي، شيعي سنيءَ کي ويڙهائي مذهبي فرقي بندي جي حوالي سان ڪوس ڪرايو وڃي ٿو.

انگريز دانشور جي فتنه انگريز ڪوپريءَ جي پيدوار ”دو قومي نظريو“ جنهن کي پاڪستان جو سرڪاري نظريو قرار ڏنو ويو انهيءَ خوني ۽ پاپي نظريي سن مذهبي فرقيواريت جي نالي تي ايندڙ زماني

۾ به ايتري تائين هن ڌرتيءَ کي رت جو ريڇ ڏنو ويندو جيتري تائين اهو آدم خور پاپي ۽ خون خوار نظريو سلامت هوندو، اسان جي آقا پنجابي قوم کي اڄ ڪلهه سندن ئي ڌرتي تي انهيءَ نظريي جي برڪت سان پنجاب جي روڊن، مسجدن، امام بارگاهن ۽ عدالتن ۾ هڪ ٻئي کي ڪهن مارڻ شروع ڪيو آهي، تڏهن به هو انهيءَ نظريي تان هٿ ڪڍي انساني پائپي واري نظريي کي قبول ڪرڻ لاءِ تيار نه آهن، انهيءَ جو سبب شايد هي ٿي سگهي ٿو ته ملڪ جا اصلي حاڪم شايد پنجاب وارا به نه هجن اها مرضي شايد پراڻي آقا جي هجي جيڪو لنڊن، واشنگٽن، نيويارڪ، تل ابيب يا جنيوا مان ويهي، حڪم هلائي ٿو.

اڄ ڪلهه پنجابي سنڌ کي گريٽر پنجاب جي هڪ ڊويزن جي حيثيت ۾ تصور ڪن ٿا. جيئن سندن آقا فرنگي پنهنجي دور ۾ سنڌ کان ان جي ملڪي شلتقائي قومي حيثيت کسي بمبئي جي ڪمشنري ماتحت ڪري ڇڏيو هو اهڙي نموني جيئن ڏاڇي هٿي ڏهه توڙي هٿي تيرهن.

هوڏانهن ٻئي طرف مهاجرن جون نيتون به صاف ڪو نه آهن اسان جا ڪي سڄاڻ سنڌي قومپرست اڳواڻ ايم ڪيو ايم جي ڪراچي صوبي بنائڻ واري سوچ کي حقيقي گروپ واري آفاق معرفت پنجابي ايجنسين جي شرارت قرار ڏين ٿا ۽ دوست طور مشهور ڪن ٿا، پر اسان کين ياد ڏيارڻ گهرون ٿا ته الطاف جي حق پرست تيمر جو هڪ ٻيو نالو مهاجر رابطو ڪائونسل به آهي، جن سال به اڳي ڪريم آباد ڪراچيءَ وٽ جلوس ڪڍندي هي نعرو هنيو هو ته ”اب هو تا نهين گذارا آڏا تهمهرا آڏا همارا“ ان جو مفهوم ۽ معنيٰ حقيقي واري صرف ڪراچيءَ کي صوبو بنائڻ واري گهر جي پيٽ ۾ وڌيڪ هاجيڪار آهي، جڏهن پي پي جي پهرئين دور حڪومت ۾ هٿيارن هٿ ڪرڻ لاءِ اپريشن ڪيو ويو هو، ته هن هندستان جي وزير اعظم کي پنهنجي جلوس ۾ نعرن دوران پڪاريندي چيو هو ته وي پي سنگهه ڪهان هو آڻو هماري مدد ڪرو وي پي سنگهه کي انهي اپيل ۽ سڏ جي پس منظر کي شايد عبدالواحد آريسر ۽ امداد محمد شاهه سمجهي نه سگهيا آهن انهي جي صاف معنيٰ هيءَ آهي ته جيئن پنجابي سنڌ کي گريٽر پنجاب جو حصو بنائڻ جو پهه ڪري چڪا آهن جن ته هو سنڌي قوم کي تسليم ئي نه ٿا ڪن بلڪل اهڙي نموني پناهگير به سوچن ٿا ته پنجابي سنڌ ڇو ڪٿي، اسان سڄي سنڌ کي مهاجر ديس بڻايون ۽ هندستان اسان جي مدد ڪري، سو اسان جي نظر ۾ سنڌ جو نه پنجابي سڄڻ آهي نه پناهگير، ٻئي سڄي ساري سنڌ ڳڙڪائڻ چاهين ٿا.

تعارف

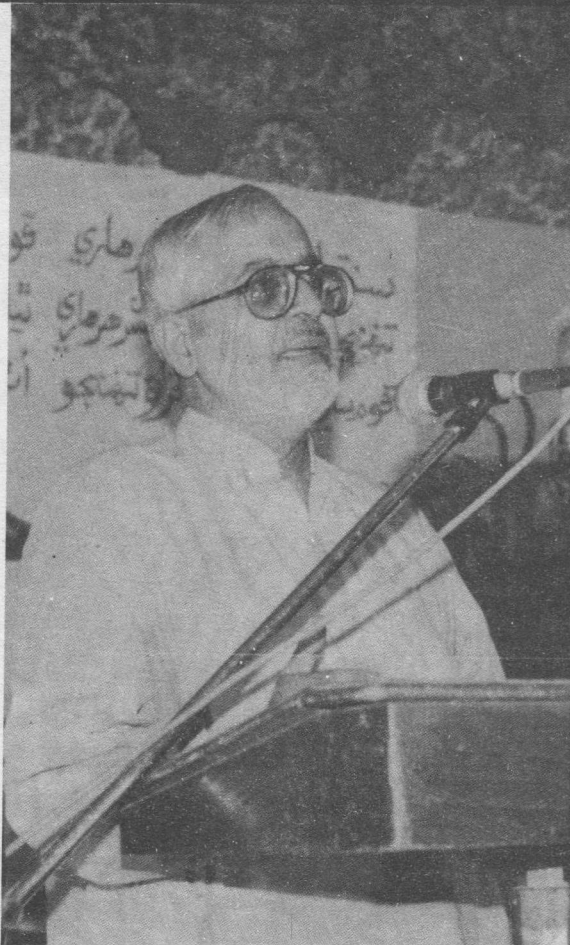
باباء سنڌ حيدر بخش جتوئيءَ جو قومي تحريڪ ۾ ون يونٽ خلاف شاندار جدوجهد هئي. ون يونٽ جيڪو پهرئين جولاءِ ۷۰ع ۾ ٺٽو. سو اتفاق سان اسان ان قومي ڏينهن يعني پهرين جولاءِ ۱۹۹۷ع تي سندس فرزند کان انٽرويو وٺڻ لاءِ مهاڏو آفيس کان روانا ٿياسين. سڀ کان پهريون عقيدت ۽ احترام وڃان سنڌ جي حڪمران غلام شاهه ڪلهوڙي جي مقبري جي آڳاٽي ۾ باباءِ سنڌ جي مزار تي حاضري ڀريسين. بعد ۾ ڪامريڊ مظهر جتوئيءَ کان انٽرويو ڪرڻ لاءِ سندس جڳهه تي وياسين باباءِ سنڌ جي مزار ۽ سندس گهر جي وچ ۾ فقط هڪ گهٽيءَ جو فاصلو آهي. ڪامريڊ مظهر جتوئيءَ جو مختصر تعارف هن طرح آهي: ڪامريڊ ۱۴ فيبروري ۱۹۳۶ع ۾ گهوٽڪيءَ ۾ ڄائو، جڏهن باباءِ سنڌ گهوٽڪيءَ ۾ مختيارڪار هو. سندس تعليم بي اي (B.A) ۽ ايل-ايل-بي (L.L.B) آهي. پاڻ نيشنل بئنڪ ۾ سرڪاري ملازمت ڪيائين. اسسٽنٽ وائيس پريزيڊنٽ جي عهدي کان رٽائرڊ ٿيو ته گذريل سال مئي ۱۹۹۶ع ۾ هاري ڪاميٽي جي ورڪرن کيس سنڌ هاري ڪاميٽيءَ جو صدر چونڊيو. انٽرويو دؤران ڪامريڊ مظهر سان گڏ اظهر خان جتوئي ۽ سنڌ هاري ڪاميٽي جي ڊپٽي سيڪريٽري جنرل دادا علي بخش شيدي به موجود هئا. جن جي ڳالهه ٻولهي به انٽرويو ۾ شامل آهي. (مهاڏو سنڌ)

الله جروار، قاضي فيض محمد، مولوي محمد معاذ، شمس الدين شاه، علي محمد قريشي، تاج محمد صحرائي، ڪامريڊ غلام حسين سومرو، دين محمد ٻرڙو، محمد دائود ابڙو ۽ ٻيا ڪيترا ئي ماڻهو آهن. جن تي ڪتاب لکي سگهجي ٿو.

مهاڏو: باباءِ سنڌ جي ذاتي زندگيءَ جي حوالي سان ٻڌايو ته سندن تعليم ۽ تربيت ڪيئن ٿي؟ ڪامريڊ مظهر: تعليم ۾ پاڻ پهريائين سنڌيءَ کان وٺي هر ڪلاس ۾ پهريون نمبر ايندا هئا. فائينل ۾ سڄي سنڌ ۾ پهريون نمبر آيا. مئٽرڪ ۽ بي-اي ۾ به پهرئين نمبر ۾ آيا.

مهاڏو: گهر ۾ گهر ڀاتين سان سندن رويو ڪيئن هو؟ ڪامريڊ مظهر: گهر ۾ تمام شفيق هئا. تمام محبت وارو ماڻهو هو. مهاڏو: سندن سرگرمين جي ڪري گهر وارن کي شڪايت ٿيندي هئي؟

ڪامريڊ مظهر: گهر کي ٽائيمر گهٽ ڏيندو هو. هاري ڪاميٽيءَ کي ٽائيمر وڌيڪ ڏيندو هو. اظهر خان، ڀرسان جي ڏاڏي ڪڏهن به بابا وڏي کي اهو محسوس ڪرڻ ڪونه ڏنو ته گهر ۾ نامي. مهاڏو: باباءِ سنڌ کانپوءِ هاري ڪاميٽيءَ جي صورتحال ڇا رهي آهي؟ ڪامريڊ مظهر: سنڌ هاري ڪاميٽيءَ کي بابا جي وفات کان پوءِ ڪافي ڌچڪو آيو، جنهن کان پوءِ ڪجهه وقت مولوي عزيز الله جروار صدر رهيو. ڪجهه وقت قاضي فيض محمد رهيو. تنهن کان

کانپوءِ ٽينسي ائڪٽ پاس ٿيو. جنهن کان پوءِ هارين جون ٻي دخليون ڪافي حد تائين بند ٿيون. ان کان پوءِ هڪ ٻي مصيبت سنڌ تي آئي. اها هئي ”ون يونٽ“ انهيءَ جي خلاف جدوجهد ڪيائون ۽ ۱۹۷۰ع ۾ نيٺ ون يونٽ ٽٽو. جنهن جو پهرين مئي تي اعلان ٿيو. ڪامريڊ اها ڳالهه ٻڌي ”ڏاڍو خوش ٿيو.“ آخر ۲۱ مئي ۱۹۷۰ع تي وفات ڪيائون. مهاڏو: ڪامريڊ جي سائين ۾ ڪهڙا نالا ٻڌي سگهجن ٿا؟ ڪامريڊ مظهر: ڪامريڊ جي سائين ۾ مولانا عزيز

باباءِ سنڌ حيدر بخش جتوئيءَ جي فرزند ۽ سنڌ هاري ڪاميٽي جي صدر ڪامريڊ مظهر جتوئيءَ جو انٽرويو

انٽرويو ڪندڙ: محمد انس راجپر حاڪم مهر

مهاڏو: سائين توهان سڀ کان پهرئين ڪامريڊ حيدر بخش جي زندگيءَ جون ڪجهه يادگيريون ٻڌايو؟

ڪامريڊ مظهر: يادگيريون اهي آهن ته پاڻ ۱۹۴۵ع ۾ ڊپٽي ڪمشنر جي عهدي تان استعيفيٰ ڏنائون. ۽ ان کان پوءِ باقاعدي سنڌ هاري ڪاميٽيءَ ۾ شموليت اختيار ڪيائون. سرهاڙيءَ ۾ سنڌ هاري ڪاميٽيءَ جي هاري ڪانفرنس ۾ جنرل سيڪريٽري چونڊيا ويا. ۱۹۴۸ع ۾ رتي ڍيري جي ٻي هاري ڪانفرنس ٿي، جنهن ۾ کيس سنڌ هاري ڪاميٽيءَ جو صدر چونڊيائون. ۽ وفات تائين بڻجي تحريڪ هلايائون. جيڪا ڪامياب ٿي، ان تحريڪ کان اڳ هاريءَ کي چوٿون حصو بڻجي مشڪل سان ملندو هو. پوءِ ۱۹۵۰ع ۾ هفتي کن لاءِ سنڌ اسيمبليءَ جو گهراڻو ڪيو ويو. گهراڻو

سنڌي اڳواڻ پنهنجن انائن سبب متحد ٿيا ٿين ٻيو ته ايجنسين جو ڪارو منهن ٿيو آهي جيڪي سنڌين کي گڏ ڏسڻ نٿيون چاهين. هوڏانهن ڏسو ته پنجابي، پٺاڻ، بلوچ توڙي پناهگير متحد آهن ۽ رڳو سنڌي منتشر آهن.

بعد ۾ ٻيا صدر رهيا. غلام رسول سهتو صاحب رهيو. اهي ٻه ٽي دوست هئا جن ان کي سنڀاليو. وچ ۾ وري صفا هاري ڪاميٽي منتشر ٿي وئي. انهن سڀني ڌڙن کي اسن وري گڏ ڪري نئين نموني ۾ سال کن هلايو.

مهاڏو: سنڌ هاري ڪاميٽيءَ کي نيشنلسٽ چئي سگهجي ٿو يا ڪميونسٽ؟

ڪامريڊ مظهر: ڪميونسٽن سان ايترو تعلق ڪونه هو، صرف نالو هو. هاري ڪاميٽي ڪڏهن به سنڌ جي مسئلن کان لاتعلق نه هئي. ون يونٽ خلاف جدوجهد ڪئي، ان ڪري قومپرست تحريڪ ٿي ته آهي.

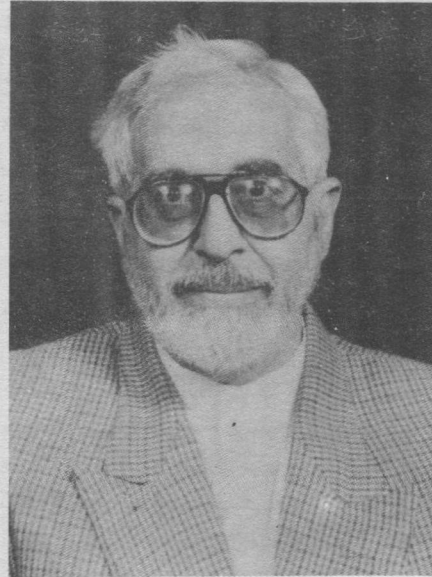
مهاڏو: سنڌ هاري ڪاميٽيءَ جي مستقبل کي اوهين ڪيئن ٿا ڏسو؟

ڪامريڊ مظهر: هينئر سنڌ هاري ڪاميٽي ائين آهي جيئن ٻار بانٻڙا پائي. آهستي آهستي هاري ڪاميٽيءَ ۾ ڪاميابي ڪئي اينداسين.

مهاڏو: تازو سنڌ هاري ڪاميٽيءَ مان هڪ ڌڙو اوهان کان الڳ ٿيو آهي. ان بابت توهان جو ڇا خيال آهي؟

ڪامريڊ مظهر: گروپ بندي وچ ۾ ختم ٿي وئي هئي. هاڻي ڪميونسٽن، ڪميونسٽ هاري ڪاميٽي ٺاهي آهي. انهن کي شوق ٿيو آهي ته ڀلي هلائين. هاڻي جڏهن سنڌ هاري ڪاميٽي مڪمل نموني هارين کي منظر ڪري رهي آهي، ان ۾ ڌڙابندي ڪرڻ غلط آهي. دراصل ڪميونسٽن ۾ هميشه سازشي عناصر هوندا آهن ۽ سازشون ڪرڻ هنن جو ڌنڌو آ.

مهاڏو: باباءِ سنڌ سان ڪميونسٽن جو رويو ڪهڙو هو؟

ڪامريڊ مظهر: انهيءَ دؤر ۾ به ڪميونسٽ هميشه مخالفت ڪندا رهيا. ڪامريڊ انهن جي بي تير بڻجڻ لاءِ ڪڏهن به تيار نه ٿيو. جنهن ڪري ڪميونسٽ پارٽيءَ مان سندس ميمبر شپ ختم ڪري ڇڏيائون. ان کان پوءِ وري هن ڪڏهن به ميمبر شپ نه ورتي.

مهاڏو: تازو توهان نئل هاري ڪاميٽيءَ جي ڌڙي الڳ ٿيڻ جو سبب ڇا ڄاڻايو آهي؟

ڪامريڊ مظهر: سبب اهو آهي ته ڪميونسٽ ڪنهن سان به گڏ ڪم ڪرڻ لاءِ تيار ڪونه ٿيندا آهن. اهي پنهنجي ذيلي جماعت ٺاهيندا، جيڪا ڪميونسٽ پارٽيءَ جي ماتحت هوندي ۽ ان جي غلام ٿي رهندي. ڪميونسٽ سڌائين ڌڙابندي ڪندا رهيا آهن. چار دفعا ڌڙابندي ڪئي اٿن، هي چوٿون دفعو آهي، ان سان هو ڪهڙو ”سامراج دشمنيءَ“ جو ڪم ٿا ڪن. بلڪ سامراج جي مفاد ۾ ڪم ڪن ٿا. سامراج کي

ڪمزور

ڪونه

ڪري

سگهندا پر

هاري

ڪاميٽي کي

ڪمزور

ڪرڻ جي

ڪوشش

ڪندا.

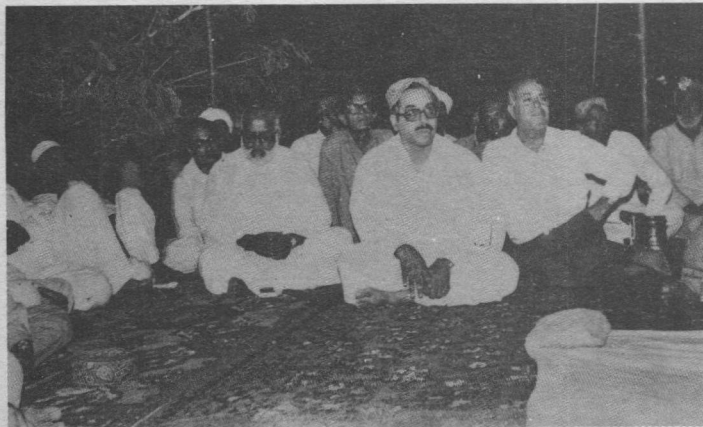
ڏاڏا علي

بخش: هاڻي

آئون ٿورو

ڳالهائيان.

ڪميونسٽ ڌڙو خاص ڪري پاڪستان ڪميونسٽ پارٽي اها سڌائين سازشون ڪندي آهي. ان جو خاص ڪري سنڌين کي هڪٻئي سان وڙهائڻ ۾ هڪ وڏو ڪردار رهيو آهي. جيئن اڳتي هلي هيءَ قوم متحد نه ٿي سگهي. تنهن جي ڪري ٻين ملڪن ۽ ٻين طاقتن جي اثر هيٺ هي سڌائين سازشون ڪندا رهيا آهن. اها ڪامريڊ حيدر بخش جتوئيءَ جي دليري هئي جو هنن سان گڏيو پئي هليو. پر ان وقت ۾ فگر (Figure) ته صرف حيدر بخش جتوئي هو. هاڻي سوال اهو آ ته حيدر بخش جتوئي باباءِ پاڪستان ته هو ئي ڪونه، ”باباءِ سنڌ“ هو. باباءِ سنڌ جي لقب کانپوءِ اسان کي خود بخود سمجهڻ کپي. هي ڳالهه ڪندا آهن ته ”دنيا کي مزدورو ايڪو هو ڄاڻو“ ته پوءِ اسان جهڙن مسڪينن سان ۽ ٻين غريبن سان هنن جي ويڙهه ڇو؟ ان مان ثابت آ ته هنن جا ڪارناما سڌائين اهڙا رهيا آهن. سو پاڪستان ڪميونسٽ پارٽي صرف ماڻهن کي پاڻ ۾ وڙهائڻ جو ڪم ڪندي آهي. انهن جو هڪ نقطو هوندو آهي ته ”ساڻي گهٽ ڄاڻو“. معنيٰ توڙ ڦوڙ وڃي ڪيو، هي توڙ ڦوڙ جي عمل کانسواءِ رهي ڪونه سگهندا آهن. هينئر جڏهن سنڌ هاري ڪاميٽي منظر ٿي ته اهي ڳالهائون رکيون ويون ته سنڌ هاري ڪاميٽي خود مختيار آهي. سنڌ جي آزاديءَ جو سهرو سنڌ جي بهراڙيءَ جي اسي سيڪڙو ماڻهن تي آهي. ۽ وڏيون پارٽيون جيڪي آهن، اهي سڄي دنيا کي خبر آهي ته اهي پارٽيون ناهن، انهن کي صرف ڪرسيءَ جي لوڙ هوندي آهي. اسان جو سڪرنڊ ۾ هڪڙو ڪنوينشن ٿيو، منهنجي خيال ۾ P N A جي تحريڪ هئي. ان ۾ جتوئيءَ زور ڀريو ته اسان ڏي اچو. ٻين ڌرين به سنڌ هاري ڪاميٽي کي زور ڀريو. ڪافي ڌريون لالچي به ٿين ٿيون ڪاڌو به ته منو آ. ان ۾ اسان فيصلو ڪيو سين ته سنڌ هاري

ڪامريڊ مظهر جتوئي ۽ مولانا غلام محمد گرامي باباءِ سنڌ جي وڙسي جي موقعي تي

طاقتور بڻجي. ڇو جو اسان جي جنگ جاگيردارن جي خلاف آ. سرمائيدارن جي خلاف آ. سڀني استحصالِي طبقن جي خلاف آ. پر اها ڳالهه ضروري آهي ته ممتاز کان اسان کي قادر وري به وڌيڪ آ، ڇو ته هو غريب جو ٻار آ، پوءِ هي ڇا ٿو ڪري ڇا نٿو ڪري، ان سان اسان جو واسطو ناهي.

مهاڏو: اوهان پنهنجي والد بابا ۽ سنڌ وانگر سنڌ ۾ ان ڌري سياسي شخصيت آهيو ڇا توهان سنڌ جي سياسي اڳواڻن خاص ڪري قومپرست اڳواڻن وچ ۾ ٻڌا ٿيل وڃو ٿين کي ختم ڪرڻ لاءِ ڪو ڪردار ادا ڪندؤ؟

ڪامريڊ مظهر: بلڪل ڪنداسين، جيترو ٿي سگهيو هٿ پير هڻنداسين. پر سنڌي اڳواڻ پنهنجن انائن سبب متحد نٿا ٿين پيو ته ايجنسين جو ڪارو منهن ٿيو آهي جيڪي سنڌين کي گڏ ڏسڻ نٿيون چاهين. هوڏانهن ڏسو ته پنجابي، پٺاڻ، بلوچ توڙي پناهگير متحد آهن ۽ رڳو سنڌي منتشر آهن.

مهاڏو: ڪامريڊ حيدر بخش قرآن مجيد جو تفسير ڪيو هو اهو هن وقت ڪٿي آهي؟

ڪامريڊ مظهر: اهو تفسير اسان جو ڀاءُ حاتم جتوئي ڇپرائي رهيو آهي، انشاءِ الله جلد اچي ويندو.

ڪامريڊ ۽ قرآن حڪيم

نظريديءَ دوران جتوئي جي معمولات زندگي تي ڪو اثر نه پيو هو. اوهان کي اهو ٻڌي حيرت ٿيندي ته صبح جو اٿڻ سان جتوئي جو پهريون ڪم تلاوت قرآن پاڪ هوندو هو. مون هڪ ڏينهن ڪانئس پڇيو ته ڪامريڊ اهو تضاد ڇو آهي؟ اوهين جنهن مڪتب فڪر جا ماڻهو آهيو ان ۾ مذهب کي ڪو دخل نه آهي، پوءِ تلاوت ڪلام پاڪ جو مقصد ڇا آهي؟ هن مونکي چيو ته مان دراصل قرآن پاڪ جو مطالعو ان ڪري ٿو ڪيان ته ان کي سمجهان ته آخر هن ڪتاب ۾ ڪهڙيون خوبيون آهن جو هڪ جاهل قوم ان تي عمل ڪري، دنيا جي عظيم انقلابي قوم بڻجي اُڀري ۽ مان قرآن پاڪ جي تعليمات جي روشني ۾ سنڌي قوم ۾ انقلابيت جو جذبو پيدا ڪرڻ چاهيان ٿو.

(ورٽل اسٽوڊنٽس پبليڪيشن نمبر ۱۴- جون ۱۹۷۰ع ليکڪ: بدر جالندي)

انهيءَ دؤر ۾ به ڪميونسٽ هميشه مخالفت ڪندا رهيا. ڪامريڊ انهن جي بي ٽيم بڻجڻ لاءِ ڪڏهن به تيار نه ٿيو. جنهن ڪري ڪميونسٽ پارٽيءَ سان سندس ميمبر شپ ختم ڪري ڇڏيائون.

ڪاميٽيءَ ۾ وڃون. باباءِ سنڌ جي قافلي سان گڏجون، ٻين سان هن جا رويو ڪهڙا به هجن پر هن تي اهڙي قسم جو هٿ ٿو رکي ته جيئن هي مون کي چڱو سمجهن، جيڪي مون کان ٿٺا وڻا آهن سي هن ڏي نه اچن. صرف اها ڳالهه آ جنهن ڪري هن سان هن جو رويو في الحال صحيح آ. اسان سڀني کي هن جي رويي کان شڪايت آ، جيئن قادر وارن شڪايت ڪئي آ.

مهاڏو: شڪايت جي باوجود به گڏ پيا هلو، ان ۾ ڪهڙي مصلحت آهي؟

ڪامريڊ مظهر: سنڌ جي مسئلن تي، ٻي ڪا ڳالهه ڪانهي ڪا، ڪالا باغ ڏير نه ٺهي، بهاري نه اچن يا پيا اهڙا مسئلا آهن.

مهاڏو: سنڌ جي مسئلن تي ٻيون ڌريون به جدوجهد ڪن پيون، توهان انهن سان گڏجي ڪم ڇو نٿا ڪيو؟

ڪامريڊ مظهر: اسان کي چوندا ته اسان انهن سان به اتحاد ڪرڻ لاءِ تيار آهيون.

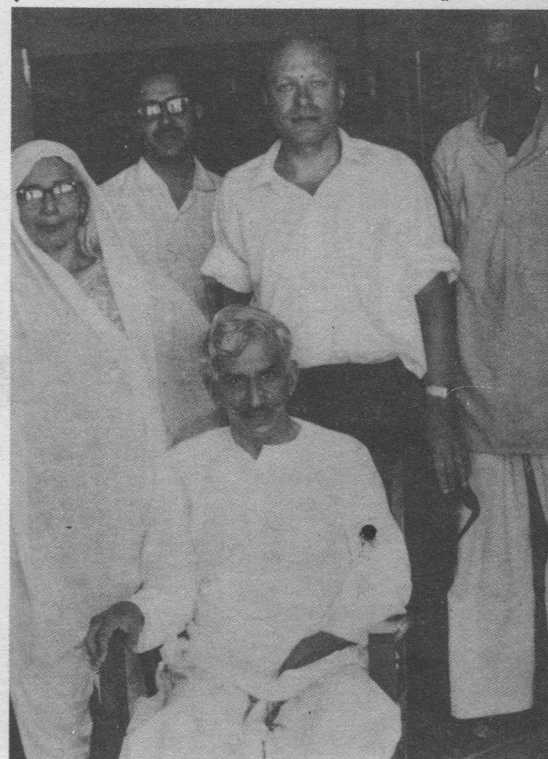
مهاڏو: ڪامريڊ، اڄڪلهه يو-اين-اي ۾ هلندڙ چڪتاڻ کي اوهان ڪيئن ٿا ڏسو؟

ڪامريڊ مظهر: ان ۾ ڏسڻو پوندو ته ڪير صحيح آهي ڪير غلط آ. جيڪا ڌر صحيح هوندي ان کي صحيح چونڊاسين ۽ جيڪا غلط هوندي ان کي غلط چونڊاسين.

ڏاڏا علي بخش، يو اين اي ۾ جيڪو بحران آهي هي جيڪا اخباري بيان بازي آ، ان لاءِ اسان اخبارن ۾ قومپرست ڌرين کي اپيل ڪئي آهي ته هو اخباري بيان بازي بند ڪن. ان سان اسان جي سنڌ جا دشمن ماڻهو خوش پيا ٿين. ايئن سمجهو ته عزيز الله ٻوهيو ته آئو ميٽيڪل اسان سان گڏ آهي. هو سنڌ ساگر پارٽيءَ جو سربراهه ضرور آهي پر هو اسان جي سنڌ هاري ڪاميٽي جي سينٽرل ڪاميٽيءَ جو ميمبر به آهي اهو ته آئو ميٽيڪل اسان جو آ پر اسين چاهيون ٿا ته سنڌ جون سڀ ڌريون ٺهن، جيئن اڳتي هلي سنڌ جي قومپرست تحريڪ

ڪاميٽي هارين کي ڇو ٿي وڪڻي. سنڌ هاري ڪاميٽي ڪنهن به اميدوار جي حمايت نه ڪندي. ڇو ته هاري ڪاميٽيءَ جو اصول رهيو آ ته جو به ماڻهو جتي به رهي ٿو ان کي ڪنهن به ماڻهوءَ ڪم ڏنو آ، سهولت ڏني آ، ڏکڻي وقت ۾ ڪم آيو آ ته ان کي اهو ماڻهو ووٽ ڪري. سنڌ هاري ڪاميٽي ڌر نه بڻي ۽ هن وقت به ساڳي صورتحال آهي. اسان کان ماڻهو سوال ڪندا آهن ته توهان قومي جدوجهد ڪاميٽيءَ سان ڇو گڏيا. بابا اسان کي سنڌ جي مسئلن لاءِ جيڪڏهن شيطان به سڏ ڏيندو ته ان سان به اتحاد ڪنداسين. هي ڇو ٿا ڪيچڙ اڇلائين. ممتاز قومپرست پيو سڏائي، اسان ان کي به صحيح ٿا سمجهون، پليجو قومپرست ٿو سڏائي اسين ان کي به صحيح ٿا سمجهون يا ٻيون اهڙيون ڌريون آهن. اسين سڀني کي هڪجهڙو ۽ سٺو ٿا سمجهون اسان کي ڪوبه اعتراض ڪونهي، اسان کي جيڪو به سنڌ جي مسئلن تي سڏ ڏيندو، اسان ان سان گڏ هونداسين.

حيدر بخش جتوئي ڪامريڊ، هوشيار ۽ ذهين ته هو پر درويش ماڻهو هو. ان کي ماڻهو ڪجهه به چئي ويندا هئا ته به ماڻ ۾ هوندو هو. صبر ۾ هوندو هو، ڪچندو ڪونه هو. ان وانگر مظهر به درويش ماڻهو آ. پليجي جي سوچ اها آ ته جيڪي ماڻهو عوامي تحريڪ ۾ مون سان گڏ هئا، اهي هاڻي تازو سنڀريا ويا آهن ته اسين سنڌ هاري

ڪامريڊ پنهنجي خاندان سان گڏ

ڪامريڊ جتوئي هڪ پيارو ماڻهو

محمد ايوب شيخ - اسسٽنٽ پروفيسر ڊپارٽمينٽ آف ڪامرس يونيورسٽي آف سنڌ

حيدر بخش جتوئي آڪٽوبر 1901ع ۾ پنهنجي اباڻي ڳوٺ بکو ديرو ۾ پيدا ٿيو. سندس پرورش ۽ شروعاتي تعليم سندس والد سڳوري، فقير الهداد خان ڪئي. 8-9 سالن جي عمر ۾ بکو ديرو کان به ميل اوڀر اتر طرف پرائمري اسڪول پٺاڻ ۾ ابتدائي تعليم پرائڻ لاءِ داخل ٿيو، ننڍپڻ کان ئي تمام گهڻو ذهين سلیچو بااخلاق ۽ سچار هو.

بنيادي طور هر ٻار معصوم ٿيندو آهي، خوبصورت ٿيندو آهي، سندس ٻائيون ٻوليون هجن يا معصوم حرڪتون سڀ ڪجهه سونهن ئي سونهن هوندو آهي. پر ٻار جيئن وڏو ٿيندو آهي، تيئن ماحول کان اثر وٺندو آهي. جيڪڏهن ڪو ٻار خراب ماحول يا خراب تربيت جي ڪري خراب ٿي پوي ته اها ٻي ڳالهه آهي. پر بنيادي طور ٻار صرف سونهارو ئي ٿيندو آهي. جيڪڏهن ان جي سونهن جي حفاظت ٿيندي، بهتر تربيت ٿيندي سٺي تعليم ٿيندي، ته ان جي سونهن وڌيڪ نڪارجندي. ان ۾ جيئن پوءِ ٿيڻ سٺا گڻ وجود وٺندا. ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي به اهو خوش قسمت ٻار هو، جنهن جي سونهن، حسن ۽ جمال جي سندس والد خوب حفاظت ڪئي. ان جي تمام سٺي تعليم ۽ تربيت ٿي، جنهن سببان سندس معصوميت ۽ سڃاڻپ جيئن پوءِ ٿيڻ وئي زور وٺندي. جنهن ڪري هو جيئن پوءِ ٿيڻ بااخلاق سلیچو ۽ سچار ٿيندو ويو. ڪامريڊ جي هڪ مداح لکيو آهي ته مون کي سندن اهڙو مضمون اپريل 1918ع جي تعليم اخبار ۾ مطالعو ڪندي مليو، جنهن ۾ بحروزن، تقطيع، وغيره جا قاعدا سمجهايل هئا. تعليم اخبار ۾ سندس شعر تقطيع لاءِ هو، ”آ صبر تي راضي ڏاڍو ذوالجلال“

ان سال 1918ع ۾ سنڌي فائنل جو امتحان ڏنائون ۽ سڄيءَ سنڌ ۾ پهريون

نمبر پاس ٿيا. ان کان پوءِ محترم حيدر بخش خان انگريزي تعليم وٺڻ لاءِ مدرسي لاڙڪاڻي ۾ داخل ٿيو ۽ پنهنجي ذهانت جي سبب ٻن سالن ۾ پنج درجا انگريزي پاس ڪري ورتائين ۽ پوءِ وڃي گورنمينٽ هاءِ اسڪول لاڙڪاڻي ۾ داخل ٿيو، اتي به سندن هوشيارپ جي هاڪ هلي. اتان سن 1923ع ۾ بمبئي يونيورسٽيءَ مان ميٽرڪ جو امتحان ڏنائون ۽ پهريون نمبر پاس ٿيا، ان کان پوءِ اعليٰ تعليم لاءِ ڊي جي سنڌ ڪاليج ڪراچي ۾ داخلا ورتائون، 1927 ۾ انگريزي ۽ فارسيءَ ادب ۾ بي اي، آنرز امتيازي نمبرن سان پاس ڪيائون، ڪاليج جي وقت ۾ ڪاليج مخزن جا ايڊيٽر هئا. سندن رباعيون، شعر، عزل وغيره مشهور معروف هئا.

سندس طبيعت جي سونهاري هئڻ ۽ موزونيت جوئي سبب هو، جو مٿس ننڍپڻ ۾ ئي شعر چوڻ جي رقت طاري ٿيندي هئي. شعر چوڻ ته ٿيو پري جي ڳالهه پر ان وقت به علم عروض جا قاعدا تقطيع زحاف وغيره جا قانون بلڪل سهڻي نموني سلجهايا ۽ سمجهايا اٿس.

ننڍپڻ کان وٺي تعليم جي زماني تائين، تعليم کان فراغت کان سياسي جدوجهد جي دور تائين ڪامريڊ جي قابليت، هوشيار اورچائيءَ سچائي، خلوص محبت ۽ سونهاري طبيعت ۾ ڪامريڊ جي تربيت ڪندڙن جو وڏو حصو هو. ڪامريڊ جي تربيت ۾ سندس والد سان گڏ سندس پيءُ جو وڏو حصو هو، جنهن سندن والده ۽ ڏاڏي جي وفات کان پوءِ جڏهن پاڻ اڃان ٻن سالن جا مس ٿيا هئا،

کين پنهنجي تربيت هيٺ ورتو. سندس بهتر انسان هئڻ ۾ ان جو به وڏو حصو هو. جنهن حيدر بخش جي فطري حسن، معصوميت ۽ سونهن کي نڪاري نروار ڪيو ۽ ان کي هڪ ڪامل مڪمل انسان بڻايو. اهو هو ماحول ۽ حيدر بخش جي تربيت، جنهن جي نتيجي ۾ حيدر بخش جتوئي سونهن ۽ سايان جو مالڪ هڪ، عظيم انسان ثابت ٿيو، جنهن جو اندر اڇو اجرو هو، سندس دل جي دنيا سونهاري ۽ سگهاري هئي. ڪامريڊ کي ڪائنات ۾ به پنهنجي اندر جيان حسن، خوبصورتِي، سونهن ۽ سايان اچائي ۽ اجرائي، سٺي لڳندي هئي، حسن ۽ جمال جو پروانو هو، دنيا ۾ اصل ۾ صرف سونهن ۽ جمال آهي، ڪامريڊ جتوئي دنيا جي ان سونهن جو طالب هو سونهن جڏهن ڪنهن خارجي مداخلت جي ڪري برباد ٿيندي آهي ته دنيا ۾ بدصورتِي پيدا ٿيندي آهي، ته ان طرح ڪامريڊ کي بدصورتِيءَ سان نفرت هئي. بنيادي طور جيئن دنيا ۾ اصل شئي خير آهي، جمال آهي، سونهن آهي تيئن ڪامريڊ به اصل ۾ صرف سونهن جو مجسمو ۽ محبت جو پيڪر هو ۽ جيئن دنيا خارجي اثرن ڪري بگڙي بدصورتِيءَ جو شڪار ٿيندي آهي. تيئن ڪامريڊ به ان ٻاهران عارض ٿيندڙ بدصورتِيءَ جي سببان خوبصورتِيءَ سان محبت جي ئي ڪري نفرت ڪندڙ به هو، جنهن ڪري ڪامريڊ صرف محبت ڪندڙ ئي هو، اهوئي سبب هو جو ڪامريڊ ننڍپڻ کان ئي فطرت جي نظارن کي پسند ڪندو هو، سندس پٽ دادن خان چواڻي کيس موسيقيءَ سان تمام گهڻي دلچسپي هوندي هئي ۽ ان جي ئي ڪري شاعري به ڪيائين ”ننڍن ٻارن سان تمام گهڻو پيار ڪندو هو ۽ پنهنجي سڄيءَ

زندگيءَ ۾ ڪڏهن به ڪنهن ٻار کي مار نه ڪڍيائين، سندس محبت ئي جو جذبو هو، جنهن شايد کين ٻارن سان ان درجي جي پيار ڪرڻ تي اڀاريو، ٻار به ته ڄمڻ کان وٺي معصوم، پاڪ، ٿيندا آهن، ايستائين پاڪ،

**جنهن کري مٿس جيتريون به،
ان راهه ۾، تڪليفون،
مصيبتون، ڏڪ ۽ ڏولاوا ايندا
هئا. انهن کي نهايت خوش
دليءَ سان سهندو هو. عمر جي
آخري ڏينهن ۾ پوڙهو ڪمزور،
ضعيف ۽ ڏيرو ٿي ويو، پر
تڏهن به ”جان جان هئي جيئري
ورجي نه وينئي“ واري ڪار لڳي
پئي هئيس:**

پوتر ۽ سونهن ڀريا رهندا آهن، جيستائين
انهن کي فرسوده معاشري جي منفي اثرن
پنهنجي جگر ۾ وٺي ناس نه ڪيو هجي.
ڪامريڊ سونهن ۽ سويان جو طالب هو، ان

پرائمري اسڪول ڪولراياڻون ۽ ان کي اڳتي
وڌائي ان لائق بڻايائون جو ان ۾ 8-9 استاد
پڙهائڻ لڳا. پاڻ پنهنجي طرفان ماهوار 80
روپيه ٻارن جي اسڪالر شپ لاءِ ڏيندا هئا.
ان کانسواءِ به هر ٻار جي هر طرح جي مدد
ڪندا هئا، پنهنجي هڙان وڙان ڏئي، شاگردن
کي انگريزي پڙهائيندا هئا. جيڪي شاگرد
فائينل پاس ڪري وٺندا هئا، تن کي
نوڪريون به وٺي ڏيندا هئا. 1965ع ۾
گورنمينٽ مڊل اسڪول ڊي گريڊ ڪولراڻي
ان جي عاليشان بلڊنگ تيار ڪرايائون، هي
هو ٻارن سان سندن محبت جو هڪ مثال.
ڪامريڊ پنهنجي اولاد سان ۽ گهر جي ڀاتين
سان به تمام گهڻو پيار ڪندو هو ۽ سندس
شفقت ۽ باجهه ڀريو رويو تمام مثالي هو،
پنهنجي گهر واريءَ سان به سندس تمام
گهڻو عشق هو ۽ پاڻ پنهنجي گهر واريءَ تي
”مصطفيٰ ماءُ“ جي عنوان سان شاعري به
ڪئي.

ڪامريڊ انسان ذات سان محبت ڪندڙ
هو، وطن ڌرتيءَ ۽ ڌرتيءَ جاوڻ سان محبت
ڪندو هو، ڌرتيءَ جي پنڌن ۽ پيچرن سان
ذري ذري ۽ چپي چپي سان محبت ڪندو هو،
وطن جي غريب هارين پورهيتن سان محبت

سکر جي هڪ محفل ۾ شيخ اياز، ڪامريڊ جتوئي، رشيد ڀٽي ۽ ممتاز مهر

ڪندو هو. جڏهن به ڪنهن هاريءَ پورهيت
تي ڪو ڏکيو وقت ايندو هو ته ڪامريڊ
تڙبي اٿندو هو.

ڪامريڊ ماڻهوءَ ۾، ماڻهن جي گڏيل
معاشري ۾ سماج ۽ سوسائٽي ۾ ماڻهن جي
ڀاڻ ۾ تعلقن، ڳانڍاپن، حقن ۽ فرضن ۾،
سونهن ۽ حسن جو گهورو هو، اهڙي سونهن

ڪري شايد ٻارن سان به پيار ڪندو هو.
شايد اهو به چاهيندو هو ته اهي ٻار وڏا ٿي
پوءِ به پاڪ رهن ۽ سونهارا رهن، معاشري
جي منفي اثرن کان متاثر نه ٿين، ان ڪري
پاڻ ڪوشش ڪندا هئا ته ٻارن جي بهتر
تعليم ۽ تربيت ٿئي، پاڻ ان جذبي تحت
پنهنجي ڳوٺ بکو ديرو ۾ گورنمينٽ

۽ حسن سان محبت ئي جي ڪري ڪامريڊ
سماج جي حسن ۽ خوبصورتيءَ کي
ڦٽائيندڙن، استحصالِي ٽولن کان نفرت ڪندو
هو. ڪامريڊ ظالم وڏيرن، جاگيردارن ۽
سرمائيدارن کان نفرت ڪندو هو. رياست
جي انهن ادارن سان نفرت ڪندو هو،
جيڪي عوام جي حسن ۽ خوبصورتِي جا
دشمن هئا. پنجاب سان نفرت ڪندو هو،
جو پنجاب ون يونٽ مڙهي سنڌ جي حسن
جمال کي ڦٽائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي.
ڪامريڊ جي محبت جو ئي جذبو هو، جيڪو
کيس سونهن جي دشمنن جي خلاف سدائين
جدوجهد ڪرڻ تي اڪسائيندو هو. ويهن ۽
آرام ڪرڻ ۽ ڪامريڊ جي سک کي ڦٽائي
ڇڏيو هو، جنهن ڪري مٿس جيتريون به،
ان راهه ۾، تڪليفون، مصيبتون، ڏڪ ۽
ڏولاوا ايندا هئا، انهن کي نهايت خوش دليءَ
سان سهندو هو. عمر جي آخري ڏينهن ۾
پوڙهو ڪمزور، ضعيف ۽ ڏيرو ٿي ويو، پر
تڏهن به ”جان جان هئي جيئري ورجي نه
وينئي“ واري ڪار لڳي پئي هئيس:

ڪامريڊ جي هڪ جدوجهد جي ساٿيءَ
لکيو آهي ته 1969 جي فيبروري مهيني جي
آخري هفتي ۾ ڪامريڊ جي صدارت ۾،
نوابشاهه ۾ هوش محمد شيدائيءَ جي ورسِي
ملهائي وئي. قافلو جڏهن موري روانو ٿيو تي
ته شيخ اياز، چار ساقيءَ کي چيو ته ”مون
کي اجازت ڏيو ته مان سکر وڃان ۽ ٽڪجي
پيو آهيان“ ان تي چار ساقيءَ ورائيو ته
سائين اسين به ته اوهان سان گڏ آهيون“ ان
تي اياز ورائيو ته ”اوهين نوجوان آهيو“ ان
تي ساقيءَ چيو ته سائين ٺيڪ آهي، اسين ته
نوجوان آهيون، جتوئي صاحب به ته گڏ
آهي.“ ان تي اياز ورائيو ته جتوئي صاحب
68 سالن جو نوجوان آهي ۽ آءٌ 45 سالن جو
پوڙهو آهيان، ۽ منهنجي ۽ جتوئي صاحب جي
پيٽ جو سوال ئي پيدا نه ٿو ٿئي.

ڪامريڊ مسلسل جدوجهد ۾ رهندو هو،
هيءُ سندس محبوب مشغلو هو. جنهن مان
ڪڏهن ٽڪبو ئي ڪونه هو، پر جيڪا گهڙي
جدوجهد کان وائي گذاريندو هو، سا ان لاءِ
تمام وڏي ٽڪائيندڙ گهڙي هوندي هئي.
باقي جدوجهد کيس ڪڏهن به نه ٽڪائيندي
هئي. بلڪه ان ۾ ئي ان جي وندر ۽ ساهه
پسامه هو، لاڳيتو ڪم ڪاريون ۽ سوچون
۽ لوچون پڙهائي ۽ لکائي، لکبو ته ڪلاڪن
جا ڪلاڪ ويٺو لکبو، پڙهيو ته به ائين وري
انهن لکيل مضمونن کي فيئر ڪري ڇپائڻ پروف
ريڊنگ وغيره تائين سڀ ڪم پاڻ ڪندو هو.

باباء سنت حيدر بخش جتوئي

پنهنجي رفيقن جي نظر ۾

سهڻيندڙ: مير محمد سومرو

قاضي فيض محمد:

رفيق حيدر بخش هڪ موتي هئو، مٿيو هيو، جواهر هيو. 1933-1934 ڌاري ساڻس واقفيت ٿي هڪ ڏينهن مرحوم مسلم هاسٽل ڪراچي ۾ اڪيلو گهندو ڏٺم، مان تڏهن پڙهندو هوس، روح روحن کي پيا ڳولن، مونکي چڪ ٿي، چوڪرا ته ٻيا به گهڻا هئا، ڏانهس لڙي ويس، ٻڌايائين ته حيدر بخش آهيان. نالي سان ته اڳتي واقفيت هئي. سڄي هاسٽل گهمائي مانس، بور چيخانو وغيره، سمجهيم درد دل رکندڙ ماڻهو آهي. تڏهن ته ٻچن کي ڏسڻ آيو ۽ سندن ڪاٺ پيئڻ ۽ رهڻ ڪهڻ جي سنڀال لڌائين.

هي هڏاڻون پڇرو ته فاني

آهي، ليڪن حيدر بخش جون سنڌ ۽ قوم لاءِ ڪيل خدمتون ۽ قربانيون هميشه ياد رهنديون.

محمد ابراهيم جويو:

زندگيءَ جي سڄي اهميت ۽ سڄي عظمت ان جي مقصد سان آهي. جيترو اوچو ۽ اعليٰ مقصد زندگيءَ جون قائم ٿئي ٿو، اوترو ئي اوچي ۽ اعليٰ اها زندگي سڏجي ٿي. اسانجو محترم پيارو بزرگ رفيق ڪامريڊ حيدر بخش زندگيءَ جو اعليٰ کان اعليٰ مقصد پاڻ لاءِ قائم ڪري ويو. ان لاءِ پنهنجو سمورو جيئڻ ۽ مرن وڃڻ جو سبق اسان لاءِ قائم ڪري ويو.

سنڌ ۽ سنڌ جون سموريون آئنده

پيڙهيون ڪامريڊ جي انهيءَ بي مثال آدرشي ڪردار کي پنهنجي لاءِ مشعل راه طور سامهون رکي انفرادي توڙي اجتماعي طور دنيا جي اڳيان پنهنجي لاءِ اعليٰ مقام ٻڌا

محمد ابراهيم جويو ۽ مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي ڪامريڊ جي پهرين ورسيءَ جي موقعي تي

ڪري سگهن ٿيون.

جيئري به اسان جو هي بي غرض ۽ نماڻو ڪامريڊ اسان لاءِ پنهنجيون سموريون طاقتون ۽ صلاحيتون خرچ ڪندو رهيو ۽ اسان کان وڃڻ کان پوءِ به اسان جو ذهني ۽ عملي طور لافاني ۽ بي مثال رهبر آهي. زندگيءَ جي جيڪا به معنيٰ مطلب ۽ ان جي جيڪا به اهميت ۽ نيڪي آءٌ سڪي ۽ سڃاڻي سگهيو آهيان اها ان ڪامريڊ حيدر بخش جي زندگيءَ ۾ ڏسي آءٌ هميشه ساڻس پوئلڳ ۽ پرستار ٿي رهيس ۽ اڳتي به آءٌ سندس نقش قدم تي هلندو رهندس.

سويو گيانچنداسي

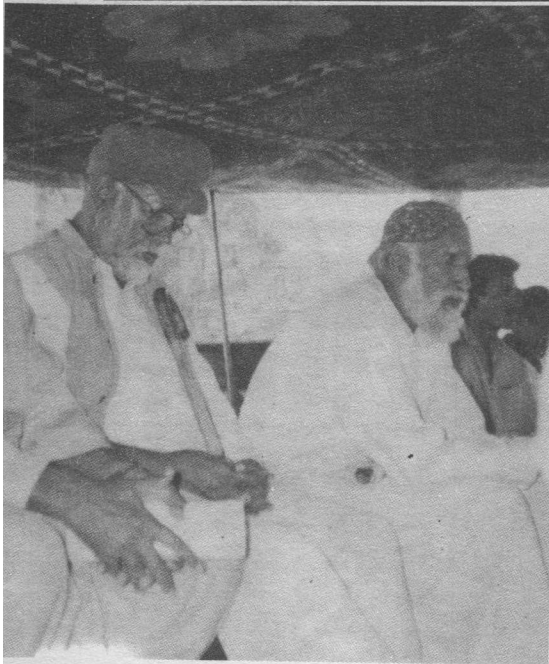
ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي جهڙو

مخلص ۽ حق پرست، حق پسند ۽ قربانيءَ جو پتلو سنڌ ۾ مشڪل سان پڻا ٿيندو، مان سندس مخلصانه ۽ والھانه خدمتن کان ڏاڍو متاثر رهيو آهيان، اسان جي جديد سياسي نظريي ۽ جديد معاشي نصب العين ۽ جدلياتي تاريخ موجب طبقاتي ڪشمڪش جي نشرو اشاعت جن عالم شخص برصغير ۾ ڪئي آهي، حيدر بخش چند انهن عالمن ۾ شمار ٿئي ٿو. جديد فڪر ۽ فلسفي تي سندس نگاه دور رس هئي. اسان ڪن وقتن تي سندس سياسي طريقه ڪار سان اختلاف به ڪيو هوندو، پر هن سنڌ جي سڄي سورمي، ڪڏهن به باهمي تعلقات کي نظر انداز نه ڪيو. حيدر بخش ۽ ان جو

مقصد زنده آهن. سنڌ ان جي شخصيت ۽ قربانيءَ کي ڪڏهن به وساري نه سگهندي.

پيو علي محمد راشدي:

انھن ئي ڏينھن ۾ انھن اختلافن جي باوجود اسان ٻنھي جي وچ ۾ دوستانه مراسم پڻا ٿي چڪا هئا. جيستائين مان محسوس ڪيو ته حيدر بخش اهو طم ڪري چڪو هيو ته هو جلد کان جلد پاڻ کي سرڪاري پابدين کان آجو ڪري، هن معاشري جي خلاف کليل طرح علم بغاوت بلند ڪندو جنهن معاشري ۾ اظهار راءِ جي ڪابه آزادي ڪونه هئي. ممڪن هيو ته اهو ان ئي زماني ۾ سرڪاري نوڪري ڇڏي ڏي.

ڪامريڊ رمضان شيخ ۽ مولانا عزيز الله جروار

سڀ کان پهريائين حيدر بخش کي جيل موڪلي پنهنجي رستي مان هٽايو آهي ۽ ان کان بعد ئي حملو ڪيو. ڇڻ ته اها ڳالهه طئه هئي ۽ سنڌ جو واحد چوڪيدار هو هيو، جنهن جي موجودگي ۽ سنڌ تي ڌاڙو هڻڻ مشڪل هيو، شايد ئي هن ننڍي ڪنڊ ۾ ڪنهن صوبي کي ان پائي جو ڪو چوڪيدار مليو هوندو!!

غلام محمد لغاري:

اهڙي ريت جيئي سنڌ جو سدا حيات نعرو به اسان کي حيدر بخش ڏنو. انهي نعري جي خلاف دين کي وڃ ۾ آندو ويو. پاڪستان دشمني ڄڻي دٻايو ويو. مگر جتوئي حيدر لڙندو رهيو. تان جو نوجوانن، شاعرن، اديبن، هارين، انهن نعري جي اهميت کي سمجهيو اڄ جيئي سنڌ جو نعرو اسان جو قومي نعرو بنجي ويو آهي. هاري ڪميٽي سنڌ جي طبقاتي جماعت آهي. سياسي جماعت به آهي، قومي جماعت به آهي. اهوئي سبب هو جو پاڻ هاري ڪميٽي جو جنهن جي هيٺ نه صرف هارين جي طبقاتي تحريڪ هلايائون بلڪ سنڌ جو هر مسئلو پوءِ هو سنڌ جي ٻولي جو معاهدو هجي. يا اليڪيو پراپرٽي جو مسئلو هجي. ڏنڊ جو مسئلو هجي، نوڪرين جو

جڏهن ملڪ الموت تشریف کڻي اچي ته مري وڃي.

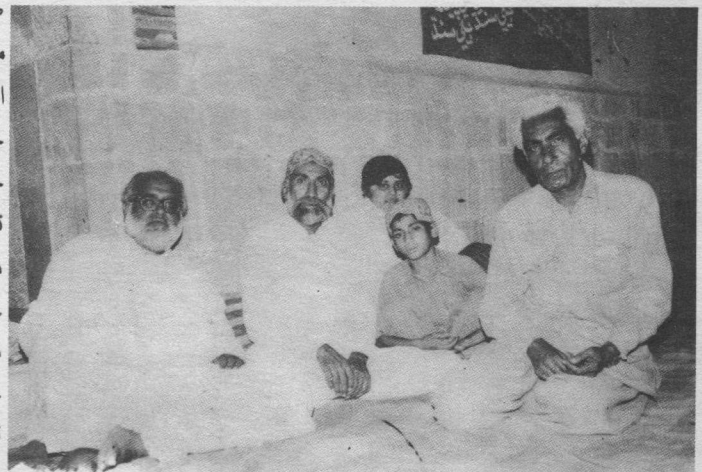
ٻيو رستو اهو هيو ته هو پنهنجي ذات کي انهن سمورين دنياوي نعمتن کان محروم ڪري خدمت خلق لاءِ ميدان ۾ ٽپي پوي، پاڻ به مصيبتون سهي ۽ پنهنجن ٻارڙن کي به اڌ اڳهاڙو اڌ بڪايل رکي، هر قسم جي ظلم ۽ استبداد جي خلاف جنگ ڪري ۽ ڪنهن به ظالم حاڪم جي سامهون نه جهڪي، جيڪو دل ۾ اچيس سو چوندو رهي. غريبن جي ليول تي هو غريبن جي مدد ڪري. پنهنجي ماتر پومي يعني سنڌ جي عظمت ۽ شاهه کي برقرار رکڻ لاءِ سڀني ساهي بيهي ۽ ان رستي تي هلندي، جيتريون به ذهني يا جسماني اذيتون برداشت ڪرڻيون پون سي اف چوڻ کان سواءِ برداشت ڪري.

حيدر بخش جتوئي، پنهنجي لاءِ اهو آخري رستو اختيار ڪيو ۽ استعيفيٰ ڏيئي هاري تحريڪ جو اڳواڻ بڻجي ويو. ان کان بعد جي ڪهاڻي ان لاءِ مسلسل ڊڪ درد، مشقت ۽ قربانيءَ جي ڪهاڻي هئي. ڪيترا ڀيرا جيل ويو. جيل جي اندر کيس ڪهڙيون ڪهڙيون اذيتون ڏنيون ويون. ڪهڙين ڪهڙين قوتن سان هن ٽڪر کاڌو. ان جدوجهد جي دوران ڇا حاصل ڪيو ڇا وڃايو، اها هڪ ڊگهي ڪهاڻي آهي، جيڪا ڪو مستقبل جو تاريخ نويس ئي مرتب ڪري قلمبند ڪندو. مان هن وقت صرف ايترو چوندس ته سنڌ جي تاريخ ۾ سنڌ جي خاطر اهڙيون وڏيون قربانيون ڪنهن به نه ڏنيون آهن، جيتريون حيدر بخش جتوئي ڏنيون. ايتري قدر جو جڏهن به ڪنهن قوت سنڌ کي نقصان پهچائڻ جو جڏهن به ارادو ڪيو ته هن

پر سندس والد مرحوم زنده هو ۽ سندس راءِ جي خلاف جو ڪوبه اهڙو قدم نه ٿي ڪئي سگهيو. سندس والد سنڌ جو زميندار هيو ۽ سندس نظر ۾ مختيارڪار هو. عهدو ڪوئي معمولي عهدو نه هو، جنهن کي ڪوبه شخص صرف پنهنجين شاعرن صلاحيتن کي استعمال ڪرڻ خاطر ڇڏي ڏئي.

ان ذهني ڪشمڪش ۾ حيدر بخش مرحوم ست اٺ سال گذاريا ۽ ان وچ ۾ هو ترقي ڪري ڊپٽي ڪليڪٽر به ٿي چڪو هو. هڪ آفيسر بطور مان ڇا عرض ڪريان ته هو ڪيتري قدر بلند اخلاق ۽ غريبن جو همدرد انسان ثابت ٿيو. اسان جو تجربو اهو هو ته انسان آفيسر ٿيڻ کان بعد به انسان رهي، اها ڳالهه اسان نه هئي! مگر حيدر بخش پنهنجي ڪردار سان اهو ثابت ڪري ڏيکاريو هو ته ڪجهه انسان اهڙا آهن جيڪي آفيسر ٿيڻ کان بعد نه صرف انسان رهندا آهن، پر شاهه قلندري به ڏيکاري سگهندا آهن.

آخر ڪار هو ملازمت کان مستعفي ٿيڻ لاءِ تيار ٿيو ته مونسان مشورو ڪيائين. هن جي سامهون ٻه رستا هيا، هڪڙو اهو هو ته هو سرڪاري ملازمت سان ڇهتيو رهي ۽ ترقي ڪندو ڪمشنر جي عهدي تائين پهچي وڃي ۽ مال دولت ۽ پينشن وغيره ميڙي زندگيءَ جا باقي ڏينهن آرام سان گذاري ۽

ڪامريڊ غلام حسين سومرو، مولانا عزيز الله جروار ۽ مولانا غلام محمد ڪرامي وچ ۾ ٻار: دادن خان جتوئي ۽ ولي الله

معاملو هجي. سڀني مسئلن کي اڪيلي هاري ڪميٽي جي بليٽ فارم تان پيش ڪندا رهيا. ڪيترا سنڌ دشمن نقلي سوشلسٽ جيڪي هيٺر مڪر جا لڙڪ وهاڻي رهيا آهن سي انهي ڳالهه جا مخالف رهيا. هيٺر هاري ڪميٽي جا همدرد چواڻن وارا ۽ سندن حواري. هاري دشمني ۾ پورا آهن. مگر جيستائين سنڌ زنده آهي، تيستائين حيدر زنده آهي.

غلام حسين سومرو:

جن موت تي فتح حاصل ڪئي سي مري نٿا سگهن. جن دليون فتح ڪيون تن کي ڪڏهن به سڪست نٿي ملي سگهي. انسانيت جو دوست، هارين ۽ محنت ڪش جو نمخوار، شاگردن جو سرپرست وطن سنڌ جو فدائي ”حيدر“ زنده آهي. ڪير ٿو چوي ”حيدر“ مري ويو آهي. حيدر هڪ عظيم انسان هو ۽ سندس خيالات به عظيم هئا.

حيدر - هر انسان کي پنهنجو پاءُ سمجهندو هو.

حيدر - جو روح اڄ به وطن جي نوجوانن کي، نونهالن کي هارين ۽ محنت ڪش کي ۽ مظلومن کي پڪاري پڪاري رهيو آهي ته سامراجي طاقت جو تختو الٽو ۽ انهن محلاتن کي مسمار ڪريو جنهن ۾ انسانن کي غلام رکڻ جا منصوبا تيار ڪيا ٿا وڃن.

حيدر - جو آواز اڄ به گونجي رهيو آهي. هاري حيدر - زمينداري برباد جاگيرداري برباد. رشيد پٽي:

۽ ڪامريڊ برابر ووڙيندو ۽ لوڙيندو رهيو. اخبارن کيس جڳهه نه ڏئي ۽ هن پمفلٽون لکيون. سندس هڪ حق جي آواز واري ڪتابڙي ضبط ٿيندي هئي ته ٻي اڳ ئي تيار پئي هوندي هئي. بار بار هي جتوئي جيل ياتراتي ويندو رهيو هو گهڻا ڀيرا جيل ويو؟ هو هڪ به دفعو هجي ته ڪشي ٻڌائجي به؟ جيل مان نڪريو ته ڪونه ڪو ممڻ مچائي سوچي ٿي نڪريو. ٿورو وانکو ٿي وري هل

پنهل! گهر ته هو موڪل ملهائڻ ايندو هو نه ته سندس اصل گهر ته جيل ئي هيو، پوءِ اهو ڪئمپر پور جو هجي يا ڪراچي جو، حيدرآباد جو هجي يا مڇ جو ۽ ڇا ته ڪامريڊ جي ڪم جي رٿا ۽ رفتار هوندي هئي. ٽي سو ميلن تائين هن لاءِ ڪنهن جلبي جو بندوبست ڪيو ڇا جي صحت ڇا جو ڊاڪٽري مشورو! ڪير جو هن کي جلبي گاهه تي پهچڻ کان روڪي! پاڻ چوندو هيو ته بابا مان آهيان مڇي ۽ منهنجا ماڻهو هاري ناري آهن، منهنجو پاڻي، انهن کان ڌار مان ڪيئن ٿو رهي سگهان، رڳو خبر پوييس ته ڪٿي ڪنهن هاري سان ڪو ظلم يا ڏاڍ ٿيو آهي. ائين اچي پڇندو جيئن لوڪ ڪهاڻين ۾ وار کي توه ڏيڻ سان ديوانو آدم بو، ڪري اچي پڇندو آهي.

ڪامريڊ اڄ نه رڳو منهنجي نظر تي تنقيد ڪئي هئي، پر اشاري ۾ انهن شخصن کي به منهنجي ڀر ڪري هڻي ويو هيو جي سنڌي قوميت جي تحريڪ يا جيئي سنڌ هلچل کي شائست قوم پرستن جي تحريڪ ڪوئي رهيا هئا ۽ ڪامريڊ کي ان کان الڳ ڪري کيس رڳو طبقاتي ڪشمڪش جو اڳواڻ بنائڻ جي ڪوشش ڪري رهيا هئا.

بدر جالنجوي:

آزاد فضا ۾ تنهن سان گهڻيون ملاقاتون ٿيون، پر مسلسل ملاقاتون ۽ رات ڏينهن جو پڪو ساٿ 1958 جي مارشل لا بعد گرفتاريءَ جي موقعي تي ٿيو، ان وات سندس عمر 57 سال هئي. ٻين ساٿين سان گڏ اسان کي انتهائي عجيب قانون هيٺ گرفتار ڪيو ويو ۽ اهو قانون سنڌ اسٽيٽ پرنسرنس ريگيوليشن آف 1827 هيو، جيل ۾ اسان سڀني ساٿين کي شروعات ۾ سي ڪلاس ڏنو ويو. انهن ڏينهن ڪامريڊ غلام محمد لغاري هاري ڪاميٽي سان منسلڪ هيو. هنن ٻنهي ڪامريڊن درميان تنظيم جي معاملي تي اڪثر ناراضگي هوندي هئي ۽ انهي تلخيءَ واري معاملي ۾ مان جتوئي صاحب جو پاسو وٺندو هوس. نظربنديءَ جو شروعاتي ڏيڏ

مهينو مان ۽ جتوئي روم ميت رهياسين. جيل ۾ جتوئي ۽ منهنجو ساٿ چئن مهينن تائين رهيو. ان بعد جتوئي کي لاهور قلعي جون صعوبتون برداشت ڪرڻيون پيون، جتان بعد ۾ جتوئيءَ کي رها ڪيو ويو. مان ته جيل ۾ ئي هيس، ڇو ته مون کي لاهور جي قلعي ڏانهن وٺي وڃڻ جي قابل نه سمجهيو ويو. رهائي بعد مون کي اهو ٻڌي حيرت ٿي ته جتوئي منهنجي گهر ويو هو ۽ منهنجي زال کي آنت سان گڏ مالي امداد به ڏنائين ۽ ڳوٺ مان آيل ڇانور به اسان کي ڏنائين.

1959ع ۾ جڏهن جيل مان رهائي نصيب ٿي ته منهنجي زال صرف ٻن ماڻهن کي منهنجو همدرد ۽ صحيح ڪامريڊ قرار ڏنو. سڀ کان پهريائين ڪامريڊ جتوئي ۽ بعد ۾ مير رسول بخش ٽالپر جي تعريف ڪئي. رهائي بعد جڏهن جتوئيءَ سان منهنجي ملاقات ٿي انهن ڏينهن جتوئي سنڌ ۽ پنجاب درميان دل جي فرق تي پمفليت لکي رهيو هو.

هن مون کي ٻڌايو ته ”نظريه پاڪستان يا اسلام وغيره جي خاطر ون يونٽ ٺاهيو ويو آهي ۽ چيو وڃي ٿو ته ٻنهي صوبن درميان هڪجهڙائي جو جذبو پيدا ڪرڻ لاءِ. اهو قدم کنيو ويو آهي، پر ڦرلٽ ۾ پنجاب اڳرو آهي. اهوئي سبب آهي ته مان ٻڌائڻ ٿو چاهيان ته ون يونٽ صرف سنڌ کي نقصان رسائڻ لاءِ ٺاهيو ويو آهي ۽ مان هن پمفليت ۾ انگ اکر گڏ ڪري رهيو آهيان جيئن حڪومت کي هن ڏانڊليءَ طرف متوجہ ڪري سگهان جتوئي صاحب بلاشڪ وڏي ۾ وڏي خدمت انجام ڏئي. پر ان دور ۾ حڪومت خلاف لکڻ، ٻين لفظن ۾ ايوب خان جي مخالفت ڪرڻ هڪ وڏو ڪارنامو هيو. جتوئي صاحب کي حق ڳوڻيءَ جي سزا ستن ٽي ملي ۽ کيس ٽي سال مارشل لا قانون هيٺ سزا ڏئي سرحد جي ڪنهن جيل اماڻيو ويو. هن تي الزام هيو ته هن حڪومت خلاف نفرت پکيڙڻ جي ڪوشش ڪئي هئي ۽ فرق

ته ڏسوا نه جتوئيءَ کي نفرت پکيڙڻ جي الزام ۾ ان سببان بند ڪيو ويو هيو جو پنجاب ۽ سنڌ درميان دل جي فرق کي واضح ڪيو هو ته ڀلا سنڌ سان ظلم ڇو ٿا ڪريو. جتوئي جي گرفتاري کانپوءِ ٿورن ڏينهن بعد ايوب خان پنهنجي تقرير ۾ اعلان ڪيو ته سنڌ ۽ پنجاب، درميان ۽ ڍل جي شرح هڪ جيتري رهي ويندي.

ذوالفقار راشدي:

هن حياتيءَ جي عيش آرام، دماغ جون صلاحيتون ۽ جسم جون تمام قوتون قوم اڳيان پيشا رکيون. سندس بدن جيستائين تحرڪ ۾ رهيو ڪنهن نه ڪنهن عوامي، انساني، وطني ۽ قومي تحريڪ جو محرڪ رهيو پر مان ته پايان ٿو ته جتوئيءَ جي حاڪمي پابندو فنا جي سيلاب ۾ يقين پري پيو پر هن جو روح سنڌ جي هوائن ۾ سدا جيئرو رهندو ۽ ڪيترن قبيالن کي تپش، ڪيترن مٿل جسمن جي مسيحاتي ڪندو رهندو ڇو ته سنڌ جو هي روح پڪو ٿي پڪو لافاني ۽ مثالي روح هو جيڪو حاڪمي پيري کان آزاد ٿي ويو آهي، مگر فضائن ۾ باقي آهي ۽ باقي رهندو. نئين سنڌ جي نئين تاريخ انهيءَ نالي سان جڙندي آخر ٻيو ڪهڙو نالو آهي، جنهن سان تاريخ جي بسم الله ڪري سگهجي.

جتوئي جنهن جذبي ۾ نيڪي، سچائي ۽ ڀلائي ڏني. ان کي پنهنجو مقصد بنايو ۽ مرندي تائين ان مقصد سان پنهنجي ناتن کي مردانگي سان نڀايو ۽ تنهن ڪري هو ”مري مات ٿيڻ“ وارو ناهي. هن خواهش ۽ آرام کي جيئري ماري پاڻ کي امر بڻائي ڇڏيو آهي. هو پنهنجي دور جو سقراط هو، جيڪو سچائيءَ جو سر اڇو رکڻ خاطر زهر جو پيالو کندي پي ويو.

جتوئيءَ جا سياسي نظريا هن جي جذبي جي صداقت، شعوري، پختگي، دلي باجهه ۽ اڪرنجهه جي ميلاب جو نتيجو هئا ۽ انهن ۾ فيري ۽ درويشيءَ جو عنصر به گڏيل هو.

ابوبڪر مگسي:

بابائي سنڌ جي وفات سان سنڌ جي سياست جو حق پرستي، خدا ترسي، خدمت خلق، غريب نوازي، مظلوم دوستي ۽ حق گوئي جو دور ختم ٿيو. سنڌ جي وڏيرا شاهي جي خلاف مرحوم باباءِ سنڌ جون خدمتون مقابلا، تحريرون، تقريرون سنڌ جي تاريخ جو سونهري دور شمار ڪيو ويندو، سچ پيو انهيءَ نظام جي خلاف باباءِ سنڌ جو جهاد ”حضرت موسيٰ جو فرعون جي خلاف جهاد“ جو درجو رکي ٿو. فرعون جي وقت ۾ يهودين جي عزت آبرو، مال ملڪيت، جان گهر گهات سندس ظالم ڪامورن جي هٿان نابود ٿيندو رهيو. بلڪل اهڙي ريت ان کان به وڌيڪ نموني جو دور استبداد سنڌ ۾ جاري هو ۽ آهي. جنهن جو مقابلو بابائي قوم شينهن وانگر ڪيو. مٿن ڇاڇا نه مصيبتون آيون، جيل، ڏک، تڪليفون، عذاب وچوڙو سڀ هن شيردل انسان وڏي صبر سان برداشت ڪيا، جن جو مثال هن موجوده دور ۾ ملڻ مشڪل آهي. اسان کي سندس مظلومي جو احساس ٿيندو.

خليفو غلام محمد:

مرحوم جتوئي صاحب سنڌ ۾ سنڌي هارين ۽ پورهيتن لاءِ جيڪي ڪجهه قرباني ڏيئي ويو آهي، انهي جو بدلو ۽ احسان هيءَ قوم ورهين تائين ڪنهن به قيمت تي ادا نٿي ڪري سگهي. ون يونٽ ٺهڻ وقت ۽ ايوب مارشل لا جي دور ۾ جتي وڏا بهادر، ڪن پٺيءَ تي وجهي مالڙي ڪري پئي هليا، اتي به ڪامريڊ، حيدر بخش گجگوڙون ڪندو رهيو. جبل جون عقوبتون پاڻ تي سنائين مگر ظالمن کي ظالم ڇوڻ کان ڪين رهيو.

ڪامريڊ حيدر بخش جو نعرو اڄ به سنڌ جي نوجوانن شاگردن هارين پورهيتن لاءِ مشعل راهه آهي. مون کي اميد آهي بلڪه قوي يقين اٿم ته اڄ به جيڪڏهن ڪامريڊ جي ڏيکاريل رستي تي اسان مان فقط ڪي

چند گامزن ٿي پون ته هوند دنيا جي ڪابه طاقت سنڌي ۽ سنڌي حقن ڏانهن ۽ سنڌ جي پرورهيٺن ڏانهن اک کڻي نهاري به ڪانه سگهندي. اسان اها واٽ جا حيدر بخش ڏيکاري ويو آهي، هرگز ڪين وڃائينداسين.

ممتاز مهر

ڪامريڊ جتوئي نه صرف هارين جو عظيم اڳواڻ هو، پر هو سنڌ جي نوجوانن ۽ سڀني مظلوم طبقن جو قائد به هو ۽ سنڌ جي آزاديءَ جي تحريڪ جو رهبر هو. سنڌ جي آزاديءَ لاءِ ۽ سنڌ جي پورهيت طبقي کي هر قسم جي ڦرلٽ کان چوٽڪارو ڏيارڻ لاءِ ڪامريڊ جتوئي نه صرف پنهنجي وڏي سرڪاري نوڪريءَ کي نوڪر هٿي ڇڏي پر پنهنجي زندگيءَ جو گهڻو حصو، سنڌ ديس خاطر، پورهيتن جي خاطر، حق ۽ سچائي خاطر، انقلاب خاطر جيلن ۾ گذاريو سختيون ۽ عذاب سٺا، جيل جي تاريخ ڪوٺڙين لاهور جي شاهي قلعي، مڇ جيل، برفيلي هوائن، آمريت جا ظلم ۽ ڏهڪا. ڪامريڊ حيدر بخش جي اٽل ارادن ۾ ڦيرواڻي نه سگهيا هر ظلم ۽ عذاب جي رد عمل ۾ ڪامريڊ جو جوش ۽ جذبو وڌيڪ تيز ٿيندو رهيو ۽ انقلاب جو شعلو بڻجي جيئي سنڌ جي قافلي جي رهنمائي ڪندو رهيو ۽ پنهنجن قومي شعرن ذريعي سنڌ واسين جون دليون گرمائيندو رهيو.

دوست محمد ابڙو:

هونءَ به جتي ظلم حد کي پهچندو آهي، اتي ئي مظلوم انسان کي نجات ڏياريندڙ پيدا ٿيندو آهي. لاڙڪاڻي ضلعي ۾ جتي وڏيرا شاهي ”جي چڪيءَ ۾ عوام بيسجي رهيو هو، ان ضلعي ۾ ڪامريڊ جو پيدا ٿيڻ لازمي ڳالهه هئي.

سنڌ ۾ سياسي، سماجي، ليڊرن مان ڪامريڊ ئي صرف هڪ رهنما هيو، جنهن امير طبقي جي چنبي ۾ اچي ڪڍڻ به عوام خلاف سازش نه ڪئي. هميشه ڏک ڏاکڻا تڪليفون سنڌي به مظلوم عوام جو ساٿ ڏيندو رهيو. رهنما ٿيڻ لاءِ هو هڪ مثال هيو.

ڪهڙيءَ به وڏي طاقت جي مقابلي ڪرڻ کان ڪڏهن به نه ڪيپايائين. سندس شايع ٿيل ڪتاب اڄ به ان ڳالهه جي نشاندهي ڪري رهيا آهن.

حاتم - ابي علوي

مان ايئن چونڊس ته هاڻي سنڌ ۾ حيدر بخش جتوئي جهڙو بهادر انسان نه آهي ۽ نه وري پيدا ٿيندو. جنهن سنڌ جي لکها مسڪين هارين جي مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ جدوجهد ڪئي. هن هميشه هارين جي لاءِ سمع روشن ڪئي. اڄڪلهه جو نئون نسل اهو سوچي نه ٿو سگهي ته جتوئي صاحب چاليهه سال اڳ واري دور ۾ جيڪو ڪيڏو نه ڪن ۽ مشڪل دور هيو. هارين جي بهتري لاءِ ڪم شروع ڪيو.

سنڌين جي اها خوش قسمتي آهي. جو سنڌ حيدر بخش جتوئي جهڙو انسان پيدا ڪيو.

جتوئي صاحب وڏو بيدار مغز، همت وارو، بهادر ماڻهو هيو. هن سنڌ جي لاءِ سوين لڙايون لڙيون ۽ انهن لڙاين سبب سندس صحت تي ٻرو اثر پيو پر پاڻ تندرست هو يا بيمار. هميشه سنڌ جي خوشحاليءَ لاءِ ڪم ڪندو رهيو.

محمد موسيٰ "شهيد"

امر سنڌ جن عظيم انسانن کي جنم ڏنو. باباءِ سنڌ محترم حيدر بخش جتوئي انهن مان هڪ هيو. مرحوم هڪ سدا وڻندڙ انسان هو. اهڙو انسان جنهن جو جيترو احترام ڪجي اوترو گهٽ آهي. جنهن سان جيتري محبت ڪجي، اوتري گهٽ آهي. هو هڪ انسان هيو. هڪ اعليٰ انسان. هڪ مڪمل انسان. جنهن مظلومن ۽ مسڪينن جي ڏک ۽ سور کي هميشه پنهنجو ڏک سور سمجهيو. جنهن ڪمزور ۽ نحيف آواز کي هميشه بلند رکڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ حق جي حمايت ۾ ڪنهن آزمائش جي پرواهه نه ڪئي.

مرحوم اعليٰ صفات جو مالڪ هو. هو هڪ بهادر، جرئتمند، نڊر، بيبليڪ، حق جي

حمايت ۾ هر قرباني ڏيڻ جو جذبو رکندڙ ۽ سچو قوم پرست هو. پنهنجي ذات ۾ هڪ تحريڪ هو. سنڌ سان عشق هوس. حقيقت هيءَ آهي ته مرحوم سنڌ لاءِ زندهه رهيو ۽ سنڌ لاءِ ئي جان ڏنائين.

حاجي عبدالعجيد لغاري:

هو سنڌ تي عاشق هيو ۽ هن کي جيجل ۽ امڙ جي الفاظن سان نوازيو. هن سنڌ جي هيري، قوم ۽ ملڪ لاءِ پنهنجي زندگيءَ وقف ڪري ڇڏي. هن جي انسان ذات سان ۽ سنڌ جي سرزمين ۽ ان جي باشندن سان ڏاڍي محبت هئي ۽ ان لاءِ عظيم قربانيون ڏنيون ۽ رات ڏينهن، چڱيلائي توڙي بيماريءَ ۾ سر زمين سنڌ ۽ منجهس رهندڙ هارين، مزدورن، شاگردن ۽ هر مظلوم جو اونو هوندو هوس، جنهن ڪري حڪومت جي ظالم سربراهن هن کي ڪڏهن به معاف نه ڪيو ۽ هن کي جيل ۾ موڪلي ڪال ڪوٺڙيءَ ۾ بند ڪندا رهيا ۽ مٿس ظلم جا بهاڙ ٽوڙيندا رهيا.

هن عاشق سنڌ، سنڌ ۽ ان ۾ رهندڙ مظلومن جي ڪري خوشي سان جيل کائيا ۽ مالي ۽ جاني نقصان سٺا ۽ پنهنجي صحت قربان ڪري ڇڏي. اهڙين تڪليفن سهڻ جي باوجود به باباءِ سنڌ حيدر بخش جتوئي اصولن تان هڪ تر به نه هٽيو.

احمد خان جمالي

جڏهن هن هلندڙ (1969) مارشل لا ۾ جتوئي کي ڪراچيءَ مان پوليس گرفتار ڪري نوابشاهه ٽائي تي آندو ته ان وقت رات جا 12 ٿيا هئا. جتوئي صاحب ڪمزور هيو. پر سچ پچ ته لاک اپ جي در تي پهچڻ سان جتوئي صاحب ڪلندي "جيئي سنڌ" چوڻ بعد اسان سڀني سان اچي مليو (ياد رهي ته هن کيس ۾ جتوئي صاحب، غلام محمد لغاري، سيد باقر شاهه ۽ ٻيا اسين نوابشاهه جا ساٿي هئاسين)

جتوئي صاحب جي منهن تي خوشي ۽ جوان مرديءَ جي رونق ڇانيل هئي ۽ تمام گهڻو خوش هيو.

انهيءَ دوران هڪ ساٿيءَ چيو ته "ڇوڪرن کي ايئن نه ڪرڻ گهريو هو ۽ نعران نه هڻڻ ڪپن ها؟ ته ان تي جتوئي صاحب چيو ته "نوجوانن جو ڪجهه ڪيو آهي. اهو درست آهي. ۽ اسان کي ايئن نه چوڻ گهرجي باباءِ سنڌ بذات خود هڪ عظيم تحريڪ جو عظيم اڳواڻ ۽ رهبر هيو.

غلام محمد جلباڻي

هن مرد محامد پاڻ کي حقيقي معنيٰ ۾ سنڌ جو سپوت ثابت ڪري ڏيکاريو. کيس هميشه سنڌ ۽ سنڌين جي ان تڙ رهي. وادي سنڌ جي هن عظيم سپوت دنياوي عيش عشرت کي خير باد چئي، غريبن ۽ بيڪسن جي مدد لاءِ ريگزار ساسيت ۾ قدم رکيو. پنهنجي زبان ۽ قلم جي مدد سان سنڌ جي سڄا جهڙي ۽ اڻجهڙي عوام کي بيدار ڪندو هيو. سنڌ سان ٿيل ظلمن ۽ زيادتين لاءِ علم بغاوت بلند ڪيائين آخري وقت تائين پنهنجي موقف تي قائم رهيو.

جيتوڻيڪ ان حق ۽ سچ جي آواز اٿارڻ جي ياداش ۾ سندس ڪتاب ضبط ڪيا ويا. سندس زبان کي بند رکڻ لاءِ کيس جيل جي ڪاربن ڪوٺڙين ۾ بند ڪيو ويو ساڻس غير انساني سلوڪ رکيو ويو جيڪو هن خلائي دور (Space Age) ۾ ڪنهن به طرح روانه آهي.

محمد يوسف "رفيق" ميمڻ

جتوئي صاحب ظالم کي ڳالهه منهن تي چوڻ وارو مڙس هئو. چاهي ان جو نتيجو ڪهڙو به نڪري. ڏاڍي ۽ جابر کان نه هيسجن وارو سنڌ جو بيباڪ سپاهيءَ نه رڳو سنڌ تي ٿيندڙ ظلم جي خلاف آواز اٿاريو پر دنيا جي ٻين خطن تي ٿيندڙ ظلم لاءِ پڻ تڙيندو رهيو.

سنڌڙي جي سينڌ کي اجڙڻ کان بچائڻ لاءِ جتوئي صاحب سر جي سودي کي سستو سمجهيو. پاڻ ڪڏهن چارڻ بنجي سنڌين جي دل جي سڻن هڻي. ڪڏهن راتو بشجي مومل لاءِ تڙيندو رهيو. ڪڏهن ڄام تماچي بنجي سنڌ جي عظمت بحال ڪرڻ لاءِ جاکوڙ

ڪيائين ڪڏهن جتوئي صاحب هوشو جي لڪار بنجي دشمن جا هيٺا ڏاريا.

حيدر بخش جتوئي جنهن کي جيلن جون سختيون ۽ مصيبتون ظالم جا زنجير، وقت جا جهولا ۽ انمول، دنيا جو حرص ۽ لالچ به پنهنجي مقصد تان هٽائي نه سگهيا. پاڻ سنڌ لاءِ وقف ٿيل هئا.

محترم بدر ايڇ جتوئي

هڪ آزاد يڪي ڪي پڇري ۾ ڪٿي تو آرام اچي، ملازمت دوران ئي هن جا ٻه شعر جا مجموعا شايع ٿيا، جن سان سندن حق ۽ آزادي نمايان هئي.

آخرڪار سنڌ جي مظلوم هاري طبقي جي بهتري ۽ بهبودي لاءِ سرڪاري عهدو ڇڏي ميدان سياست ۾ قدم رکيائون ۽ پنهنجي پوري زندگي هن ستم رسيد ۽ ڌٻڙيل، ابوجهه ۽ اڻ ڄاڻ هارين کي حقن وٺي ڏيڻ لاءِ وقف ڪري ڇڏيائين.

سندس پوري زندگي قيد بند جي صعوبتن ۾ گذري. ڪڏهن مڇ مهمان ته ڪڏهن ڪئبلپور جي ڪوٽ ۾ ته وري ڪڏهن لاهور جي لعل قلعي ۾ بند. ڪنهن به حڪومت هن مظلومن جي مددگار کي جيل کان ٻاهر نه ڇڏيو. پوءِ چاهي ڪهڙي جي وزارت هجي يا قاضيءَ جي منستري.

اسڪندر مرزا جي شاهي هجي يا ايوب جي آمريت. ليڪن اصولن جو سودو هن کي اها ماءُ ٺولي نه ڏني هئي.

حاجي خان سانگي

سندن طبيعت جو لاڙو ننڍپڻ کان ئي غريبن، هارين، مزدورن وغيره سان مدد ۽ معاونت ڪرڻ ڏانهن بلڪل گهڻو هوندو هو. لهن سرڪاري ملازمت ۾ رهي مدد ڪرڻ ۾ قاصر ٿي رهيا، جو وقت جي قلت هڪ طرف ۽ گورنمينٽ جي ڊيوٽيءَ جا فرائض ٻئي طرف مانع محسوس ڪندي. ملازمت کي، هارين، مزدورن ۽ غريبن سان همدرديءَ ۽ مدد تان قربان ڪري ملازمت کي هميشه خيرباد چيائون ۽ استعفا پيش ڪيائون. محترم حيدر بخش جتوئي بلڪل بلند

پاڻي جا شاعر، اديب ۽ عالم هئا. پنهنجي ڪلام جو شروعاتي مجموعو ”تحف سنڌ“ نالي ڪتاب ۾ شايع ڪرايو. جنهن ۾ دريا شاه، قمبر، مري، شڪوه، جهڙا عاليشان نظم آهن هن صاحب کي شعر تي پورو ملڪو حاصل هو. بلاغت، فصاحت ۽ جدت ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هئا.

ڊاڪٽر خالق جوشيڄو نهوي:

سنڌ جو معمار ۽ قومي هيرو، غريبن ۽ مسڪينن جو همدردي، هو. هن ڏوڪي ۽ حال پائي سنڌ جي صحيح معنيٰ ۾ قومي شاعر، اديب، مصنف، محقق، مفڪر، فلسفي ۽ دانشور بي لوث قومي خادم، سنڌي عوام ڪڙمين، هارين، نارين ۽ مزدورن ۽ محنت ڪش جي حقن لاءِ لڙندڙ بهادر، بيباڪ سورمو، مجاهد اعظم هو. مرحوم، ومغفور حيدر بخش جتوئي صاحب فطري طور انقلابي خيالات جو حامل هو ۽ جيتريقدر اسان کي معلوم آهي سنڌ اندر مرحوم ئي پهريون شخص هو جنهن هن صوبي جي پست حال ۽ پسمانده هارين نارين، ڪڙمين ۽ مزدورن جي حقن لاءِ نعرو حق بلند ڪيو، جنهن جي نتيجي ۾ هو اڄ کان ڪئي سال اڳ پنهنجي سرڪاري ملازمت ۽ منصب تان سبڪدوس ٿي سنڌ جي غريب عوام ۽ محنت ڪش طبقه جي فلاح، بهبودي ۽ پلائي لاءِ ميدان عمل ۾ نڪري نروار ٿيو. حقيقت هي آهي ته جيتريقدر علم ادب ۽ شعر، شاعري جو تعلق آهي، جيڪي ماڻهو اڄ پاڻ کي ميان مٺو چوائي رهيا آهن، سي مرحوم جي پيرن مان اٿندڙ خاڪ برابر به نه آهن پر جيئن ته

مرحوم تاجي پيتي پت هيو ۽ سڄو چنڊ سنڌي هو تنهن ڪري زندگيءَ ۾ ٻي پاڻ ٻڌائڻ ۽ پاڻ وٽائڻ وارين حرفتن ۽ حرڪتن کان بالڪل بلند ۽ بالا رهي بي نامر ونمود نهايت خاموشيءَ سان پنهنجي مقصد لاءِ لڙندو رهيو.

مرحوم جتوئي صاحب سان ڳالهائڻو هيو ته سندس گفتگو مان سچائي ۽ ايمانداري پيون بڪنديون هيون، ائين محسوس ڪبو هو ته گويا ڪنهن معصوم ابهر ٻار سان ڳالهائي رهيو آهي. سندس گفتگو تصنع لفاظي، منافقتي جي آرائش کان بالڪل پاڪ ۽ صاف نظر ايندي هئي. سنڌ جي پسمانده ۽ بوٽي پيل صوبي اندر اسان جي خيال موجب مرحوم جتوئي پهريئن ئي هستي هئي، جنهن عوام جي عظمت هاري، ناري ڪڙمي ڪاسبي، مزدور، محنت ڪش، جي بلندي جو نعرو هنيو ورتو. ان کان اڳ اسان جي خطي اندر زميندار، سرمايه دار ۽ نوڪر شاهي طبقي غريب عوام کي نيچ خلق سمجهي نهايت حقارت جي نگاه سان ڏسندو هو. جنهن مان ثابت آهي ته مرحوم جتوئي هن پرڳڻي اندر پهريون عوامي رهنما هيو، جنهن عوام ۾ پنهنجي حقن جي حفاظت جو جذبو ۽ شعور پيدا ڪرائي کيس ميدان عمل ۾ آندو، جنهن بعد سنڌ جي هيٺين طبقي ۾ پنهنجي وجود جو احساس پيدا ٿيو، جا ڳالهه هن حقيقت جي نشاندهي ڪري رهي آهي ته مرحوم حيدر بخش جتوئي سنڌ جي ڪنهن خاص طبقي جو رهنما نه پر دراصل صحيح معنيٰ ۾ عوامي رهبر هو.

فکر ۽ شعور پيدا ڪندڙ ڪتاب

- ۱- مولانا عبید اللہ سنڌي- شخصیت ۽ سیرت- ڊاڪٽر ابو سلمان سنڌي- (سنڌي)
 - ۲- انڊيا ونس فريڊم- مولانا ابوالڪلام آزاد (اردو)
 - ۳- مڪاتیب عبید اللہ سنڌي- مرتب: ڊاڪٽر ابو سلمان سنڌي (اردو)
 - ۴- مقالات سیمینار مولانا عبید اللہ سنڌي- مرتب: ڊاڪٽر ابو سلمان سنڌي (اردو)
- (مولانا عبید اللہ سنڌي ۽ مولانا ابوالڪلام آزاد بابت ٻيا ڪتاب به گهرائي سگهجن ٿا)
- گهرائڻ لاءِ لکڻ: مکتبہ شاہد 1/4 علي ڳڙھ ڪالوني، ڪراچي نمبر 41.

سند جي آجپي جي جدوجهد ۽ باباءِ سند

محمد انس راجپر

هن سڄيءَ ساريءَ خدا جي زمين تي رهي ته خدا جي سموري خلق تي پر سموري خلق زمين جي نعمتن ۽ برڪتن مان فائدو وٺي نه ٿي سگهي ڌرتيءَ جي نعمتن ۽ برڪتن جا مالڪ صرف اهي ئي بڻجن ٿا جيڪي ڪنهن نموني زمين جي وڏن وڏن ٽڪرن ۽ جاگيرن جا مالڪ آهن. مذهبي پيشوائيت (ملائيٽ) جي ڳڻ جوڙ سان خلق خدا جيءَ کي اهو ٻڌايو ويو آهي ته اهي سڀ فيصلا آسمان تي ٿيندا آهن جنهن کي مرضي پوي ته آسمان وارو ان کي جاگيرن جو مالڪ بڻائي ڇڏي، جي مرضي پوي ته ٽڪر ڳڍي لاءِ سڪائي ماري.

پر ڪي اهڙا ماڻهو به پيدا ٿيندا رهيا آهن جي ابن ڏاڏن جي دين جا دشمن ڪافر عالمن ۽ بزرگن جا گستاخ سڏيا ويا حديث قرآن ۽ اسلام جا نافرمان سڏيا ويا، جن اچي چيو ته اهي فيصلا تقدير نه ٿي ڪري، اهي فيصلا آسمان

۾ ڪو نه ٿيندا آهن ته هڪڙن جا ٻچا ٽڪر ڳڍي لاءِ سڪن ۽ سڏڪن ۽ ٻين جا ٻار عياشيون ڪن، هڪڙن وٽ جاگيرون هجن ته هڪڙن کي دفن ٿيڻ لاءِ قبر جو ٽڪرو به نه

ملي، اهڙن ماڻهن مان هڪ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي به هو جنهن سند جي زميندارن، جاگيردارن کي للڪاريو پاڻ جتوئيڪ هاري ڪو نه نه هو پر هارين جي جدوجهد جي پرپور قيادت ڪيائين، هارين ۾ پنهنجي حقن ۽ آزادي، حوصلي ۽ زندگيءَ جي امنگ پيدا ڪيائين، هاري جيڪي امنگ ارمانن ۽ خواهشن کان عاري بي موت مئل هئا، جن جي پنهنجي زندگي ته هئي ئي ڪانه، اهي صرف زميندارن لاءِ جيئندا هئا ۽ انهن لاءِ ڪمائيندا هئا باباءِ سند ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي جڏهن انهن بي موت مئل هارين ۾ زندگيءَ جي جوت جاڳائي ته اهي اڏول ٿي پيا ڪامريڊ جو اهڙو لشڪر ٿي پيا جن جون صفون سيهي جي ديوار جيان هيون جن ۾ ڪڏهن به ڌار نه پوندا آهن.

جيتوئيڪ هاري ڪاميٽي جو بنياد سائين جي ايم سيد، عبدالقادر، ايم خان، جيٺ مل پرسرام، جمشيد مهتا، شيخ عبدالمجيد، قادر بخش نظاماڻي ۽ نور محمد پليجي جي ڪوششن سان 1930 ۾ پئجي چڪو هو پر ان ۾ اها جوت جاڳائڻ وارو ڪو ماڻهو اڃا ڪو نه پيدا ٿيو هو جيڪو هاري ڪاميٽي کي

1947ع ۾ سرهاري ڪانفرنس ۾ متفق طور اڌ ڀٽيءَ جي قرار داد منظور ڪئي وئي ته سانگهڙ نوابشاهه ۽ ٿر پارڪر جي علائقن ۾ هارين زميندارن کي اڌ ڀٽيءَ کان مٿي ڏيڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو ۽ ڪيترين جڳهين تي ته هارين پاڻ اڌ ڀٽائي ڪئي جنهن سببان تي زميندارن ۽ مقاطعي دارن هارين تي حملا ڪيا اهڙن ئي واقعن ۾ ماڻي بختاور بالاچ خان بروهي ۽ ڪيترا هاري شهيد ٿي ويا.

زميندار لاءِ موت جو پروانو بڻائي سگهي، سائين جي ايم سيد جنب گذير جن سين ۾ لکيو آهي ته ”دادا جيئمل، شيخ عبدالمجيد، جمشيد مهتا سان گڏ اسان 1930ع ۾ سند

سرگت گرواڻي ڪامريڊ سائين ۽ رشتيدارن سان گڏ

هاري ڪاميٽيءَ جو بنياد وجهي چڪا هئاسون، پر ڪا به تحريڪ، پڪي پايي تي اچي نه ٿي سگهي جيستائين ان لاءِ مخلص ماڻهو پنهنجون زندگيون وقف نه ڪن” سوهاري ڪاميٽيءَ کي ان لائق باباءِ سند بڻايو، جو هاري ڪاميٽي سند اندر هڪ مضبوط ۽ طاقتور مومينت جي شڪل اختيار ڪري ورتي. 1947ع ۾ سرهاري ڪانفرنس ۾ متفق طور اڌ ڀٽيءَ جي قرار داد منظور ڪئي وئي ته سانگهڙ نوابشاهه ۽ ٿر پارڪر جي علائقن ۾ هارين زميندارن کي اڌ ڀٽيءَ کان مٿي ڏيڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو ۽ ڪيترين جڳهين تي ته هارين پاڻ اڌ ڀٽائي ڪئي جنهن سببان تي زميندارن ۽ مقاطعي دارن هارين تي حملا ڪيا اهڙن ئي واقعن ۾ ماڻي

بختاور بالاچ خان بروهي ۽ ڪيترا هاري شهيد ٿي ويا. 1945ع ۾ جيئن ئي حيدر بخش جتوئي هاري ڪاميٽيءَ ۾ گهڙيو تيئن ئي هاري ڪاميٽيءَ ۾ نئون جوش ۽ جذبو

جاڳي اٿيو 1945 ۽ 1946 جي عام چونڊن ۾ سنڌ جتوئي ڏميدارن جو مقابلو ڪيو ۽ طبقاتي تضاد کي واضح ڪري ڇڏي.

1950ع ۾ سنڌ اسيمبليءَ جي هلندڙ اجلاس دوران سنڌ هاري ڪاميٽيءَ ڪراچي ۾ سنڌ اسيمبلي جي بلڊنگ جو گهيراؤ ڪيو ۽ مطالبو ڪيو ويو ته سنڌ ٽيننسي

ايڪٽ جيڪو اسيمبلي جي ايجنڊا تي آهي اهو منظور ڪيو وڃي، پوليس ۽ فوج اچڻ باوجود هاري ورڪرن نيٺ اسيمبلي کي مجبور ڪيو ۽ وزير اعليٰ مسٽر يوسف هارون ڪامريڊ حيدر بخش جتوئيءَ ۽ ٻين هاري ڳوٺاڻن کي اندر اجلاس ۾ گهرايو ۽ 3 اپريل 1953ع تي پهريون دفعو سنڌ ٽيننسي ايڪٽ منظور ڪرايو.

ٽيننسي ايڪٽ کانپوءِ 1954ع ۾ سنڌ جي اها زمين جا ڪوٽڙي بيراج جي علائقن ۾ ڪليم رکندڙن کي الات ٿي رهي هئي ان جي خلاف نهايت اثرائتي تحريڪ هلائي وئي جنهن جي نتيجي ۾ هزارين بي زمين هارين کي زمين الات ٿي هيءَ ڪاميابي به ڪا گهٽ ڪاميابي ڪانه هئي.

اڄ اسان پنهنجي سامهون موجود سياسي پارٽين ۽ تنظيمن کي ڏسون ٿا ته انهن جي وڏي وات دعوائن، بيانن، جو سٽڪو لڳو پيو آهي، پر ڪالا باغ ڏير، ڇانوئين، ڌارين جي آبادڪارين وغيره جهڙن ڪيترن مسئلن مان ڪو هڪ مسئلو به ڪنهن اثرائتي تحريڪ ذريعي حل نه ڪرائي سگهيو آهي، ٻيو ته ٺهيو پر روز روز سنڌي ملازمن کي نوڪرين مان تڙيون ٿو وڃي، ڪيترن سنڌي آفيسرن کي لاتو ٿو وڃي ڀڳڙن مٿ جيترن پناهگيرن جي چوڻ تي سنڌ سڄي يرغمال ڪري انهن جي جهولي ۾ ڏني ٿي پئي وڃي پر اسان ڪا به اثرائتي مزاحمتي، قوت بشجي انهن اڳيان رکاوٽون وجهي نه سگهيا آهيون، پر سنڌ هاري ڪاميٽيءَ ڀرپور قوت سان سنڌي نموني حڪومت سان منڻو

ٽڪرائي رياستي ادارن جي قوت کي هر وقت موڙي ٿي ڇڏيو ۽ هارين جي قوت سان سنڌ

سنڌ جي قومي تحريڪ جي نعري جيئي سنڌ، جو تخليق ڪار ۽ ايجاد ڪندڙ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي آهي.

جي هارين جي حق ۾ فيصلو ٿي ڪرايا. ايوب جي مارشل لا جي زماني ۾ 1955ع ۾ جڏهن مغربي پاڪستان ۾ ون يونٽ قائم ڪيو ويو تڏهن به حيدر بخش جتوئي ون يونٽ جي مخالفت ۾ سڄي سنڌ ۾ تمام سخت احتجاجي جلوس ڪڍيا جلسا ڪرايا تقريرون ڪيون سوين ڪتاب ۽ پمفلٽ ڇپرائي ماڻهن ۾ ورهيا، ڪامريڊ مارچ کان آگسٽ 1969ع تائين سڄي سنڌ جو دورو ڪيو ۽ ان دوران جلسن جلوسن ۾ عوام کيس باباءِ سنڌ جو خطاب ڏنو، هن تحريڪ دوران ئي سنڌ جي وجود کي خطرن ۾ ڏسي ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي ٻين ڪوڙ سارن نعرن سان گڏ سنڌي قوم کي جيئي سنڌ جيئي سنڌ جو نعرو ڏنو، ان طرح اهو ياد رکڻ گهرجي ته سنڌ جي قومي تحريڪ جي نعري جيئي سنڌ، جو تخليق ڪار ۽ ايجاد ڪندڙ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي آهي. هن سڄي عرصي ۾ باباءِ سنڌ هاري ڪاميٽيءَ جي هارين جي ڀرپور قوت سان رياست اڳيان ون يونٽ خلاف پنهنجو احتجاج رڪارڊ ڪرايو ۽ نيٺ ون يونٽ به ختم ٿيو.

1945ع حيدر بخش جي هاري ڪاميٽيءَ ۾ شموليت جي زماني کان وٺي سندن آخر عمر تائين جي هاري ڪاميٽي، سنڌي قوم جو اهڙو بچاءُ ڪيو ۽ سنڌ کي بچايو جو جيڪڏهن سنڌ هاري ڪاميٽيءَ ۽ ان جي حيدر بخش جتوئي جهڙي قيادت نه هجي ها ته پاڪستان، سنڌي قوم تي جيڪو هڪ خطرناڪ وار هو، هڪ وڏو ڌڪ هو، ان کان

سنڌ ڪڏهن به سلامت نه رهي سگهي ها. انگريز سامراج جي خلاف جڏهن سنڌ مان مسلمان توڙي هندن جي گڏيل مزاحمت تيز ٿيندي ٿي رهي ۽ سنڌين ۾ انگريزن جي خلاف نفرت جي باه جا شعلا پڙڪا ڪائيندا ٿي رهيا، تڏهن انگريز سامراج سنڌين کي ڪمزور ڪرڻ لاءِ هيءَ حڪمت عملي جوڙي ته

سنڌين جي انگريز خلاف نفرت کي منظم شڪل وٺڻ نه ڏني وڃي، ان لاءِ هنن سنڌين ۾ ڪن اهڙن تضادن کي پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ته جيئن انهن تضادن جي بنيادن تي سنڌين کي ويڙهائي ڍانگو ڪجي، انگريزن کي ان وقت هڪ شئي واضح ڏسڻ ۾ آئي ته سنڌ جا مسلمان زراعت پيشه آهن ۽ سنڌ جا هندو گهڻو ڪري تجارت ۽ واپار وڙي وارا ماڻهو آهن ان ئي سببان سنڌي مسلمان ڳوٺن ۾ رهندڙ هئا ته سنڌي هندو شهرن ۾ رهندڙ انگريزن سنڌ جي انهن ٻنهي واضح طبقن کي هڪ پاسي مذهبي طور ويڙهائيو ته ٻئي پاسي طبقاتي طرح به انهن ۾ ويڇا پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ۽ هٿ وٺي پيسي وارن وائين کي سنڌ جو زمينون ڏياريو ويون ۽ ان طرح ڪوڙ ساريون جاگيرون وائين جي هٿ چڙهي ويون ۽ سنڌ جي مسلمانن کي تمام گهڻو پوئتي ڌڪي وڃي ڪريل حالت تي پچايائون، حرن جي بغاوت کي ڪچلڻ جي لاءِ پنجابي فوج جي هٿان مڪي ٻيلي کي باهه ڏياريا ٿيون جنهن ۾ هزارين مردن سان گڏ عورتون ۽ ٻار به سڙي رک ٿي ويا انگريز سرڪار مڪي ٻيلي جي پنج لک ايڪڙ ايراضي پنجابي فوجين کي تحفي ۾ الات ڪري ڇڏي، ان طرح جي هزارين واقعن ذريعي سنڌي قوم کي چوڪيو ٻڌي ڇڏيو ويو، ان صورتحال ۾ جڏهن پاڪستان ٺهي تيار ٿيو ته ان وقت ڄڻ پاڪستان جي ٺاهيندڙن جا ورائي نيارا ٿي ويا يا اڃان به هيئن ڪٿي چئجي ته سنڌ جي غيرت مند عوام جي انگريز دشمن بغاوتن

سڄي ساري اسلامي فرض ۽ جهاد جي دور ۾ جيڪڏهن سنڌ هاري ڪاميٽي ميدان ۾ لٿل نه هجي ها ۽ سنڌ جي هارين کي زمين جي الاٽمينٽ ڏيارڻ لاءِ هاري ڪاميٽي جي زوردار جدوجهد نه هجي ها ته سنڌ جي سر زمين کي پنجابي ڳجهون ائين پئي ڪائي ڇڏين ها جو ان جو هڏائون پڇرو به باقي نه بچي ها جنهن ڏانهن اگر ڪٿي اشارو ڪجي ها ته هي آهي سنڌ جو پنجاب ۽ پاڪستان واتان ڪاڌل هڏائون پڇرو. ون يونٽ جي مخالفت واري تحريڪ ۾ ايوب شاهي ڪامريڊ کي جيلن ۾ بند رکيو، ۽ قاضي فيض محمد عوامي ليگ ۾ وڃي شامل ٿيو، جڏهن ته ڪامريڊ غلام محمد لغاري نيپ ۾ وڃي پهتو باقي قيادت گهڻو فعال نه هئڻ ڪري 60 کان 70 واري ڏهاڪي جي پوئين سالن ۾ سنڌ هاري ڪاميٽي پنهنجي پهرين سياسي حيثيت ۽ قوت وڃائي ويئي 21 مئي

1970ع تي ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي به موڪلائي ڪري ويو، جنهن کانپوءِ ڄڻ سنڌ نڌڪي ٿي پئي هيءُ واقعو ڄڻ سنڌي قوم جي سياسي قوت جي موت برابر هو، هن ئي وقت کان پوءِ جهڙوڪ تاريخ جو هڪ نئون موڙ شروع ٿئي ٿو.

سنڌ هاري ڪاميٽيءَ جهڙي پارٽي ۽ حيدر بخش جهڙي عظيم قيادت کان جڏهن سنڌ جو هاري ۽ پورهيت طبقو جيڪو سنڌ هاري ڪاميٽي جي نتيجي ۾ تمام گهڻو سجاڳ ٿي چڪو هو، محروم ٿيو ۽ انهن ۾ اڃان سياسي سجاڳي مات نه ٿي هئي اهي نئون پليٽ فارم ۽ نيون راهون ۽ ڪا نئين قيادت ڳولهي رهيا هئا، تڏهن ذوالفقار علي ڀٽو ايوب امريت جي نوڪري ڇڏي اچي سنڌ جي پورهيت عوام ۾ ڪڙڪيو، جنهن حيدر بخش جتوئي جي تيار ڪيل سڄي ماحول ۽ سياسي سجاڳيءَ جو جائزو وٺي، پورهيت طبقي جي رجحان ۽ پسند وارو ”اٽي، لٽي ۽ اجهي“ جو نعرو هڻي حيدر

ورهائي وئي، ان طرح ڪوٽڙي بئراج جي ڪمانڊ ايريا جي يارنهن لک ايڪڙ زمين منجهان 450000 ايڪڙ زمين پنجابين پٺاڻن

باباءِ سنڌ جبل مان آزاد ٿيڻ تي، حيدرآباد ۾ آجيان (اگست 1962ع)

۽ ڪجهه بنگالين ۽ بلوچن ۾ تقسيم ڪئي وئي. 107000 ايڪڙ پنجابين کي 34500 ايڪڙ زمين پٺاڻن کي نيلا ۾ اسڪيم جي تحت ڏني وئي جڏهن ته 1968ع ۾ سنڌي ڪاتيدارن کي الٽ ڪيل ڏيڍ لک ايڪڙ زمين مختلف قانوني جواز پيدا ڪري ان مان ستر فيصد زمين غير سنڌين کي الٽ ڪئي وئي، انکان علاوه ڪلیمن جي ذريعي هندن جون زمينون ۽ ملڪيتون جن ۾ گهڻيون ته سنڌي مسلمانن جون هيون جيڪي هندن وٽ قرض ۾ گروي رکيل هيون اهي هندستان کان آيل پناهگيرن ۾ ورهايون ويون انگ اکرن مطابق ضلع خيرپور ۾ 29395 ايڪڙ ۽ دادوءَ ۾ 54194 ايڪڙ زمين پناهگيرن ۾ تقسيم ڪئي وئي، ۽ اهي ڪلیم لاهور ۾ هڪ ڪاغذي قسم نامو پري ڏيڻ سان ثابت ٿي ويندا هئا ۽ پناهگير سنڌ ۾ زمين جا مالڪ بڻجي ويندا هئا.

سنڌي قوم جي اڌ مئي لاش کي ڳجهين جيان پٽڻ واري پنجاب (پاڪستان) جي ان

کي ڪچلڻ جي عيوض پنجابي فوج ۽ پاڪستان جي پنجاب نواز تخليڪارن جي اڳيان باغي سنڌي قوم کي چوڪيو ٻڌي ائين

تحفي ۾ ڏنو ويو جيئن مڪي هيلي جون زمينون انهن کي تحفي ۾ الٽ ڪيون ويون، ته هاڻي هي ڪٽيل ماريل اڌ مٽا بڻايل سنڌي، جن جا سمورا وسيلا ۽ خزانو توهان جي حوالي آهن توهان انهن کي خوب لٽيو ڦريو ۽ پيليئو. پوءِ ڇا ڪيو ويو گڊو بئراج ۽ ڪوٽڙي بئراج جي ڪمانڊ ايريا ۾ لکين ايڪڙ زمينون پنجابين ۽ مهاجرن ۾ ورهايون ويون سنڌ کي مال غنيمت سمجهي لٽيائون ڪنهن پيريل شڪار وانگر سنڌ کي ٻوٽيون ٻوٽيون ڪري کاڌائون انگ اکرن مطابق گڊو بئراج جي ڪمانڊ ايريا ۾ ڊفينس فورس اسڪيم هيٺ 87.30 ايڪڙ زمين الٽ ڪئي وئي، اسلام آباد جي متاثرين کي 15.867 ايڪڙ منگلا ڊيم جي متاثر ماڻهن کي 46,900 ايڪڙ فوجي روارڊا اسڪيم هيٺ 31,500 ايڪڙ، فوجي فائونڊيشن اسڪيم هيٺ 9,900 ايڪڙ، نيلا هيٺ 44,744 ايڪڙ ۽ انعام جي طور 12.217 ايڪڙ زمين پنجابي جرنلن چوڌرين ۽ رٽائر آفيسرن ۾

بخش جتوئي، جو سڄو تيار ڪيل سياسي ميدان کڻي ورتو ۽ پوءِ ان سڄي عوامي سياسي قوت کي پنجابي آقا وٽ ڪيش ڪرائي پاڪستان جي اقتدار تي براجمان ٿيو. ملڪ جي سڄي ميڊيا تي وي. ريڊيو اخبارون وغيره جهڙن ميڊيا جي سڀني ذريعن، عوام جي حمايت ۽ پنجابي آقا جي دوستي سبب ڀٽي کي زمين تان ڪشي آسمان تي پهچايو. حيدر بخش جتوئي جو سڄو پورهيو، محنت ۽ جدوجهد ڀٽي جي کاتي ۾ آڻي ڇڏي وئي، حيدر بخش جتوئي جنهن هارين جي مفادن جي تحفظ خاطر پرماري طبقن پنجاهين پناهگيرن فوجي بيوروڪريٽن زميندارن ۽ جاگيردارن سان ڦٽايو هو. ان کي ميڊيا جي ايتري ڀت پرائي ته ڪانه هئي جو عوام اهو ڏسي سگهي ته هن سڄي سياسي سجاڳي ۽ سياسي قوت جو ڪريڊيٽ حيدر بخش جتوئي کي ملڻ گهرجي، عوام کي ته ميڊيا تي ڪوڙا نعرا هڻائيندي ڀٽو ڏيکاريو ويو هو پر اسان جي دانشورن کي الائي ڪهڙو رومال سونگهاريو ويو جو انهن به هننوجيون هڻڻ شروع ڪيون ته سنڌ ۾ هن سڄي سياسي جاڳيءَ جو پيدا ڪندڙ ذوالفقار علي ڀٽو هو، ذوالفقار علي ڀٽي جي دور حڪومت ۾ جيڪڏهن ڪي اهڙا سٺا ڪم ٿيا به هوندا ته اهي به ان سياسي سجاڳيءَ کان مجبور ٿي ڪيا ويا هوندا جيڪا سجاڳي هاري ڪاميٽيءَ جي جدوجهد جو نتيجو هئي.

ڪرايو ان دور جي عوامي سياسي قوت کي
ڪنهن انقلابي جدوجهد ۾ ڪتب آڻڻ بجاءِ
پيپلز پارٽي بينظير جي قيادت ۾ اقتدار جي
عيوض ۾ ڪايو.

بس صرف سنڌ هاري ڪاميٽي ئي هئي
جنهن هارين جي سياسي سڃاڻي ڪي هارين ۽
بورھيت جي مسئلن ۽ سنڌ جي مفادن ۾ ڪتب
آندو انڪان پوءِ رڳو سياسي ويساھ گھاتيون
ڪيون ويون ٻيو ڪجهه نه ٿيو.

جعلي ۽ ڪوڙن نالن ذريعي ساڳي زمين وڌين ۽ جاگيردارن پاڻ وٽ رکي ۽ غريب هاري پوءِ به بي زمين رهيو خود ڀٽي به پنهنجي زمين ان طرح پاڻ وٽ محفوظ رکي، هاري ڪاميتي هجي ها ته اهوئي قطعي ڪو نه ڏئي ها، بڄيل سرڪاري زمينون هاڻي تائين ڀٽي کان بينظير ۽ نواز شريف تائين سياسي وابستگين جي بنياد تي وڌين ڪي ڏنيون ٿيون وڃن ۽ ٻيا ڪوڙ سنڌ دشمن منصوبا عمل ۾ آندا ويا، ٻيو عاقل فوجي ڇانوڻي ٺهي هزارين ايڪڙ زمين ان جي احاطي ۾ آئي، ڪوڙ ماڻهو بي زمين ۽ بي گهر ٿيا ان لاءِ پي پي، توڙي ٻين پارٽين وٽ زبردست عوامي قوت هوندي ڪو رد عمل سامهون نه آيو، ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ سنڌين جو قتل عام ڪيو ويو ڪيترائي سنڌي پنهنجي ملڪيتن ۽ پراڻين کان محروم ٿي ڪيمپن ۾ رهڻ تي مجبور ٿيا، پاڪستان جي ڪنهن به صوبي ۾ سنڌ کان

R.B.O.D جي اسڪيم تحت سنڌ کي سر ۽ زهريلي پاڻي سان تباهه ڪرڻ واري منصوبي تي عمل ٿي رهيو آهي سنڌو دريا جو پاڻي 1991ع جي نامہ تحت سنڌ کان ڦريو ويو آهي، مٿان وري کالا باغ جهڙو سنڌ دشمن منصوبو جڙي رهيو آهي ۽ ٻيا الائي ڪيترا سوين هزارين سنڌ جا مسئلا آهن پر ڪو به رد عمل ڪنهن به سياسي پارٽيءَ طرفان سامهون ڪو نه پيو اچي، پوءِ به سنڌ جي واحد نمائنده پارٽي هڻڻ جي دعويٰ PPP جي به آهي ته مسلم ليگ جي به آهي ته قومپرست جي به آهي، ڪڪ ڀڄي بيٺو ڪرڻ ڪنهن کان به ڪو نه ٿو پڇي باقي اقتدار حاصل ڪرڻ لاءِ سڀ آتا آهن.

قرب جا چار ڏينهن

قاضي فيض محمد

مڙسان مڙسيءَ همت سان چڱي چوڪي به ويلا پهچائيندو هئو.

خير ڪامريڊ اڃان سمهيو پيو هئو. مان جيل ۾ پنهنجي رب کي گهڻو ياد ڪندو آهيان. پنج لڳا رب جي حاضري پوري ڪري پيٽ جي حاضري کي لڳي ويس. ڀلا هڙو مهمان مڙو حيدر بخش اچي وڃي سو بس ٽوسٽ سيڪيم، پڇايم، تريم، مٺا ڦڪا بيدن جا به ٽي قسم ٺاهيم، باقائدي تيل لڳايم ڪرسيون رکيم ڪامريڊ! ڪامريڊ ڪري سڏ ڪيم، مگر جواب ڪونه آيو سمجهيم همراھ ٽڪل آهي نند اچي وئي اٿس ايتري ۾ پهريدار آيو اچي ڪلف ۽ ڪڙا لائين، سڏ ڪيم جواب مليو ”ڪامريڊ اڃان ٿو“ همراھ اچي ويو. ”ڪامريڊ هي ڇا آهي“ چيائين ”ڪامريڊ هيءَ تنهنجي پهرين مهماني آهي“ مان چيو، ڏاڍو ڪلياڻ چيائين ”ڪامريڊ اهڙو ته گهر ۾ به ناستو ڪونه ملندو آهي“ به ٽي مهينا گڏ گذارياسي، سڄو وقت چرچا ڪندا هواسي ٺڪندا هواسي، شام جو منهنجي ڪوليءَ ۾ ويٺو هئو، دريا جي ڌڙڪڻ ۽ ڌڙڪڻ جو آواز ڪنن تي پوڻ لڳو، اڪيلي رات سنڌونديءَ جي ڌڙڪڻ جو آواز منهنجو ساٿي هوندو هئو، اداس ٿي ڪامريڊ چوڻ لڳو ”ڪامريڊ هن اونڌاهي ملڪ ۾ اسان جو ڪو قدر ڪونه ٿيو بئي ڪنهن ملڪ ۾ هجون ها..“

اڃان ڪجهه وڌيڪ چوڻ وارو هئو ته مان واکو ڪري وڃ ۾ پئي چيم، ”بئي ملڪ ۾ جهڙا اسان جا ڪم آهن ته ڦاهيءَ تي هجون ها، شاباس آهي هن حرام زادن کي جن صرف جيل ۾ رکيو آهي“ بس پوءِ ته ڪل

ڳالهيو ته گهڻيون آهن، گهڙيون به گهڻيون آهن، جڏهن گڏ هئاسي، پر ڏکڻ ۽ ڏولون واري سنگت گهڻي ياد ايندي آهي، ون يونٽ جا اڃان سانباهه هئا، ڪهڙي صاحب وڏي وزير ٿيڻ سان ۱۹۵۴ جي نومبر مهيني ڌاري جي، ايم، سيد کي جيل اماڻيو، ٿورن ڏينهن گذرڻ بعد اسان ون يونٽ جي خلاف تحريڪ جو ڪافلو ڪاهي وڃي لاڙڪاڻي پهتاسي، ڪهڙي صاحب مونکي جيل ۾ بند ڪرايو، جئن پئجن ڏينهن گذرڻ بعد جمال الدين بخاري به اچي سکر جيل ۾ گڏ ٿيو، هو آزاد ٿي ويو، آءٌ اڪيلو جيل ۾ هوس ”جنسار“ لکي بس ڪيم، رات جو ريڊيو تي بڌم ته رفيق حيدر بخش کي قيد ڪيو اٿن، سمجهيم ته هڪ ٻيو همراھ ڄاڻ سکر پهتو، بس صبح تي برداشتي يعني هڪ اخلاقي جيلي تنهن کي لوهي ٽرنڪ مٿي تي بسترو ڪڇ ۾ آهي ۽ پوئين ڪامريڊ ڪلندو پيو اچي، پاڪر پائي وڇڙيل پائن وانگر ملياسي، رات ٿي، ڌار ڌار ڪوٺين ۾ واڙي ڪلف ڏئي بند ڪري ڇڏيائون، سڄي بئڪ ۾ جنهن کي چوڌاري ڪوٽ هئو، ڇڙا به چڻا هواسي، ساڄهر پوري ويا، ڀلا نند ڪانه اچي.

درن جي شيخن سان منهن ملائي بيٺاسي، هڪٻئي کي ڏسون ڪونه پيا پر ڪچهري ڪئي سي.

مان جيل ۾ ٽن چئن مهينن کان رهيل هوس تنهنڪري گهر ڪري ويو هوس ڊاڪٽر پاٽڻا صاحب ۽ ٻيا دوست هوا، ٻاهران به چڱو مال ميوڙ ايندو هئو، ڊاڪٽر صاحب جي مهرباني سان کير اٽڪل سير، بيدن جا ڊزن مون وٽ پيل هوندا هوا، پستا بادام ٻيو ڪچو ميوو، پيسٽريون بسڪٽ، چاڻ مطلب ته گهڻو ڪجهه هوندو هو اڌو شمس الدين شاهه وڪيل سو ٻاهر هئو پر ماني

دنيا عجيب آهي، ڪڏهن ڳاڙهو گهوٽ، ڪڏهن مڙهه مقام ۾، واري، سندو ڪوٽ، تون اڏي اڏيندين ڪبترو.

جيٽرا جيٽرن سان ٺهن، ٺهن ڪلن ملي ويچارا ويا، وري نه ايندا.

جڏهن دوست، عزيز، رفيق جي جيئدا آهن، تن جي جدا هوندي جدائي محسوس ڪانه ٿئي، حاڪاڻ ته اوسڙو اميد دل ۾ رهي ٿي ته اڄ نه سڀاڻي ڪٿي نه ڪٿي ملنداسين، مگر جي اصل لاءِ وڃن تن جي تات ماريو جڏي، ڪئين يادگيريون، ڪئين پور اچي پاسو ۽ واسو ڪن، ويتر جي عمر وڏي ٿي وڃي، بس پوءِ ته پراڻا داستان، پراڻا هميشه وڇڙيل دوست، عزيز رفيق قطارون ڪيو جيو بيهن، پنهنجي حالت اها جيڪي ويا سي سورن کان بچيا، جيڪي رهيا تن تي سڀني جا سور هجوم ڪيو ڳجهن وانگر اچيو ڪڙڪن، رفيق حيدر بخش هڪ موتي هئو، مٿيو، هئو جواهر هئو، ۱۹۳۳ع - ۱۹۳۴ع ڌاري ساڻس واقفيت ٿي، هڪ ڏينهن مرحوم مسلم هاسٽل ڪراچيءَ ۾ اڪيلو گهمندو ڏٺم، مان تڏهن پڙهندو هوس، روح روحن کي پيا ڳولن، مونکي چڪ ني، چوڪرا ته ٻيا به گهڻا هوا، ڏانهس لڙي ويس، ٻڌايائين ته حيدر بخش آهيان، نالي سان ته اڳتي واقفيت هئي، سڄي هاسٽل گهمائي مانس، بورچيخان وغيره، سمجهيم درد دل رکندڙ ماڻهو آهي، تڏهن ته بچن کي ڏسڻ آيو ۽ سندن کائڻ پيئڻ ۽ رهڻ ڪهڻ جي سنڀال لڌائين.

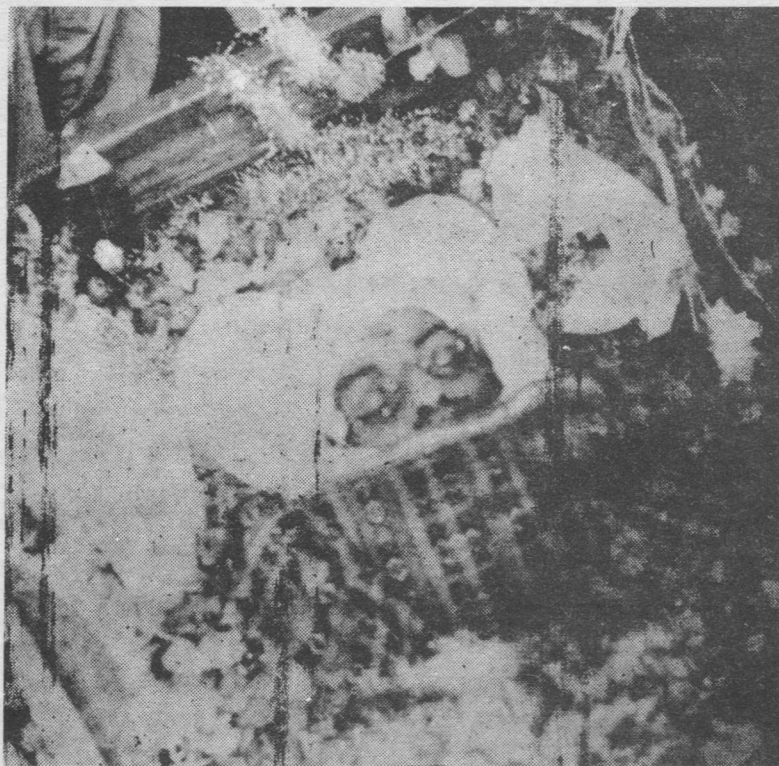
وري ۱۹۴۴ع ۱۹۴۵ع ڌاري ملياسي جڏهن نوڪري ڇڏي، اچي اسان سان هاري ڪاميٽيءَ ۾ شامل ٿيو، پوءِ ته اڄ ڏينهن تائين رفاقت رهي، شڪر ٿيو جو سندس آخري مسافريءَ ۾ به سندس شريڪ ٿياس.

باباء سنڌ حيدر بخش جتوئي! سنڌائي موهن لعل "ناچيز"

سنڌڙي ٿي توکي پڪاري، حيدر کڻي حيدر کڻي،
حيدر کي تون ياد ڪر، حيدر هتي حيدر هتي،
سنڌ ۾ تنهنجو زنده نام
تو تان هر سنڌي قربان
ڇا ڪندا توکي ســروان
سنڌڙي ڏيندن گهـرجا
چير تون مـزور، هاريءَ جي دل
دليون ٿيون چون حيدر هتي حيدر هتي
سنڌڙي ٿي.....
تون وٽين سنڌڙي کي اڪيلو ڇڏي
سومري ۽ ٻين پرستارن کي ڇڏي
هارين غريبن ۽ پورهيت کي ڇڏي
شاگرد، قوم پرست ۽ سنڌين کي ڇڏي
اگهي ڏس تون پورهيتن جو پگهر
پسينو تو چوي حيدر هتي حيدر هتي
سنڌڙي ٿي.....
نصيب اڃ ڪنهن جا ڪليا
ڳوٺ بکي ڏيري جا ڪليا
تعلقي ڏوڪري جا ڪليا
ضلع لاڙڪاڻي جا ڪليا
ڪولي ڏس تون غلام شاه جو در
ڪلهوڙو چئي حيدر هتي حيدر هتي
سنڌڙي ٿي.....

باباء سنڌ حيدر بخش جتوئي محمد اسماعيل لغاري (مسن وڏي)

باباء سنڌ هو حيدر بخش جتوئي،
سڄو سنڌ جو هيرو هو هڪ اهوئي،
تڏهن ڪال ڪوئين ۾ هي هيڪلوئي،
نه ٿيو خلق خادم جهڙس ڪوجتوئي،
پلي پيو سڏائي پنهنجو پاڻ ڪوئي!
باباء سنڌ هو حيدر بخش جتوئي!
دلي درد دائر تنهن دلدار حيدر،
ڪيا ڪل ڪڙمي هن بيدار حيدر،
ڪيا هر هاري هن حقدار حيدر،
نه ٿيو هي ڪڏهن يار غدار حيدر،
ڪئي قربان ڪامريڊ حياتي سڀوئي!
باباء سنڌ هو حيدر بخش جتوئي!
جيئي سنڌ نعرو ٿي هن ئي هڻايو،
ون يونٽ جو لاشو ٿي هن ئي ڪڻايو،
وطن جو نظارو ٿي هن ئي وڻايو،
گهڻو گهڻو هو هي حيدر هڪوئي!
باباء سنڌ هو حيدر بخش جتوئي!
صوبن جا جدا رنگ ڪرائي ويو،
جيگل لئس رنگ جو ٽني بچائي ويو،
چئي اسماعيل اسان لئس رنگي رنگي ڀڄائي ويو،
نيهي نيٺ اهو ننگ نيائي ويو،
هاڻي ياد هميشه رهندو يار سوئي!
باباء سنڌ هو حيدر بخش جتوئي!

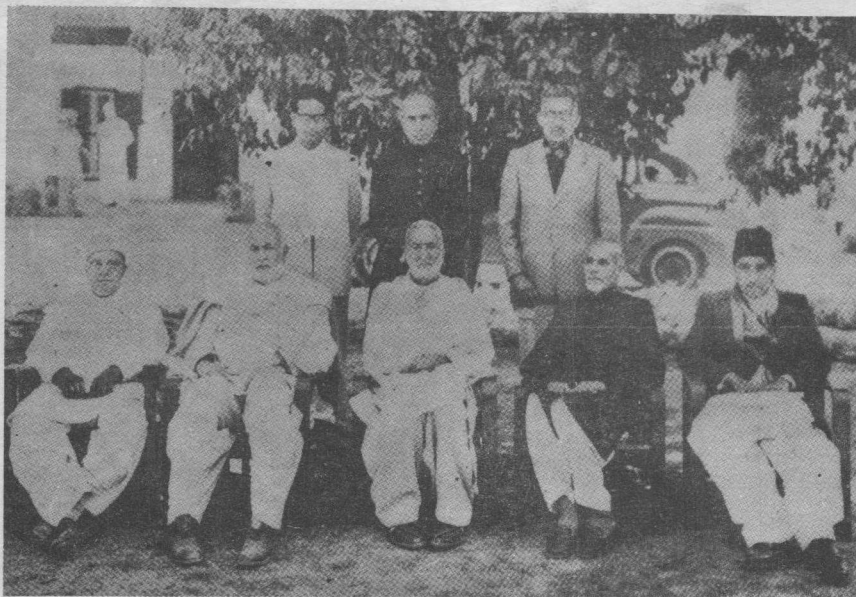
ڪامريڊ جو آخري ديدار

۾ ٻڌي وياسي، بس ايئن وقت گذري ويو.
جبل مان هاء ڪورٽ ۾ پتيشنون
موڪليونسي، مان پتيشن اڳ موڪلي هئي
تنهنڪري مونکي ڪامريڊ جي جدائي سهڻي
پئي. مونکي ڪراچي جبل ۾ روانو ڪري
ڇڏيائون، اتي ويچارو نارائن بيچر فرست
ڪلاس قيدي هئو. گهڻا ٻيا دوست ۽
ڪامريڊ جبل ۾ هئا، اتي اٽڪل ۴۰ يا ۶۰
ڄڻا هواسي، رات جو اسان جون ڪوليون بند
ڪندا هئا پوءِ بيچر ويچارو ڇانهه جون
ڪٽليون نامي، هلندو هئو ”گرم ڇانهه“!
گرم ڇانهه پوءِ شيخن ۾ ڪٽي جو توتاري
لنگهائي اندر ڪندو هئو ۽ اسين ڪلاس جهلي
ڇانهه وٺندا هواسي آخر ڪامريڊ حيدر بخش
به اچي اتي پهتو، مان آزاد ٿي ويس. جج
ويلاني ۽ محمد بخش هئا، ڪامريڊ جي
پتيشن پتي ذوالفقار علي ۽ مان هلائي، پاڻ
به آزاد ٿيو.

مونکي سانگڙ مان کهڙي ڪڻايو،
ڪراچي پهتس ڪامريڊ به آيو، پريس
ڪانفرنس ڪئي سين، گڏ هڪ ڪمري ۾
ڪشمير هوٽل ۾ رهندا هواسي. مان ان وقت
عوامي ليگ ۾ هوس، پنجابي عوامي ليگي
دوست به گڏ هئا، هڪ ڏينهن ڪامريڊ
چرچو ڪيو. ”يار نور جهان جو گانو ڇا
چئي، بس انهيءَ جو هڻڻو اسان کي ڏئي
ڇڏن ته پوءِ ڪٿي بس ڪيون، پوءِ ته ٽهڪن
جو قهقرو ٿي ويو، ڪلندي ڏينهن گذرندا
رهيا.

ڪامريڊ جي هڪ ڳالهه هجي، به
ڳالهيون هجن ته ڪٿي پوريون ڪجن، سڄا
۲۵ سال رفاقت هئي. حيدر بخش دل تي
هاڄو ڪري ويو، جدائي جا ڏک سور ڏئي
ويو، بس اهي پور ۽ سندس امڙ سنڌ اکين
اڳيان آهي. حيدر بخش هونئن ته سڀڪجه
هئو پر سنڌ سان جيڪا حيدر بخش کي
محبت هئي، تنهن جو ذڪر ڪرڻ محال
آهي، سنڌ جو سڄو عاشق هئو. ڄڻ اسان جا
ٻه وڃڻ وارا ڏينهن آيا، مگر جيستائين حياتي
آهي، حيدر بخش جي جدائي جو داغ هڪ
چمڪندڙ زخمو رهندو.

حيدر بخش جتوئي جي ايمر سيد، شيخ عبدالمجيد سنڌي، خان غفار خان، عبدالصمد اچڪڙي ۽ ٻيا

مٿي تر رهي

جي.ايمر سيد

معزز حضرات!

جيئي سنڌ.

اسان هن وقت مرحوم حيدر بخش جتوئي جي ٻي ورسي ملهائي رهيا آهيون. مرحوم جي زندگي ۽ ان جي جدوجهد جي باري ۾ ڪافي مقرر پنهنجا خيال ظاهر ڪيا آهن. مرحوم جي سڄي زندگي سنڌ جي سياسي اقتصادي ۽ ثقافتي آزادي لاءِ لڙائي ڪندي گذري آهي. انهي ڪري مان به ضروري ٿو سمجهان ته سنڌ جي مسئلن تي ڪجهه روشني وجهان جنهن لاءِ مرحوم جتوئي پنهنجي سڄي زندگي وقف ڪئي. جتوئي صاحب سنڌ لاءِ ڪتاب ڇپايا هئا انهن جي وري ڇپائڻ جو به پروگرام آهي. مرحوم جا سڀئي ڪتاب نشر ۽ نظم ۾ مون وٽ موجود آهن.

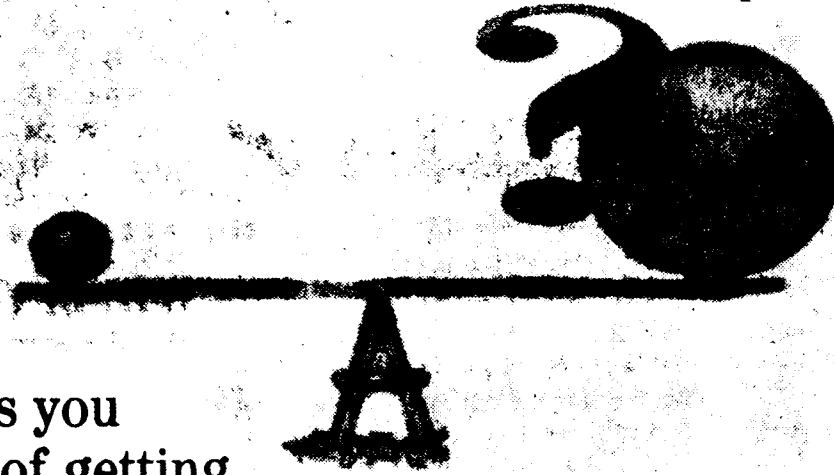
دوستو، سنڌ هن کان اڳ اهڙا ڏکيا ڏينهن ڪڏهن به نه ڏٺا هئا. هن وقت سنڌ ۾ هڪڙي پاسي ڪراچي کان ڪوٽڙي تائين مهاجرستان قائم ڪرڻ جي سازش ڪئي وڃي ٿي ته ٻئي پاسي وري سنڌي زبان کي پنهنجو جائز حق نه ڏئي سنڌ جي قومي ۽ ثقافتي حيثيت ختم ڪئي پئي وڃي. ڪنهن قوم جي ٺهڻ لاءِ هيٺين ڳالهين جي ضرورت هوندي آهي. زبان، جاگرافيائي مشترڪ تاريخ، ساڳي ثقافت ۽ ساڳيا اقتصادي مفاد.

ٻيون جيڪو سوال آهي سو آهي زبان جو سنڌ کي پنهنجي زبان آهي. جنهن کي صدين جي تاريخ آهي ۽ ان ۾ عاليشان ادب به موجود آهن. اردو هتي جي زبان ناهي ۽ استحصال پسند قوتون ان کي زوريءَ سنڌ تي مڙهڻ گهرن ٿيون. پر اسان ائين ٿيڻ نه ڏينداس. جيڪڏهن اسان کي مجبور ڪيو ويندو ته اسان تصادم ڪنداسين. باقي اردو کي ڪنهن به حالت ۾ سنڌ ۾ يا بلوچستان، سرحد ۽ پنجاب ۾ قبول نه ڪنداسين جيڪڏهن اردو جي قومي ۽ سرڪاري حيثيت مڃي وئي ته ان جو مطلب اهو ٿيو ته اسان سنڌ جو ورهاڱو قبول ڪيو ڇاڪاڻ ته زبان ڪنهن قوم کي ٽيندي آهي. جيڪڏهن اردو قومي ٻولي ٿي ته ڇڻ اسان سنڌ کي ٽڪرا ٽڪرا ڪري مهاجرستان ٺاهڻ قبول ڪيو. انهي ڪري اسان کي پنهنجا ذهن صاف ڪرڻ گهرجن ته اردو کي هتي قومي حيثيت ڏيڻ معنيٰ سنڌ سان غداري ڪرڻ ۽ ان جو ورهاڱو قبول ڪرڻ برابر آهي. هاڻي جيڪڏهن ڪو چئي ته بلوچستان ۽ سرحد ۾ اردو جي سرڪاري حيثيت تسليم ڪئي وئي آهي ته ان لاءِ به اسان کي ذهن صاف رکڻ گهرجن. پاڪستان ۾ هن وقت چار قومون آهن. پنجين

هاڻي اوهان ڏسندا ته ان معيار تي، جنهن کي سڄي دنيا تسليم ڪري چڪي آهي ۽ اقوام متحده ۾ به هر نئين قوم کي داخل ڪرڻ کان اڳ ڏٺو ويندو آهي ته مٿيون خاصيتون ان قوم ۾ آهن يا نه. سنڌي هڪ مستقل قوم آهن. سنڌ صدين کان هڪ جدا ملڪ رهيو آهي، اڃان به آهي ۽ قيامت تائين رهندي. انهي ڪري اسان سنڌ جا رهواسي هڪ قوم آهيون. هي اسان جو پهريون ۽ بنيادي اصول آهي ته سنڌ هڪ ملڪ آهي ۽ سنڌي هڪ قوم آهن. جيڪي به رجعت پسند قوتون ان اصول کي نٿيون مڃن، اهي **سياسي ميدان تي اسان ڪنهن به ان فلسفي کي قبول نه ڪنداسين جيڪو انڪار وطن جي نظريه تي ٻڌل هجي. اسان قومي سياست کي قبول ڪيون ٿا. نظرياتي سياست کي قبول نه ڪنداسين.**

اسان جا دوست ناهن سنڌ جا سڄڻ ناهن.

How can your product be competitive in the world market when you do not get your raw materials at world market prices ?

KEPZ offers you the facility of getting your raw materials at world market prices.

Come and invest in KEPZ to avail of the facility in addition to...

One window operation

Tax holiday upto the year 2000 A.D, thereafter 25% in perpetuity

No Custom duty, sales tax, octroi, surcharge and federal or provincial taxes

Production oriented labour laws

Simplified procedure

No restriction on equity participation by resident Pakistanis

Offshore banking and insurance facilities available

We are just a telephone, telex or fax away

EXPORT PROCESSING ZONES AUTHORITY

Karachi Export Processing Zone

Landhi Industrial Area Extension - Mehran Highway

Landhi Karachi - Tel: 7738014 - 7738767 Fax: 7738188

ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي

مولانا عزيز الله جروار

عزيز آباد ڀنو عاقل به رهايو، سيارو هو چلهه تي باهه ٻاري سمورا ٻار ٻچا ۽ مون ساڻس ويهي ڳالهيون ٻولهيون هارين جون تڪليفون سندن علاج لاءِ صلاح مصلحت ڪئي سون. مون شهدادڪوٽ واري پنهنجي ڳوٺ ۾ وڏيرن جلاڻ تمام گهڻو ڪم ڪيو هو ۽ هاري ڪميٽيءَ کي تمام گهڻو منظم ڪيو هو ۽ اتي جي هارين ۾ وڏي سجاڳي پيدا ڪئي هئي، جيئن مون مٿي ذڪر ڪيو. اهوئي سبب هو جو ڪامريڊ جتوئي سڄي سنڌ مان پنهنجي لاءِ منهنجي ڳوٺ وارو چونڊ تڪ پسند ڪيو، جتان اليڪشن لڙيا. جيتوڻيڪ ڪامريڊ مرحوم اتان شڪست کاڌي هئي، پر اسان بي ڊي جي اليڪشن ۾ پنهنجي علائقي جي ٽن سڀتن مان، ٻه سڀتون ادنا هاري ورڪرن جي هٿان ڪٽايون ۽ وڏيرن کي شڪست فاش ڏني. جنهن کان پوءِ زميندار اسان جي پٺيان پئجي ويا. اسان زميندارن جي ڏاڍ ڪري ڳوٺ گل محمد جروار شهدادڪوٽ ڇڏي اچي ڀنو عاقل ۾ سڪونت اختيار ڪئي هئي ڀني عاقل ۾ پنهنجي دوست مرحوم مولوي نذير حسين جتوئي جي صلاح مشوري سان اچي ديهه ٻائجي پراڻي ۾ عزيز آباد جي نالي تي ڳوٺ منظور ڪرايو هيم، ڪئي دفعا مرحوم حيدر بخش جتوئي مون وٽ ايندو رهندو هو، مون پنهنجي زندگي به اچ تائين سنڌ هاري ڪاميٽي ۾ مرحوم حيدر بخش جهڙي باڪردار رحر دل بي باڪ سمجهدار وڏي ڪردار جو مالڪ ماڻهوءَ کي ڪو نه ڏٺو آهي ۽ سندس اولاد مظهر حاتم دادن مجتبيٰ سان به منهنجي محبت قائم آهي. الله کين سلامت رکي ۽ غريبن جي محبت ۽ خدمت ڪرڻ ۾ مدد فرمائي.

نوڪري تان استعيفا ڏئي سنڌ هاري ڪاميٽي ۾ شامل ٿيا، مرحوم حيدر بخش جتوئي جي شموليت بعد سنڌ هاري ڪاميٽي ۾ وڏي طاقت پيدا ٿي ۽ سڄي سنڌ مان هاري ۽ هارين جا هڏ ڏوڪي وڏي انداز ۾ شامل ٿيڻ لڳا سڄي سنڌ ۾ جلسا جلوس شروع ٿي ويا، مون به 1944ع ۾ عربي تعليم پوري ڪري پنهنجي ڳوٺ گل محمد جروار تعلقه شهدادڪوٽ ۾ هڪ عربي مدرسو قائم ڪيو جنهن جو افتتاح امام عبيدالله سنڌي کي ڪرڻو هو پاڻ سخت بيمار هجڻ ڪري نه اچي سگهيا خطبه صدارت لکي مولوي محمد يوسف کوسي جي هٿ ڪراچي مدرسي ڪڏي مظهر العلوم مان ڏياري موڪليو ان مجلسي ۾ حضرت مولانا محمد صادق صاحب مرحوم ڪڏي وارو مولانا دين محمد وفائي مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب ۽ ٻيا گهڻا عالم شريڪ ٿيا، مون مدرسي سان گڏ هاري ڪاميٽي ۾ زور شور سان ڪم ڪرڻ شروع ڪري ڏنو، انهيءَ ڪم ڪرڻ جي نتيجي ۾ مرحوم حيدر بخش جتوئي صاحب صوبائي اليڪشن ۾ شهدادڪوٽ مان اميدوار بيٺو سندس مقابلي ۾ سلطان احمد چانڊيو هيو، ڊانڊليون ڪرائي سلطان احمد کي ڪامياب ڪرايو ويو. مرحوم حيدر بخش جتوئي جي رٽ پيشن جي نتيجي ۾ سلطان احمد جي ميمبر شپ ختم ڪئي وئي، وري ٻيهر اليڪشن ٿي مون ساڻس گهڻو وقت گڏ ڪم ڪيو، مرحوم حيدر بخش جهڙو سچو هارين جو هڏ ڏوڪي غم خوار هر وقت هارين جي سڌ کي لبيڪ چوڻ وارو مون پنهنجي سڄي زندگي ۾ اڄ ڏينهن تائين وري نه ڏٺو آهي، هن جي مون سان تمام گهڻي محبت، هوندي هئي ۽ مونکي وڏي عزت ڏيندو هو، هارين جي زمين جي سلسلي ۾ کيس سرڪاري رڪارڊ جي ضرورت هئي. سکر ۾ اچي جناب شمس الدين جي شاهه وٽ رهڻ لڳو آفيس مان رڪارڊ جي ڳولا ۾ کيس جا پنج ڏينهن لڳي ويا، مان کيس عرض ڪري ڳوٺ وٺي ويس ۽ کيس پنهنجي گهر ۾ ڳوٺ

آءٌ مدرسو دارالسعاده گورو پهوڙ شڪارپور ۾ پڙهندو هوس سال چڱي طرح ياد نه آهي 1941ع کان 43 اندر آءٌ مدرسو کان ڳوٺ وڃي رهيو هوس. ان وقت شڪارپور کان ريل رستي لاڙڪاڻي شهدادڪوٽ وڃڻو پوندو هو، لاڙڪاڻي پهتس ته باغ ۾ هارين جو وڏو جلسو ٿي رهيو هو، سنڌ هاري ڪاميٽي اڳواڻ ڪامريڊ عبدالقادر جي صدارت ۾ مجلسي جي ڪارروائي هلي رهي هئي، ڪامريڊ جمال الدين بخاري ۽ ٻيا هاري دوست ڪافي موجود هئا، هزارن جي انداز ۾ هاري جلسي ۾ موجود هئا، هاري حقدار زنده آباد زميندار شاهي مرده آباد جا نعرا لڳي رهيا هئا، مان به ٻڌڻ ويهي رهيس ان وقت ڪنهن بزرگ کي مون چيو ته مونکي به تقرير ڪرڻ جو موقعو ڏنو وڃي. ان بزرگ هاري اڳواڻن سان ڳالهه ٻولهه ڪئي، مونکي تقرير ڪرڻ لاءِ سڏ ٿيو، مون هارين جي فائدي ۾ اسلامي نقطه نظر سان تقرير ڪئي، حاضرين مجلس، خصوصاً هارين کي ڏاڍي پسند آئي ۽ هاري حقدار جي آزادي جا نعرا لڳا لاڙڪاڻي مان ڪامريڊ علي محمد عباسي صاحب ”العباس“ اخبار هفتي وار ڪيندو هو، مجلسي بعد جا اخبار نڪتي ان ۾ وڏين سرخين سان منهنجي تقرير کي چاپيو ويو ان مجلسي بعد مون ڪامريڊن سان واقفيت ڪئي ۽ هاري ڪاميٽي ۾ شامل ٿيس ۽ جلسن ميٽنگن ۾ اچڻ لڳس هاري ڪاميٽي جون ميٽنگون حيدرآباد ۾ مرحوم ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي جي گهر گاڏي کات حيدرآباد ۾ ٿينديون رهنديون هيون. اتي مرحوم حيدر بخش جتوئي سان رفاقت ٿي. هاري ورڪرن ۽ مهمانن جي ماني جو بندو بست مرحوم جي گهر ٿيندو هو ۽ پاڻ ڪٿي اچي هارين کي ماني کارائيندا هئا، ننڍي توڙي وڏي هاري ورڪر سان محبت سان ڳالهه ٻولهه ڪندا هئا. 1945ع ۾ پنهنجي

باباءِ سنڌ

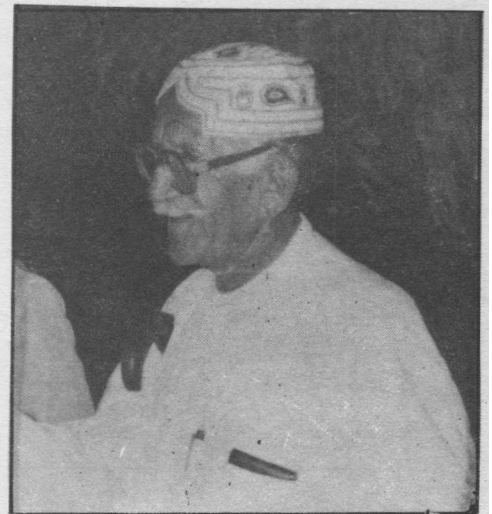
ڪامريڊ

حيدر

بخش خان

جتوئي

ڪامريڊ مير محمد تالپر

منهنجي ڪامريڊ مرحوم سان پهرين ملاقات سال 1940ع ۾ نوابشاهه جي انسپيڪشن بنگلي ۾ ٿي مون سان منهنجو بزرگ چاچو مولوي محمد حسن خان مرحوم به گڏ هو رات جو وقت هو سندس ذاتي نوڪر مغل نالي ٻاهر ويٺو هو انکي اسان چيو ته اسان کي جتوئي صاحب سان ملڻو آهي مرحوم ان وقت ڪورٽ آف وارڊس کاتي جو ڊپٽي مئنيجر هو. مغل، صاحب کي وڃي ٻڌايو پاڻ نوڪري آيو قوه جوان هو سڌا سهڻو هو اسان سان بنگلي تي مليو اندر هلي وهاريائين خبر چار پڇيائين اسان پنهنجي واقفيت ڪرائي اسان کيس چيو ته اسان اوهان جي نيڪين جي ڳالهه ٻڌي آهي اسان کي خبر پئي ته اوهان نواب شاهه ايل اميو ان ڪري هي موقع غنيمت سمجهي آيا سين. جتوئي صاحب جي به ٻولي سرائڪي هئي اسان جي ٻولي به سرائڪي هئي ان ڪري اسان ڪچهري به سرائڪي ٻولي ۾ ڪري سندس گفتار اسان جي دل ۾ گهر ڪري وئي پوءِ هڪ ٻئي سان اڳتي ملڻ جا واعدا ڪياسون. مرحوم ڪامريڊ جي سرڪاري آفيس حيدرآباد ۾ هئي گاڏي کاتي ۾ سندس گهر هو جنهن ۾ مرحوم باقي حياتي گذاري اهو گهر اڄ به موجود آهي جنهن ۾ سندس فرزند ڊاڪٽر جاتر رهي ٿو جيڪو ڏندن جو ڊاڪٽر آهي منهنجي خيال ۾ پنهنجن سان رعايت ڪو نه ڪري مون کانئس به ڏانون ڪڍرايون هيون ان جا به سون کان پيسا ورتائين آءٌ پئس جو اصحابي هئس مون مرحوم ڪامريڊ جا سڀ فرزند ڪڇ تي به کڻي گهمايا آهن. حيدرآباد جڏهن آءٌ ۽ چاچو مولوي محمد حسن خان ايندا هئاسون تڏهن ساڻس ڪچهريون ڪري پوءِ ويندا هئاسون ڪامريڊ مرحوم جي زندگي جا ٻه دور آهن اول سرڪاري نوڪري وارو ڪامورو ان تي به روشني وجهڻ ضروري آهي ڇو ته مون سندس اهو دور به ڏٺو هو. مرحوم ڪامريڊ جون نوڪري واري زماني جون چند ڳالهيون عرض ڪندس. سنڌ ۾ اڳي ڪو آپريٽو سوسائٽي سان آبادگارن کي قرض ملندو هو قرض وٺڻ وارا ڪيترا مري ويا پوءِ انهن جي ٻٽن ۽ پوٽن کان به وصولي ڪئي سرڪار مثال قرض ڪڍڻ واري به سو روپيه قرض ورتو هو اهو پوءِ وياچ سميت هزارن روپين ۾ وڃي ٿيو. ان وقت سنڌ جي ڪمشنر مرحوم ڪامريڊ کي اسپيشل آفيسر مقرر ڪيو ته اوهان سنڌ جو گشت ڪريو جن تي سوسائٽي جي قرض جي بقايا آهي انهن کي

گهرائي پڇو ته ڪهڙا قرض ڀرڻ جهڙا آهن ۽ ڪهڙا مسڪين آهن جيڪي قرض نٿا ڀري سگهن انهن تي سرڪار مهربان ٿيندي ۽ قرض معاف ڪبو. مرحوم ڪامريڊ پهرين منزل وڃي سکر ڪڏي اخبارن ۾ اهڙا اعلان ٿيا ته سوسائٽي قرضدار اسپيشل آفيسر مسٽر حيدر بخش خان جتوئي سان فلائي تاريخ تي سکر ۾ ملڻ پوءِ سون جي تعداد ۾ قرضي اچي حاضر ٿيا درخواستن سان گڏ انهن لکي ڏنو ته اسان مسڪين آهيون قرض معاف ڪيو وڃي مرحوم انهن سڀني درخواستن تي لکيو ته هي قرض ادا ڪرڻ جهڙا نه آهن سرڪار قرض معاف ڪري جڏهن اهي درخواستون ڪراچي ڪمشنر وٽ ويون تنهن هڪدم ڪامريڊ مرحوم کي گهرايو کيس چيائين ته تو سڀني درخواستن تي قرض جي معاف ڪرڻ جي سفارش ڪئي آهي سرڪار جي ته ٻيڙي ٻڌي ڪي ته قرض ادا ڪرڻ جهڙا به هوندا هاڻ آءٌ ٻيو آفيسر مقرر ڪريان ٿو پوءِ ٻڌڻ ۾ آيو هو ته هڪ منحوس ڪامورو جيڪو ڏيپلي جو ميمڻ هو ان ماڻهن جون پنيون ٻارا ڍور ڍڳا نيلا ڪرائي قرض وصول ڪيو جن ڏيپلائي ميمڻ کي رشوت ڏني انهن لاءِ ڪمشنر کي قرض معاف جي سفارش ڪيائين. ڪامريڊ مرحوم مئجسٽريٽ جي حيثيت ۾ به ڪيترا ڪم انصاف ڀريا ڪيا جي بيشمار آهن آءٌ صرف ٻه واقعا عرض ڪندس. مائي پاڳي مرحوم جيڪا ٿري گيت ڳائڻ ۾ مشهور ٿي هئي. اها اصل ٿر مٺي جي رهڻ واري ۽ مڱڻهار هئي صفا مسڪين هئا. مائي پاڳي مڙئي جوان اچي ٿي هئي تنهن کي سندس مائٽ ٿر مان گڏي وٺي ايندا هئا ناري جي وڏيرن جي اوطاقن تي پاڳي کي ڳارائيندا هئا ۽ خيرات گهرندا هئا. هڪ دفع جهڙي جي نزديڪ ڳوٺ ڪرم علي لغاري ۾ به نين سانگي آيا. ان وقت جي رئيس امام علي خان لغاري مرحوم جي بنگلي تي رات جو مائي پاڳي ٿري راسوڙا ڳائي ٻڌايا رئيس کي سندس آواز وٺي ويو تنهن پاڳي مائٽن کي نوان ڪپڙا ۽ ڪجهه سوايا ڏوڪڙ ڏنا ته هي چوڪري مون وٽ ڇڏي وڃو آءٌ اوهان جي سار سنڀال ٻيو ڪندس پاڳي جا مائٽ خوش ٿي هليا هنن جو دندو ته پئسن هو جتي به وڃيو راسوڙا ڳائين ته پيسا ته پري پر ٿڪر به ڪير ڪو نه ڪارائي سڀڪو وڏيرو انهن کي چئي ته اها چوڪري پاڳي وٺي اچو پوءِ ڏوڪڙ ڪوڙ ملندا. مسڪين جو ڪاروبار ڦٽي ويو ڏاڍا پريشان ٿيا مائهن کي دانهون ڏيڻ

سنڌي چيلهن ۾ رساءِ هٽڪڙيون لڳل فوجي ڪورٽ ۾ وٺي آيا جنرل رچرڊسن کي چيائون ته هي حر آهن ان ملعون جنرل انهن جي جواني ڏسي جيو ته هنن کي هڪدم ڦاسي ڇڏيو. مرحوم حيدر بخش ويٺو هو سو هڪدم بيٺو ۽ جنرل رچرڊسن کي چيائين ته ڪهڙو ثبوت آهي جو هي حر آهن انهن کي ڦاسي ڏجي اڄ احتجاج ٿو ڪريان تو سان گڏ مئجسٽريٽ جي حيثيت ۾ ڪو نه وهندس اتي هليو. مون کي ياد آهي ته ڪيترو مرحوم جي حيدرآباد جي گهر جي اوسي پاسي انگريز سي - آئي - ڊي وارا چڪر ڏيندا هئا ڇو ته هنن کي شڪ ڄاڳيو ته هي جتوئي حرن سان ٺهيل آهي. هينئر ڪن نا عاقبت انديشن کي مضمون لکيا هئا ته ان وقت جي پير پاڳاري کي جنهن فوجي ڪورٽ ڦاسي ڏني هئي ان ۾ حيدر بخش به هو ان به ڦاسي جي حڪم نامي تي صحيح ڪئي هئي اهو سراسر غلط بهتان آهي شيردل ڪامريڊ تي - ڪجهه وقت ٿيو ته هڪ کلي ڦاڙ

لڳا ته اسان جي چوڪري پاڳي رئيس امام علي خان وهاري ڇڏي آهي اسان سان ظلم آهي. ان وقت تعلقه ڊگهڙي جو مختيارڪار ۽ فرسٽ ڪلاس مئجسٽريٽ مرحوم ڪامريڊ هو ڪامريڊ مرحوم جو وڏو فرزند مرحوم غلام مصطفيٰ به ڊگهڙي ۾ ڄائو هو. مائي پاڳي جي مائٽن کي وڏيرن صلاح ڏني ته ڊگهڙي جو مختيارڪار جتوئي صاحب آهي جيڪو وڏو انصاف پسند ۽ ايماندار آهي اوهين ان جي در تي وڃي دانهون ڪريو ته اسان جي چوڪري امام علي لغاري وهاري جڏي آهي زوري. آخرڪار پاڳي وارا مائٽ ڊگهڙي بهتا تن مختيارڪار جي دروازي تي پٽ وڌي. مٿا پٽن لڳا دانهون ڪرڻ لڳا مرحوم ڪامريڊ پنهنجي ٺاٽڪ کي سڏي پڇيو ته اهي ڪير آهن ڇو تڏا مٿا پٽن انهن کي اندر وٺي اڃ ڪامريڊ مرحوم تنهن کان حقيقت پڇي کين وڏو دلاسو ڏنائين ماني به کولڻا پائين کين چيائين ته ٻن ڏينهن کان پوءِ اڃو انصاف ٿيندو. مرحوم ڪامريڊ تپيدار جي ڪوٺار کي گهرائي

انهي لغارن چوڪري کي پٺائي پيٽ ته پالين اهي اکر ٻڌي امام علي لغاري جي پيرن هيٺان زمين نڪري وئي ڪامريڊ جي پيرن تي ڪري پيو چيائين ته صاحب حاضر آءِ هينئر وڃي تو پاڳي مائٽن جي حوالي ڪريان پوءِ

حڪم ڏنو ته تون امام علي خان لغاري وٽ وڃ کيس اهو ٻڌائي اڃ ته سياڻي مون سان اچي ملي ڪوٺار وڃي رئيس وٽ پهتو سڄي ماجرا رئيس کي ٻڌايائين ٻي ڏينهن رئيس ويچارو ڪهڙي تي چڙهي اچي ڊگهڙي

هڪ گلي ڦاڙ قوم پرست سڏائڻ واري ليڊر به بيان داغيو هو ته "حيدر بخش رشوت ميڙي وڌي زمينداري ٺاهي" اهو به نسورو ڪوڙ آهي انهي ليڊر جو والد مرحوم ڏوڪڙ ڪاٺي وڏو زميندار بنيو جيڪا زمينداري اهو ليڊر پيو ڪاٺي.

ڪاٺي مينهن پنهنجي ڪاراڻ ڪانه ڏسندي آهي. مرحوم حيدر بخش ائين چئجي ته پاڪ ڏامن هو. ڪامريڊ مرحوم اولياءِ صفت به هو هڪ دفع جلسي ۾ مرحوم ايوب جيڪو ملڪ جو صدر هو ان کي يارائو ڏنائين ته الله ڪندو ته توکي اڌ رنگ جي بيماري ٿيندي واقع هفتي اندر ايوب کي اڌ رنگ ٿيو هو ۽ اميريڪا علاج لاءِ ويو هو. جنهن ڏينهن ڪامريڊ جهان ڇڏيو هو ان ڏينهن مرحوم ذوالفقار علي ڀٽو به اچي نڪتو هو پاڻ چيائين ته مون کي ڇاڇا جو

لغاري صاحب پاڳي مٿي تي اجرڪ اوڍائي روبيه هزار کن به هٿ تي رکي مائٽن حوالي ڪئي اهو هو حيدر بخش.

هڪ ٻيو سندس عدالتي ڪارنامو آهي اهو غور سان ٻڌو سنڌ ۾ جڏهن انگريزن حرن جي خلاف مارشل لا لڳايو هو ۽ حيدرآباد مارشل لا ڪورٽ قائم ڪئي وئي هئي ان جو سربراھ جنرل رچرڊسن هو ان ۾ ڪامريڊ مرحوم کي سول مئجسٽريٽ جي حيثيت سان سرڪار مقرر ڪيو هو. هڪ ڏينهن انگريز جا فوجي ويهارو کن جوان

مختيارڪار وٽ حاضر ٿيو ٺاٽڪ وڃي ٻڌايو ته صاحب امام علي لغاري آيو آهي کيس گهرائي ورتائين رئيس لغاري سان ڪامريڊ مرحوم تمام عزت سان پيش آيو کيس پنهنجي ڪرسي جي ڀر ۾ ٻي ڪرسي رکائي ان تي وهاريائين. مرحوم ڪامريڊ امام علي لغاري کي چيو ته ادا مون ٻڌو آهي مسڪين ٿري پيسو مگڻهار جي چوڪري تو وهاري آهي. جي اھ چوڪري توکي وٺي تي ته بسر الله تون پنهنجي لغارن چوڪري مگڻهارن کي ڏي ويچارا دانهون پيا ڪن بک پيا مرن پوءِ

منهن ڏيکاريو هن هلي مرحوم جو کفن کولي منهن ڏٺو پوءِ پني ڪامريڊ جا پير چميا هئا ان وقت مون سندس وڏي پٽ غلام مصطفيٰ کي چيو ته پني بابا جا پير چميا آهن ڀٽو ضرور وڏو مقام حاصل ڪندو پوءِ ڀٽو ملڪ جو وزير اعظم ٿيو هو. اهو به هڪ معجزو آهي ڪامريڊ جو ڪامريڊ مرحوم جي سنڌ سان بي حد محبت هئي سنڌ ڌرتي جي چيئي کي به ڪوهنور هيري کان وڌيڪ ڄاڻندو هو، جيئي سنڌ جو نعرو به مرحوم ڪامريڊ جو آهي جنهن کان ڪير به انڪاري ڪو نه آهي جڏهن ون يونٽ جي مصيبت نازل ٿي تڏهن صرف مرحوم ڪامريڊ هو جنهن پنهنجي قلم ۽ انقلابي شعرن سان ون يونٽ خلاف جهاد شروع ڪيو. ان زماني ۾ ڪراچي ۾ جي - ايم سيد مرحوم جي جاءِ حيدر منزل تي هڪ گڏجاڻي ٿي هئي ان ۾ عبدالغفار خان سرحدِي گانڌي به ويٺو هو ان محفل ۾ ان بيان جي - ايم سيد کي چيو ته ساهه صاحب آءٌ به بيا اوهان سڀ ون يونٽ جي معاملي ۾ بي غيرت آهيو صرف حيدر بخش جنوڻي آهي جيڪو ون يونٽ جي خلاف جهاد ۾ برسر پيڪار آهي اهو اعزاز بادشاهه خان ڪامريڊ کي بخشيو آءٌ به ان محفل ۾ هوس ۽ ڪامريڊ غلام محمد لغاري مرحوم به هو بيا وسري ويا آهن، بنڪلا ديتر جو باني شيخ مجيب الرحمان آخر دفعي ڪراچي آيو هو سائين جي - ايم سيد جي رهائش گاه تي ماني جي دعوت تي مرحوم ڪامريڊ شيخ مجيب کي چيو ته هاڻ ويڃي ڪو غيرت جو ثبوت ڏجان انهي ڪامريڊ جي بشارت شيخ مجيب ۾ ايمان پيدا ڪيو، جنهن ڪري ڏيکاريو، اهو مثال اکين اڳيان هي، بر صغير جو عوامي شاعر حبيب جالب مرحوم هڪ دفعه ڪنهن مشاعري ۾ ٽنڊن ويو هو اتي بي - بي - سي جي نمائندِي محترم رضا علي عابدي جالب صاحب جو هڪ انٽرويو رڪارڊ ڪيو هو، حبيب جالب جڏهن فوت ٿي ويو هو تڏهن بي - بي - سي وارن اهو انٽرويو نشر ڪيو هو ان ۾ رضا علي عابدي حبيب جالب کان هڪ سوال ڪيو هو ته اوهان کي عوامي شاعر جو خطاب ڪنهن ڏنو ۽ سياسي بيداري اوهان کي ڪنهن ڏني ان جواب ۾ جالب مرحوم چيو ته اهي سڀ خطاب ۽ بيداري مون کي ڪامريڊ حيدر بخش جنوڻي کان ملي.

ڪامريڊ مرحوم، ملڪ ۾ جيڪي حڪومت ڏاڍ ڪندي هئي ان جي خلاف وڏو

قلمي جهاد ڪيو ڪيترا ينفلت لکيا هئا ان وقت جي جيف جسٽس منير جي بي انصافي لاءِ لکيا خود مرحوم اهو ينفليت جسٽس منير کي پاڻ ڪورٽ ۾ ڏئي آيو هو، وقت جي حڪومت سڏائين ڪامريڊ تي ڪيترا ظلم ڪيا ملڪ جي بدترين جيل مڇ ۾ به بند ڪيو هو پر هن مرد مجاهد ڪڏهن به هار نه مڃي سڏائين سندس ڳاٽ اوچو رهيو، نوڪري ڇڏي هاري ڪميٽي ۾ هن نئون روح ڦوڪيو هو، هڪ دفعي جي ڳالهه آهي ته حيدرآباد هاري آفيس ۾ سانگهڙ جا ڪي هاري آيا جيڪي مکي ڍنڍ ۾ آبادي ڪندا هئا انهن ڪامريڊ کي چيو ته مکي جي زمين فوجين ۽ پنجابين کي بيا ڏين اسان کي بي دخل ٿا ڪن اهو داستان ٻڌي انهن هارين کي چيو ته آءٌ فلاڻي ڏينهن اوهان جي ڳوٺ ايندس اتي فيصلو ڪنداسون ته ڇا ڪجي؟ ڪامريڊ صاحب پنهنجي ٽيلي ۾ ڪفن جو ڪپڙو وجهي سانگهڙ مکي ڍنڍ جي هارين وٽ پهتو اتي هارين کي چيائين ته اهي فوجي ۽ پنجابي مارڻ کانسواءِ ڪو نه ويندا آءٌ ڪفن جو ڪپڙو کڻي آيو آهيان هاڻ گڏجي جهاد ڪري هنن کي ماري سموري مکي ڍنڍ جي زمين هنن پليٽن کان آزاد ڪريون هارين ڪامريڊ جون ڳالهيون ٻڌي کيس چيو ته اسين مرڻ لاءِ تيار نه آهيون اسان کي ڪا درخواست لکي ڏيو جيڪا اسين سرڪار کي موڪليون ڪامريڊ کين چيو ته آءٌ درخواست ڪرڻ وارو ڪو نه آهيان عملي جدوجهد ۾ ايمان رکان ٿو پوءِ ڪامريڊ واپس هليو آيو هينئر آهي ڪو ليڊر جيڪو ڪفن کي نڪري سڀ بيچارو برآمد آهن.

ڪامريڊ مرحوم جگر جي بيماري ۾ هو اها بيماري کيس جيلن جي تڪليفن ۽ ناقص کاڌي کان ٿي هئي يحيٰ خان جڏهن ون يونٽ ٽوڙڻ جو اعلان ڪيو تڏهن مرحوم کي اسان ڪن تي ويجهو وڃي ٻڌايو ته ون يونٽ ٽٽي ويو آهي مرحوم مرڪيو ۽ اسان کي مبارڪون ڏنائين پوءِ اڪيون ڪڍي بند ڪيائين بي ڏينهن گذاري ويو، مطلب ته سوپارو ٿي ويو، ڪامريڊ مرحوم جي فوت ٿيڻ بعد هاري ڪميٽي جو حال هڪ پيگل ٿيل چڪڙي جهڙو ٿي ويو پوءِ جيڪي مسند تي ويٺا انهن مڙئي لهر وارو ڪم پئي ڪيو کاڌي جا ڪپڙا پائي پنهنجو گذر سفر ڪرڻ لڳا، هينئر تازو سنڌ هاري ڪميٽي جي پيگل چڪڙي کي گهلڻ لاءِ مرحوم ڪامريڊ جي فرزند مظهر علي خان کي جوڻيو اٿن مظهر جنوڻي درويش صفت انسان آهي ان کان هي

کاڌو مشڪل هلي هن جا ساٿي مولوي عزيز الله جروار کان سواءِ ٻيا سڀ جنازا قسم آهن جيڪي اچي عهديدار بنيا آهن جن کي اتي جي ديهه وارا ماڻهو به ڪو نه سڃاڻن هن وقت هاري ڪميٽي کي هلائڻ لاءِ نيشن رٽ وارن جوانن جي ضرورت آهي جيڪي نئين انداز سان پارٽي هلائين سا ڳالهه ڏاڍي مشڪل ٿي نظر اچي، ڪامريڊ مرحوم جي اولاد ۾ هڪ سندس فرزند دادن خان آهي جنهن بيماري جي حالت ۾ ڪامريڊ جي ڏاڍي خدمت ڪئي هئي پيرن پر پيلو هوندو هو آءٌ ان جو شاهد آهيان، دادن خان ڪنهن بئنڪ ۾ ملازم آهي سندس ساهرا ٻيٽي جا جتوڻي وڏيرا آهن، دادن خان ويچارو ڪيتري وقت کان دماغي طرح ٽيڪ نه رهيو آهي شايد اهو اثر هن تي سندس وڏيري زال جي دهشت جو هجي، سندس ننڍڙو فرزند مرتضيٰ خان جيڪو منهنجي لاءِ ننو آهي اهو بيحد پيارو آهي پنهنجي والد جي دوست جو خوب احترام ڪندو آهي مونکي به چاچا ڪري پيرن تي ڪرندو آهي رب کيس جواني بخشي.

ڪامريڊ مرحوم جي زندگي جا وڏا داستان آهن جيڪي منهنجي دل ۾ آهن پر آءٌ خود پيرسن ۽ ڪمزور آهيان نٿو لکي سگهان، ڪامريڊ مرحوم لاءِ چوندا هئا ته حيدر بخش بي دين آهي اهو نسورو ڪورڙو الزام آهي، ڪامريڊ مرحوم وڏو ديندار هو سندس دين ڇا هو سو آءٌ حضرت تنوير نقوي جي هڪ شعر ۾ ٻڌايان ٿو تنوير صاحب فرمايو آهي ته شمر ڪو حوس سمجهتا هون، يزيڊ ڪو سلطنت.

سنڌ جو سيوت اعليٰ اچ حيدرآباد ۾ ميان غلام شاهه ڪلهوڙي جي مقبري ۾ مدفون آهي سائين گڏ سندس رفيق حيات به گڏ مدفون آهي انهن ٻنهي مزارن تي مون ناچيز نالي جا ڪتبا سنگ مرمر تي لکائي لڳايا آهن جيڪي ڪامريڊ مير محمد جي نشاني آهن

جيئي سنڌ! جيئي حيدر بخش جنوڻي!

باباء سنت

ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي

سر مست سنڌي

سرڪاري عهدي کي ٺڪرائي ڇڏيو. هو ظلم ۽ استحصال کي ٿيند برداشت نه ڪري سگهيو، ان کان هارين جي تڪليف ڏئي نه ٿي هو پنهنجي پامال ۽ پيڙهيل قوم جي ڳوڙهن جي پڪار تي لبیک چئي ستايل طبقي جي فلاح وبهבוד جي لاءِ قربانين جي ڀريل سمنڊ ۾ ڪڍي پيو. هن پنهنجي ٻچن ۽ پنهنجي آسائش ۽ خاندان جي خوشحاليءَ ۽ ترقيءَ کي هارين جي ڏکڻ تي قربان ڪري ڇڏيو. سنڌ جو هي عظيم سپوت ڏکي جدوجهد جي رستي تي روان دوان ٿي پيو. ان پنهنجو تن، من، پنهنجي عقيدتي تي قربان ڪري ڇڏيو. هي سڀ ڪجهه ان لاءِ ڪيائين جو سنڌ جي اصل وارثن کي انهن جو پيدائشي ۽ جائز حق ڏيارڻ پئي گهرائين. سنڌ جا بي غيرت ۽ وفاق جا دلال وڏيرا ان پاڪ روح کي برداشت نه ڪري سگهيا. هيءُ معروضي طريقن سان به پنهنجي مظلوم ۽ محڪوم ماڻهن جو مقدمو اسيمبلي فلور تي وڙهڻ جي لاءِ اسيمبليءَ جو اميدوار به بڻيو. پر استحصال سراج جي ٺيڪيدارن لکين ووٽرن جي نمائندي کي اسيمبليءَ تائين نه پهچڻ ڏٺو. هي ڪيترو وڏو الميو آهي، جو سنڌ جي عظيم اڪثريت جو محبوب رهنما ان جي نمائندگيءَ کان روڪيو ويو. ڇا اها عظيم قرباني ناهي، ان کي پنهنجي مهلڪ بيماريءَ جو علم هو پوءِ به هن پنهنجون تحريڪي سرگرميون نه ڇڏيون ۽ پنهنجي علاج لاءِ وقت نه ڪڍي سگهيو ۽ پنهنجي قوم جو ڏک سيني ۾ سانڍيو قبر جي اونداهيءَ ۾ وڃي پهتو.

مان ڪيتريون اهي ڳالهيون پيش نه ڪيون، جيڪي ان جي پاڪيزه ذات بابت آهن، ان ڪري ته سنڌ جو ٻچو ٻچو انهن ڳالهين کان آشنا آهي- مان ته ڪامريڊ جي زندگيءَ جو معمولي ذڪر ڪيو آهي. جيڪو ان وطن جي فرزند جي سوچ ۽ ايشار بابت آهي. هڪ اهم ڳالهه جواب ۾ بيان ڪري رهيو آهيان. ٿي سگهي ٿو اها ڳالهه ماڻهو ڪنهن ٻئي انداز سان پرکيندا هجن ۽ منهنجو فڪر انهن جي ذهن سان موافقت نه رکندو هجي. وري به مان پنهنجي سوچ ۽ فڪر پيش ڪري رهيو آهيان، اميد آهي ان کي منهنجي

سامراجي مقصدن جي تڪميل ڪئي. هاري جيڪو ميرن جي زماني ۾ هو، ساڳيو ئي انگريزن جي زماني ۾ رهيو. فرق هي ٿيو جو سنڌ ۾ خاص ڪري واهن، سڙڪن ۽ ريل گاڏين جو چار وڃايو ويو. اسڪول، ڪاليج، دوا خانو ۽ ٻيا دفاعي ادارا فارغ ڪيا ويا. جڏهن انگريز ويو ته اهو سڀ انهن کي هتي ڇڏي وڃڻو پيو. جن مان اسان اڄ به فائدا وٺي رهيا آهيون. اها ڳالهه پڪ سان چئي سگهون ٿا ته جيڪڏهن انگريز نه اچي ها ته اسانجو سماجي، معاشي ۽ اقتصادي ڍانچو پورا پورا ٿي تباهه ٿي وڃي ها، صرف مفت خور درگاهن جو ئي بول بالا ٿي ها ۽ مظلوم انسان ظلم ۽ ڏاڍ جي چڪيءَ ۾ پسجندائي رهن ها. توهان تصور ڪيو ته انگريزن جي آندل سائنسي ٽيڪنالوجي ايجادن ڪيتري تائين اهم تبديلين کان متعارف ڪرايو آهي. ان ڳالهه کي تاريخ جو شاگرد ائين چئي سگهي ٿو ته اسانجا ملڪي حالات ۽ واقعات انگريز جي آمد جو سبب بڻيا. سنڌ جون ٻيون قوتون به انگريزن کي پليڪار چئي رهيون هيون. اهي سڀ ڳالهيون اسانجي ان وقت جي نظام جي ڀيٽ مان پيدا ٿينديون هيون. انگريز فاتح ان ڪري ٿيو جو ان عوام جي اميدن ۽ گهرجن جي مطابق سماجي، سياسي، معاشي، اقتصادي ۽ تعليمي تبديليون نه ڪيون. انهن انقلابي تحريڪن کي گهٽو ڏنو، ورنه اسانجي پنهنجي آندل انقلابي تبديلين سان اسان سامراجي هٿ چراند کان بچي وڃون ها ۽ سنڌ اڄ يورپ کان وڌيڪ ترقي يافته ۽ خوشحال هجي ها.

ڪامريڊ حيدر بخش سنڌ جي سرزمين جو اهو نالي وارو هيرو آهي جنهن پنهنجي نظرئي ۽ اصول جي ڪري تمام وڏي

ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي هڪ بلند همت، ايشار جو پيڪر، پرخلوص، دل جو مالڪ انسان دوستيءَ سان سرشار، سچو، بي ڊيو، حقيقت پسند، اعليٰ تعليم يافته ۽ بلند پس منظر واري انسان جي روپ ۾ هڪ ديوتا هو ڪامريڊ سان منهنجون ڊگهيون ملاقاتون پاڪستان ٿرڊ يونين فيڊريشن جي دفتر واقع بندر ۾ هونديون هيون. ڪامريڊ جڏهن به مسڪرائيندڙ چهري سان اسان کي پليڪار چئي خوشي بخشيندو هو. ان جي منفرد انداز جي روايتي ٽوپي ان جي شناخت بڻجي وئي هئي. ڪامريڊ هر زماني ۾ انسانيت جي خدمت ڪئي هئي، توهان کي هي ٻڌي شايد تعجب لڳي ته انگريز جي آمد جي سلسلي ۾ منهنجا ۽ ڪامريڊ جا خيالات ڪافي حد تائين ملندڙ جلندڙ هئا. ڪامريڊ انگريزي آمد کي تاريخ جي گهرج طور ڏسندو هو. بي شڪ هو سامراج دشمن هو پر هو تجزيي ڪرڻ وقت جذباتي انداز فڪر کي هڪ پاسي رکي ڇڏيندو هو. ان ۾ ڪوبه شڪ ناهي ته انگريز پنهنجي سامراجي ارادن جي ڪري سنڌ ۽ هند تي يلغار ڪئي هئي، پر ان جي عمل سان سنڌ ۽ هند کي اڳتي وڌڻ ۽ سماجي تبديلين ڏانهن هلڻ جو موقعو مليو. سنڌ ۽ هند جي عوام کي هتان جو شاهائو ۽ جاگيردارانو نظام پنهنجي جنن ۾ جڪڙي ويٺو هو. ٻئي پاسي مفت خور نسل پرست سيدن ۽ پيرن جا جامد (ٿريل) استحصال ۾ مرڪز ذهن ۽ جسر کي هيسايو ويٺا هئا. اها حقيقت آهي ته انگريز انهن فرسوده ادارن کي پوريءَ طرح ختم نه ڪري سگهيا. ان لاءِ ته هي خالص انقلابي قوت جو ڪم هو. انگريز انهن بيڪار ادارن جي سرپرستي ڪري پنهنجي

ٺي نظر سان ڏٺو ويندو. ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي جو قوم پرست هجڻ يقيني آهي، مگر ڪامريڊ نيشنلسٽ کان وڌيڪ انٽر نيشنلسٽ نظر ايندو هو. ڪامريڊ جي جدوجهد ۾ هي چٽو پهلو آهي، ڪامريڊ نيشنلزم جي لاءِ ايترو وقت نه ڏنو جيتري وقت جي گهرج هئي. غلاميءَ جي دور ۾ هاري ۽ مزدور، تحريڪن کان قومي تحريڪن کي وڌيڪ وقت ڏيڻ گهرجي. اڄ جي دور ۾ نيشنلزم هڪ انقلابي آدرش آهي، قوم جي هر فرد کي قومي تحريڪن ۾ اڳتي وڌي حصو وٺڻ گهرجي. نيشنلزم جي جدوجهد جي دوران طبقاتي منشور جي تبليغ عين ضروري امر آهي، مگر عمل جي ميدان ۾ قوم تقسيم نه هجڻ گهرجي.

پاڪستان جي تخليق جو واضح غير مبهم ۽ نمايان پهلو طبقاتي سماج جو استحصال نظام آهي ۽ ان استحصال نظام کي قائم رکڻ ۽ ان کي مضبوط ڪرڻ جي لاءِ وفاقي طرز حڪومت ضروري آهي.

جيڪڏهن رڳو رعايتون مليل طبقن جي مفادن جو معاملو هجي ها ته به غنيمت هئي مگر هتي ته ملڪ جي ننڍين رياستن جي قومي حقن جو استحصال به ٿئي ٿو. ان هٿ ڪس ڏاڍ ۽ تضاد کي لڪائڻ لاءِ مسلح قوم جو ڀر فريب ڀردو ڪيو ٿو وڃي. ان پردي کان علاوه فرقہ پرستي جي بنياد تي به جمهور کي تقسيم ڪري استحصال ڪري ڇڏڻ جي ٻين وچائي رهيو آهي. وفاق تي قابض قوم ته پنهنجي جڳهه تي جابر ۽ حاڪم بڻيل آهي، مگر ان کي سهارو ڏيڻ لاءِ برصغير جي مسلم اقليتي صوبن کان اچڻ وارا ماڻهو موجود آهن.

مسلمان اقليتي صوبن جا ماڻهو عرضي قوميت سان رشتو ناتو سنئون نه ڪري سگهيا، بلڪه ٻاهران ايندڙ هر فاتح سان ملي پنهنجي قومي خلاف سازش ڪري حاڪمن جي سامهون سوياري ٿيڻ ۾ پنهنجي بقا ۽ وڏائي سمجهندا رهيا ٻين صوبن ۽ خاص ڪري سنڌ ۾ به هي ٿولو نظرياتي اعتبار کان انگريزن جي جانشين پنجاب کان به اهي رعايتون ۽ تحفظ گهري ٿو جيڪي ننڍي کنڊ تي ٻاهرين حاڪمن پنهنجي سياسي حڪمت

عملي جي بنياد تي انهن کي فراهم ڪيا هئا، ان ٽولي سان تعلق رکڻ وارا ٿوري ڳاڻاڻي جا ماڻهو پاڻ کي ترقي پسند چورائڻ ٿا جڏهن ته انهن جي ڪاقوميت ئي نه آهي انڪري انٽر نيشنل جي پردي جي اوٽ ۾ پناهه ورتائون. سنڌ جا معصوم ماڻهو ان قسم جي سوچ ۽ فڪر کان اڻ ڄاڻ هيا، هندوستان جي ورهاست جي پهرئين وقت ۾ سنڌ ۾ اهڙن ماڻهن کي عزت ۽ احترام جي نظر سان ڏٺو ويو، پر جيئن ته انهن جي پنهنجي فڪر جو بنياد خلوص تي ٻڌل نه هو ان ڪري هر مرحلي تي سنڌ جي مفادن سان غداري ڪندا رهيا ۽ ڪڏهن به سنڌي قوميت سان پنهنجو ناتو نه جوڙيائون، ٿرڀڙ يونين جي حوالي سان هي ماڻهو ڪامريڊ سان ملندا هيا ۽ هي راڳ ڳائيندا هئا ته انقلاب مزدور آڻيندو ۽ هاري ان جو مددگار ٿيندو، اها سوچ روايتي انداز جو هڪ مظاهرو ۽ سراسر غلط قاعدو هو، جنهن ملڪ جي اسي فيصد معيشت زراعت هجي ان جي سياست ۾ ويهه فيصد تعداد جي ڪهڙي اهميت ٿي سگهي ٿي؟ ڪامريڊ ان ڳالهه کي سمجهي پيو ان پنهنجي آس پاس ۾ ڦهليل سچائي کي ئي پنهنجي سوچ ۽ فڪر جو محور بڻايو ۽ حقيقي حقدارن جي ئي سياست ڪيائين.

ڪامريڊ جي سامهون هي حقيقت به ڇپيل نه هئي ته سنڌ جي قومي سياست تي جاگيردار طبقو چانيل آهي. هي طبقو سنڌ جي هر تحريڪ تي قبضو ڪري پنهنجي مفادن جي حفاظت ڪندو آيو آهي. قومي سياست رڳو قومي سرمائي دار يا قومي صنعتڪار جي ئي حصي ۾ اچي ٿي ۽ قومي صنعتڪار ئي جاگيرداري ۽ وڏي زمينداري جي خاتمي جو نعرو هڻي سگهي ٿو، جاگيرداريءَ جو خاتمو ئي ملڪ جي خوشحالي ۽ بقا جي ضمانت آهي ڪامريڊ هي چوندو هو ته سچي قومي قيادت جڏهن قومي جدوجهد کي تيز ڪندي آهي ته ملڪ تي قابض ظالم ۽ حاڪم قوم ناراض ٿيندي آهي ان مرحلي تي جاگيردار اندروني طور تي ظالم ۽ حاڪم قوم جو ساٿي هوندو آهي ۽ جڏهن طبقاتي جدوجهد تيز ٿئي ته جاگيردار ظالم ۽ حاڪم قوم کان پنهنجي مفادن جي

تحفظ جي لاءِ ان جي فوج گهرائي وٺندو آهي، اهڙي طرح ڪامريڊ جڏهن به پنهنجي خيالات جو اظهار ڪندو هو ته مان ان کي عرض ڪندو هيس ته بغير انقلاب جي اسان جو ڪوبه مسئلو حل نه ٿيندو ۽ ان انقلاب جي لاءِ سنڌين کي تيار ٿيڻو پوندو، ان انقلاب جي لاءِ ڀرپور تياري ڪيو ته توهان کي غيبي امداد حاصل ٿي ويندي هڪ دفعو ڪامريڊ ۽ اسان ڪجهه ماڻهو هاري ڪميٽي دفتر نواب شاهه ۾ ڳالهائي رهيا هئاسين ته ساڻي عزيز بروهي چيو ته ڇا هاري پنهنجي ڀر امن جدوجهد جي ذريعي آئيني سهاري سان پنهنجا حق حاصل ڪري سگهن ٿا؟ ڪامريڊ جي گهرين اکين ۾ ان جو جواب نهڪار ۾ هو، مان ڪامريڊ کان اجازت وٺي چيو ته ملڪ جو قانون محض مراعات يافتہ ۽ استحصال ڪردار جو حامل طبقاتي ڪردار جي پيداوار آهي ۽ نجي ملڪيت جي حوالي سان بڻايو ويو آهي ۽ ان جو تصور ملڪيت جي حفاظت ڪرڻ آهي، ليڪن هن قانون ۾ معمولي جهلڪ به اهڙي نظر نه ٿي اچي جنهن جو مقصد معاشري کي ملڪيت جي هلاڪت خيزي کان محفوظ رکڻ هجي، اهي بيشمار طريقا جيڪي فوجداري قانون جي ملڪيت جي حفاظت جي لاءِ ايجاد ڪيا ويا، پوءِ ڀلي ان ۾ اڪثر ناڪام ۽ غير مؤثر ٿي ڇو نه هجن، اهڙيءَ طرح جي ملڪيت جي تحفظ جي خلاف سماج دشمن رويي جي خلاف ۽ زمين ۽ جائيداد جي مالڪن جي لت مار جي خلاف مهيا نه ڪيا ويا.

مير ڪيا ساده هين بيمار هوئي جس کي سبب، اسي عطار کي لونڊي سي دوا ليتي هين.

تعزيت

عبيد الله مڪتب فڪر جي نامياري اديب ۽ دانشور محترم محمد يامين شوري صاحب جو والد صاحب تازو هن دنيا مان لاڏڻو ڪري ويو. اسان شوري صاحب سان سندس غم ۾ ساڻس شريڪ آهيون ۽ ڏٺيءَ در دعاگو آهيون ته محترم محمد يامين شوري صاحب جي والد صاحب کي جنت الفردوس عطا فرمائي ۽ سندس پوئين کي صبر جي توفيق عطا فرمائي آمين- (ادارو)

ادب ۽ سياست عوام لاءِ

محمد ابراهيم جويو

جي آرڊيننس 1920ع هيٺ ذاتي طور ڏهن هزارن جي ضمانت نامي ۽ وڌيڪ ان لاءِ ٻن ضمانتن کان ڏهن ڏهن هزارن جي الڳ الڳ ضمانت نامن داخل ڪرڻ جو آرڊر تعميل ڪيو هو، ۽ 23 مئي تي حڪومت ويسٽ پاڪستان جي هوم سيڪريٽريءَ، لاهور مان ڪامريڊ تي ان سلسلي ۾ ويسٽ پاڪستان آرڊيننس 1963ع هيٺ ڪو فائينل نوٽيس به ڪڍيو هو، ڪامريڊ جا اهي ٻه خط جيڪي هڪٻئي پٺيان پاڻ هوم سيڪريٽريءَ ڏانهن جواباً موڪليا هئا، تن ۾، ٻين ڳالهين سان گڏ، پنهنجن انهن ٻن نظمن جون خالص ادبي ۽ علمي سمجهاڻيون ڏنيون هئا، اهي ٻئي خط انگريزيءَ ۾ هئا، ۽ سڌا سرڪار، حيدرآباد جي ڊسٽرڪٽ مئجسٽريٽ ۽ لاهور جي هوم سيڪريٽريءَ، ڏانهن ويل هئا، ۽ اتان جي مرده دلين جي سرد خانن ۾ مشڪل هو ته انهن ٿورڙي به ڪا ڪوساڻ پيدا ڪئي هجي، ۽ اتان کان

”ادب ۽ سياست عوام لاءِ“ جي عنوان سان سائين محمد ابراهيم جويي صاحب جو هڪ پمفلٽ ڪنهن وقت ڇپيو جيڪو سندن هڪ تقرير تي مشتمل آهي جيڪا تقرير پاڻ باباءِ سنڌ جي شعري مجموعي ”جيئي سنڌ جيئي سنڌ“ جي مهورت وقت پريس ڪلب حيدرآباد ۾ ڪئي هئا، ان ۾ باباءِ سنڌ جا هي ٻه ادبي خط شامل آهن جيڪي اسين جويي صاحب جي ٿورن سان پڙهندڙن جي خدمت ۾ پيش ڪيون ٿا.

ڪامريڊ حيدر بخش ۽ منهنجي وچ ۾ پهرين ملاقات کان وٺي هيءَ به ڪو اڻ - ٻوليل ۽ اڻ - لکيل وچن تي ويو هو ته جيڪا ڪا اسان جي لکت ڇپبي (يا ٿاڻيپ ٿيندي) سا هڪٻئي کي پهچائينداسين، ائين آئون ڪراچيءَ ۾ هوندو هوس يا حيدرآباد ۾، جيڪب آباد ۾ يا لاهور ۾، ڪوهاٽ ۾، خيرپور يا ڪٿي به، ته ڪامريڊ جا ڪتابچا، پترا، وضاحتون، بيان ۽ خط وغيره، جيئن به

جيڪڏهن شاعريءَ کي رواجي، عدم تصوراتي معيارن سان ماپي سگهجي ها، ته گهڻا اعليٰ شاعر تڏهوڪو سوريءَ چڙهي وڃن ها، ۽ هيءَ دنيا ثقافتي ۽ جمالياتي طور سڄي سڪڙي ۽ بيڪار بڻجي وڃي ها،

ٻاهر جي دنيا ۾ نٿو چئي سگهجي ته سواءِ ڪن ٿورن جي اهي ڪن ڏنا هجن، انهيءَ ڪري، اڄ جڏهن انهن کي لکڻي ورهيه گذري ويا آهن ۽ جنهن درد پريل دل ۽ ان جي تڙف ۽ ڌڪ ڌڪ سان اهي لکيا ويا هئا اسان جا ٻوڙا ڪن اها ٻڌي نٿا سگهن، سنڌيءَ ۾ انهن جو ترجمو، منهنجي خيال ۾ سنڌي ادبي ۽ علمي دنيا کي ڪافي ڪجهه ڏوڏيندو ۽ ان لاءِ سبق آموز ثابت ٿيندو، هنن خطن جو

هو پڌرا ڪندو هو، انهن جون ڪاپيون مون کي ڪانئس ضرور پيون ملنديون هيون، ايئن آءٌ ڪو هاٿ ۾ هوس ته هڪ ڏينهن ڪامريڊ جي ٻن ٿاڻيپ ٿيل خطن جون ڪاپيون مون کي اچي پهتيون: اهي مون وٽ اڄ به موجود آهن، ڏهين مئي، 1967ع تي ڪامريڊ جي ٻن تازه رجيل نظمن ”حيوان انسان“ ۽ ”سلام سنڌ“ جي خلاف ڊسٽرڪٽ مئجسٽريٽ، حيدرآباد، ڪامريڊ تي امن عام

ترجمو هتي ڏيڻ ان ڪري به ضروري آهي، جو جنهن جاگيرداي هيچ ۽ حيوانييت ۽ مذهبي تاريخي خياليءَ ۽ دقيانوسيت گڏجي، سنڌ ۽ سنڌي قوم تي تاريخ جو هيءُ پيرن ڪٽيل ”عفريت دور طاري ڪيو آهي، جنهن جي پردي، ڪول ۽ مقابلي لاءِ ئي ڪامريڊ جو هيءُ سچو شعر، شروع کان آخر تائين رچيل آهي ۽ سچو سندس فڪر ۽ سچو سندس جدوجهد مخصوص ٿيل آهي، ان سندس شعر ۽ ان جي پيغام ۽ سچي سندس مقصديت تي موت ۾ هن عفريت دور ۽ ان جي داعين ۽ حامين جيڪا به تنقيد ۽ تنقيص ڪئي آهي، ۽ جيڪي به حملا ڪيا آهن ۽ زخم رسا آهن، تن سڀني جو جواب ڪامريڊ جي پنهنجي قلم سان سندس هنن ٻن خطن ۾ اسين ڏسي ۽ پڙهي سگهون ٿا.

پهريون خط: حيدرآباد سنڌ - مئي، 22-1967ع
امن عام جي حفاظت لاءِ آرڊيننس 1960ع هيٺ
نڪتڪ آرڊر بابت

”ابتدا طور: شاعريءَ جي فن جون پنهنجون حد بنديون آهن، تنهن سان گڏ ان جا نبار ۽ اوچا امنگ ۽ تصور به آهن، مثلاً، ان ۾ لفظ رهائي ڇڏجن ٿا، ته جيئن ٻڌندڙ يا پڙهندڙ پنهنجي خيال مان انهن جو پوراڻو ڪري، ان ۾ تاثر ۽ تاڪيد لاءِ استعاري ۽ وڌاءُ کان ڪم وٺجي ٿو، ان ۾ لفظن کي نئون معنائون ملن ٿيون ۽ ان ڪري انهن جا تعبير ڪرڻا پون ٿا، شاعري سڌي، خشڪ ۽ تيز نثر کان مختلف ٿئي ٿي، جيتوڻيڪ ڪو نثر به پنهنجي عڪس پذيريءَ ۽ سحر بيانيءَ

سبب شعري بلندين تائين پهچي وڃي ٿو، جيڪڏهن شاعريءَ کي رواجي، عدم تصوراتي معيارن سان ماضي سگهجي ها، ته گهڻا اعليٰ شاعر تڏهوڪو سوريءَ جڙهي وڃن ها، ۽ هيءَ دنيا ثقافتي ۽ جمالياتي طور سڄي سڪئي ۽ بيڪار بڻجي وڃي ها، پر خوشقسمتيءَ سان ان ڳالهه ۾ انسانن جو فيصلو مختلف رهيو آهي، شاعر انسانيت جو شان، سمجهيا ويا آهن، بلڪ لائق پرستش شمار ٿيندا رهيا آهن.

”ڏسجي ٿو ته هيءُ (خط جي حوالي ۾ ڄاڻايل) ”آرڊر“ ۽ ان جي ثبوت ۾ ”دليلن“ جو لکندڙ شاعرن جي ٻوليءَ کان پورو باخبر نه آهي، هو شاعريءَ ۽ نثر جو فرق نٿو ڄاڻي! حقيقت هيءَ آهي، جنهن ڏانهن ڌيان نه ڏنو ويو آهي، ته ”حيوان انسان“ ۽ سلام سنڌ، ٻه نظر آهن، برابر جدا جدا ڇپيل، پر پمفليت (Pamphlets) نه آهن، رڳو پترا (Leaflets) آهن، هر هڪ رڳو هڪ پيرو پيئي ٿيل کاغذ تي: ”آرڊر، ۾ انهن جي سلسلي ۾ لفظ (Paras) ڪم آيل آهي، جيڪو نثر لاءِ لکيو آهي، (Stanzas) نه، جيئن ئي شعر جي حالت ۾ صحيح ڳالهه آهي.

”گذارش: ۱- الف): پهرئين نظم، ”حيوان انسان“ ۾ مون سورهن مختصر بندن ۾ انسان جي تاريخ، هن جي ارتقا، جيوت جي ادنيٰ ورت مان اڀري باشعور انسان جي درجي تائين هن جي رسائيءَ جي سڄي منظر، جو جائزو ورتو آهي ۽ هنجي ان ”اعراج“ (مٿي اڀرڻ جي عمل) کي ضمانت چيو اٿم (بند ۸، شعر ۳ ۾) ان ڳالهه جي ته هو اڃان به مٿي اڀرندو تان جو فوق الانسان جو رتبو وڃي مائيندو! اها ڳالهه چوندي، ۽ مون تاريخ جي دردمند ۽ دٻاوان شخصن کي ساراهيو ۽ ڪنورن ۽ ظالمن کي ننڍيو آهي، جتي گهڻن ساعرن گلن ۽ بلبلين ۽ شخصي محبتن ۽ حسن پرستين جي ڳالهه ڪئي آهي، اتي مون اعليٰ فنڪارن، سائنسدانن، عظيم جدت ڪارن ۽ جدوجهد ۾ مصروف انسان ذات جي محسنن جا پڻ ڳايا آهن.

”مارشل لا حڪومتون: ائين عمومي نموني ۾، مون مارشل لا جي نظامن لاءِ

آءٌ پنهنجي طبيعت کان مجبور هڪ صلح - پسند ماڻهو آهيان، منهنجو ايمان آهي ته انساني زندگيءَ جو آخري مقصد ۽ آدرش جنگ نه پر دائمي امن هجڻ کپي، اهو سچ آهي ته ڪي ماڻهو ان جي ابتڙ سوچ رکن ٿا ۽ مارشل واريءَ پنهنجي حيواني جبلت خوش ڪرڻ لاءِ ”شڪار“ کي پسند ڪن ٿا.

پنهنجي ناپسنديءَ جو اظهار به ڪيو آهي، جيڪي، اسانجي اها بدنصبي آهي، اسان لاءِ ڄڻ روز مره جا دستور بڻجي پيا آهن، انسان جو ضمير هن ”قانون“ کان بغاوت ٿو ڪري، جو قانون ڪونهي، خود ان جا مبلغ ۽ پڪا حامي به ان کي رڳو عارضي اقدام طور جائز چوڻ جي هامي ڀري ٿا سگهن، ڇا، خود صدر ايوب 7 آڪٽوبر، 1958ع تي اعلان نه ڪيو هو ته جيترو جلد ٿي سگهيو اوترو جلد مارشل لا لاٿو ويندو؟ ۽ پوءِ هن اهو واعدو پورو نه ڪيو ڇا؟

”مون مارشل لا کي ننڍيو آهي، خاص طور جڏهن اهو ملڪ جي دستوري ۽ دائمي قانون جي صورت وٺي بيهي ٿو. پاڪستان ۾ خاص اها اڄ صورت به ڪانهي، جو ان صورت ڏانهن يا اهڙي ڪنهن خاص شخص لاءِ ئي چيل سمجهي سگهجي.

”مون رڳو مارشل لا جي خصوصيتن جو عمومي اظهار طور ذڪر ڪيو آهي، مون چيو آهي ته فوجي ڊڪٽيٽر“ ملڪ (در اصل گهر) جي دفاعي زميدارين جي پوري ڪرڻ بدران سڄي ملڪ جو قبضو وٺي ويهي ٿو رهي، وڌيڪ مون چيو آهي ته مارشل لا جي

دوران دليل کي زور، دٻائي ۽ نيٽي ٿو ڇڏي، مون چيو آهي ته مارشل لا ۾ زبانون ڪڙجي وڃن ٿيون، مان ڀانيان ٿو ته ٿورا ئي ڪي ماڻهو هوندا، جيڪي پنهنجي انهن ڳالهين سان اختلاف ڪندا، چوڻ ته اهوئي اصل ۾ سچ جو هڪ انصاف ڀريو تفسير آهي.

”مون کي افسوس آهي ته منهنجن نظمن کي پوريءَ طرح سمجهيو نه ويو آهي ۽ انهن جا لفظ غلط ترجمو ڪيا ويا آهن، بلڪ بگاڙيا ويا آهن، جيئن آءٌ ان ڳالهه ڏانهن هيٺ ڌيان ڇڪائيندس، سچ ته مون تي ڪنهن قدم کڻڻ جي فيصلي کان اڳ ڪنهن قابل مترجم جون خدمتون ورتيون وڃن ها ته بهتر ٿئي ها.

۱- (ب)، ”سلام سنڌ“: شڪار (بند انون هي ڇا جي لاءِ شڪار آهي، جهنگ ۾ بزار آ، ڇو عيش برقرار آهي، ڏيهه ۾ ڏڪار آ، غريب سنڌ جي مٿان هي بار بار آ، هي رشوتن، نوازشن، غلامين جو چار آ، هي لهو لعب جرم جي وسيع واردات آ، اي سنڌ، تو مٿان سدا سلام آصالات آ!

آءٌ پنهنجي طبيعت کان مجبور هڪ صلح - پسند ماڻهو آهيان، منهنجو ايمان آهي ته انساني زندگيءَ جو آخري مقصد ۽ آدرش جنگ نه پر دائمي امن هجڻ کپي، اهو سچ آهي ته ڪي ماڻهو ان جي ابتڙ سوچ رکن ٿا ۽ مارشل واريءَ پنهنجي حيواني جبلت خوش ڪرڻ لاءِ ”شڪار“ کي پسند ڪن ٿا، اهڙا ماڻهو ڀلي اهڙن پنهنجن ”مشغلن“ (Games) ۾ پاڻ ”ونڊرائين، پر انهن ۾ ايترو ماڻهپو هڻڻ کپي ته سندن ڪنورن تي ڪو تنقيد جا به لفظ چوي يا لکي ته هو اهي برداشت ڪن.

”اسان وٽ حڪومت جي آڌار تي هلندڙ ”حيوانن“ تي ظلم جي روڪ لاءِ سوسائٽيون به آهن، جيڪڏهن حيوانن کي مارڻ ظلم نه آهي ته پوءِ ظلم ڇا آهي؟

”هتي مون شراب نوشيءَ، رشوت ستانيءَ ۽ عيش ڪوشيءَ کي به ننڍيو آهي، پاڪستان ۾ انهن کي نندن“ اڃا ڪو ڏوهه ڪونهي - مثلاً بند - ۹ ۾

غريب ”هي ديار“ آ، غليظ هٿ شڪار آ،

ٻولي سرڪاري طور تسليم نٿي ٿئي، ان کي دٻايو ۽ هيسايو ٿو وڃي، ”سند“ جو نالو نقشن مان ڪڍيو ويو آهي. سنڌ جون زمينون، جن تي بي زمين سنڌي هارين کي پهريون حق آهي، وڏا واک ڏيندڙن ٻاهرين کي نيلام ڪيون پيون وڃن.

”ائين چوڻ ته ڏاڍي وڻندڙ ڳالهه آهي ته اسين سڀ پاڪستاني آهيون، اسين سڀ مسلمان آهيون، اسين سڀ ڀائر آهيون، سنڌين، بلوچن ۽ پٺاڻن جي نالن ۾ اسين چو سڄيون؟“ پر هن بي ترس، حسابي ۽ تاجر سماج ۾ اها سچي ۽ اصلي ڀائپي ڪٿي آهي؟. ”ڇا، سنڌين سان روا رکيل سڄي اها

مٿي بيان ڪيل هلت ڀاڙپي ۽ جي هلت سنڌي سگهجي ٿي؟ ڇا، ائين بهتر نه آهي ته ڏٺو وڃي ۽ سمجهيو وڃي ته صوبه پرستيءَ جون اصل پاڙون ڪٿي آهن ۽ ڪهڙيون آهن؟.

”جيڪي ڏکڻيا، سي ضرور دانهن ڪندا، صحيح ڳالهه ته هيءَ آهي ته ڏک جا سبب هتيا وڃن، ائين نه ته دانهيندڙ کي دٻايو ۽ مرڳوئي واردات تان غائب ڪيو وڃي.

”آرڊر“ ۾ جيڪي شعر ڏنا ويا آهن، اهي لکي مون رڳو سنڌين جي آواز ۽ انهن جي جذبن جو اظهار ڪيو آهي، منهنجي ان نظر جي ۱۱، ۱۲، ۽ ۱۳ بند کي ان پس منظر ۾ پڙهڻ گهرجي.

”انهن شعرن ۾ مون درخواستون وڌيون آهن، مٿيون ڪيون آهن، ڪٿي ڪٿي استعاري ۽ وڌڪ لفظن ۾، ان ظلم ۽ ان گهٽ ۽ بوسٽ جي ڪارستانين خلاف جيڪي مختلف نمونن سان اسان تي روا رکيون پيون وڃن، انهيءَ اميد سان ته ڏاهپ ۽ ذميداريءَ جي روش ورتي ويندي، ۽ اسان جي دانهن جي اسان کي معقول موت ملندي، ۽ ائين اسان جون پریشانين ختم ٿينديون ۽ اسان جا مسئلا حل ٿيندا! اهي شعر (پنهنجي ڪچي ڦڪي اردو ترجمي سان) آئون هيٺ وري اوهان جي مطالعي لاءِ

” (هونئن به) ون - يونٽ نظام سياسي يا انتظامي سرشتي جي دنيا ۾ ڪو آخري حرف ڪونهي، ان جي جمهوري مخالفت کي ڪو قانوني ڏوهه به ڪو نه چيو ويو آهي، هيءَ نظام اعتراض جوڳن طريقن سان قائم ڪيو ويو هو ۽ آئيني ذريعن سان، بهرحال، ختم ڪري سگهجي ٿو، پاڪستان جي اسلامي ريپبلڪ جي هاڻوڪي اسلامي آئين ۾ پڻ، ڏاهپ کان ڪم وٺندي، ان (سلسلي عمل) جي گنجائش رکي وئي آهي.

”گذريل ڏهن سالن ۾ ون - يونٽ جي ڪارڪردگيءَ مان ثابت آهي ته هن نظام ۾ اسان سنڌي ماڻهن کيترو ڪجهه سٺو آهي!

ڪامريڊ: سکر جي ”سنڌي شام“ ۾ ”جيئي سنڌ“ نظر ٻڌائي رهيو آهي

اسان جي زمين جون ڀليون اسان کان شمالي علائقي وارن ڀائرن کان وڌيون وصول ٿين ٿيون، جيتوڻيڪ اسان جي زمين مان اسان کي پيدائش گهٽ ٿئي ٿي، وڌين نوڪرن ۾ اسان جو جيترو حصو هئڻ کپي ان کان تمام گهڻو گهٽ آهي ۽ سرڪاري ۽ نيم سرڪاري خود مختيار ادارن ۾ اسين ته نالي ماتر به ڪي مشڪل ٿا ڏسجون، گذريل ۱۵ سالن کان، ڪنهن نه ڪنهن بهاني، اسان جا آفيسر پڪا ڪو نه ٿا ٿين، ۽ پوئتي کان پوئتي ڌڪجندا ٿا وڃن، اسان جي سنڌي

”مدار“ ملڪ جو مڙهي گداگري آڌار آ، ٿيو چئبي سامراج ۾ شڪاري اڄ شڪار آ، شڪار سان شراب آ گڏ ته شر شرار آ، هيءَ صاف صاف بات آ، بيان واقعات آ، اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ صلات آ، بهرينءَ مصرع جو ترجمو (اوهان جي

آرڊر ۾): This Poorand has become filthy prey جو مطلب آهي: ”هيءَ ملڪ غريب آهي، هتي شڪار جو شغل غليظ ڪم آهي“

”اسان سڀني پاڪستانين کي پنهنجن گهرجن ۽ هڙ ۾ پيسن يعني پنهنجن وسيلن کي نظر ۾ رکندي، سڀني محازن تي انتهائي ڪفايت کان ڪم وٺڻ گهرجي، شڪارن تي هزار ها روپين جي خرچ کي نه ته به بيجا زيان ته ضرور چئي سگهيو.

اجايا خرچ اسان جي اقتصادي قوت کي ڌڪ هڻن ٿا ۽ اسان کي مجبور ڪن ٿا ته ڌارين سامراجين کان امداد قرضن جو خيراتون گهرون، جيڪي هو پنهنجن سياسي مفادن جي سڌ ڪرڻ کان سواءِ اسان کي هر گز ڪونه ٿا ڏين، اهي خيال اسان جي صدر پاڪستان جي واتان به هر ڀر ٻڌجي رهيا آهن. ان سلسلي ۾ قوم کي پنهنجن ذميدارين جي ياد ڏيارڻ لاءِ مون تي ڏوهن مڙهڻ بدران مون کي لائق آفرين ٿي بڻڻ گهرجي. ”هاڻي آئون ڏهن بند جو (جنهن کي غلطيءَ کان ”آرڊر“ ۾ ۹ عدد ڏنو ويو آهي) هتي (مرڳوئي) اردو ترجمو ڏيان ٿو:

شڪار عيش بند هو، ڪلام حق بلند هو، علوم ڪا، فنون ڪا، شعاع هو سگند هو، حسين ڪاروبار سي هر ايڪ ارجمند هو، مزور هاري ڀائي حق جهڊ، محن سي قند هو، عمل قدم، حيات اور عيش مين ممت هي، اي سنڌ تجھ ٻه جاودان سلام هي صلات هي! منهنجي سمجھ ۾ نٿو اچي ته هنن مصزنن ۾ اعتراض جي يا ملڪ دشمنيءَ جي ڪهڙي ڳالهه آهي، جنهن تي مون کي سزائن ڪاڻ يا ڏنن ڀرڻ جا ڌڙڪا ملن!

ڏيان ٿو:

(ڪامريڊ پنهنجي هن جوابي خط ۾ پوءِ اهي ٽي بند اردو ترجمي سميت، ڏنا آهن.

”بند - ۱۱، چو سنڌ سان دشمني، قديم پاڪ نام سان!..

”بند - ۱۲، اي بي صبر ستمگرا! اسان سان جنگ بند ڪر...“

”بند - ۱۳، اٿو اٿو اي سنڌيو! ڪلهن مٿي ڪفن ڪيو!..“

جيڪي سندن نظم، سلام سنڌ ۾ سندن شعري ڪليات ”جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!“ جي ص ۱۴۷-۱۵۱ تي ڏسي سگهجن ٿا. (م. ا. ج)

”هنن شعرن مان ڏسي سگهجي ٿو ته انهن ۾ هڪ منٽ آهي، هڪ اپيل آهي ته ”سنڌ“ جو مقدس نالو نه مٽايو! سنڌي ماڻهن جي خلاف وڙهڻ بند ڪريو! ۱۲ بند جي ٻئي شعر ”سڏائي ڀاءُ ڀاءُ تي تير تنگ بند ڪرا“ جي سرڪاري معنيٰ ۾ ”چمڙا پوس ڪيل ڀاءُ“ (Brother in Dis-guise) جو اصطلاح غلط آهي. سڄي شعر جو صحيح مفهوم آهي، پاڻ کي ڀاءُ سڏائي، تون پنهنجي ڪهاڙي ۽ بندوڦ ڀاءُ تي نه اڀي ڪرا“ منهنجي سڄي ان بند جو روح ئي هي آهي ته ”ڀائرو! پنهنجن ڀائرن تي ڪٽورو نه بڻجو! ڀائرو! اسان کي پنهنجي ظلم جي مشق جو نشانو نه بڻايو اسان سان انصاف ڪريو!“

”ڪٿي به مون تشدد يا اڳرائيءَ ۽ وڳوڙ جي تبليغ نه ڪئي آهي، جيڪڏهن مون ڪا تبليغ ڪئي آهي ته قربانيءَ جي، پاڻ مٽائڻ جي، صلح پسند هئڻ ڪري ۽ حيوانن جي دنيا لاءِ به نرم دل رکندي، پنهنجن انساني ڀائرن خلاف، ساڻن پوءِ ڪيترا به منهنجا اختلاف هجن، تشدد ۽ مارڪٽ جي تبليغ ڪرڻ منهنجي طبيعت جي ئي خلاف ڳالهه آهي. ائون برابر بهتريءَ لاءِ تبديلي گهران ٿو، پر آئيني طريقن سان، يعني پارلياميني عمل ۽ اقدامن جي سلسلن سان.

”اظهار جي آزادي هڪڙو بنيادي انساني حق آهي، ۽ جيڪڏهن ڪا به حڪومت ماڻهن کي ان جي استحصال کان

روڪي ٿي ته نه رڳو فردن کي نقصان رسي ٿو پر سڄي سماج جو ان ۾ هاجو ٿئي ٿو، پنهنجن مخالفن ڏانهن ۽ سندن ديانتدار راءِ لاءِ سهڻ جو جذبو، انساني سماج ۾ ماڻهن جو هڪڙو ٻيو اخلاقي حق ۽ ٻين فرض اهو آهي، منهنجا نظم فوجداري توڙي شهري ڏوهن جي درجي ۾ اچي نٿا سگهن ۽ نه آهي عام جي سلامتيءَ، عام جي مفاد يا امن عام جي خلاف ورزيءَ جي دفعي ۾ شمار ٿي ٿا سگهن (جيئن آرڊر ۾ انهن لاءِ چيل آهي).

”2. مون کي باغيانه ڪارواين ڪرڻ جي ڪا نيت ڪانهي ۽ نه ڪنهن فسادي قسم جي ڪتابچن ڪڍڻ جي رٿا آهي، جيئن اوهان پنهنجي ”آرڊر“ ۾ مضبوط انديشو ظاهر ڪيو آهي.

اسان جي سنڌي ٻولي سرڪاري طور تسليم نٿي ٿئي، ان کي دٻايو ۽ هيٺايو ٿو وڃي، ”سنڌ“ جو نالو نقشن مان ڪڍيو ويو آهي، سنڌ جون زمينون، جن تي بي زمين سنڌي هارين کي پهريون حق آهي، وڌا واک ڏيندڙن ٻاهرين کي نيلا م ڪيون پيون وڃن.

”3. هتي منهنجي خلاف اوهان وٽ پهچندڙ معتبر ذريعن کان مخفي اطلاعن، جو به ڪو سوال ڪونهي، منهنجو لکيتون ڇپيل دستاويز آهن ۽ اهي بلڪل کليل ۽ واضح شعر جي صورت ۾ رچيل آهن.

”ضمانت ناما Bonds: ”آرڊر“ ۾ مون کي چيو ويو آهي ته ڏهن هزار روپين جو ضمانت نامو آءٌ پاڻ ۽ ٻين ٻن شخصن جا الڳ الڳ اهڙا ڏهن ڏهن هزارن جا ضمانت ناما آئنده لاءِ پنهنجي چڱيءَ حال واسطي داخل ڪرايان، مون کي افسوس آهي، جو ائون ان آرڊر جي پيروي نٿو ڪري سگهان، جنهن جو سڌو سادو سبب اهو به آهي ته اهي رقمون مهيا ڪرڻ منهنجي وس ۾ نه آهن، ۽

ڊپ اٽر ته ڪنهن سي آءِ ڊي پوليس جمعدار جي مخفي رپورٽ تي ٿيهر هزار روپيا ڏنڊ طور وصول ٿي ويندا، اهو آرڊر آپيشاهيءَ جو آرڊر آهي ۽ غير منصفانو آهي، ۽ هن وضاحت نامي ۾ پيش ڪيل سببن ۽ دليلن جي روشنيءَ ۾ ان کي واپس ورتو وڃي.

”حرف آخر: ائون ۶۲ سالن جي عمر جو آهيان، هن عمر ۾ منهنجو مکيه ڪم هن علائقي جي هارين کي اٿاري پنهنجي پيرن تي بيهارڻ جو آهي، ائون سنڌ جو ۱۹۵۰ع وارو هارپ جي حقن جو قانون، هارين جي بيدخليءَ ۽ بٽيءَ ۾ سندن جائز حصي جي سلسلي ۾، اسان وٽ هڪ بيجان اکر بڻجي چڪو آهي، ان بابت منهنجو لکيل ۽ تازو شايع ڪيل پترو، اوهان جي پڙهڻ لاءِ هن سان گڏ پيش ڪريان ٿو، جنهن ۾ مون زميندارن ۽ عملدارن کي اپيل ڪئي آهي ته هو هارين کي پنهنجا حق ڏين ۽ ساڻن انصاف سان هلن، جيڪڏهن سرڪار واقعي هارين جي ڏکونيندڙ حالت کي سڌارڻ جي خواهش رکي ٿي ته سرڪار کي، منهنجن انهن فرض ڪيل غلطي جي باوجود، مون سان تعاون جو هٿ وڌائڻ گهرجي، ائون به هڪ انسان آهيان، انسان کان، خطائن جي گهر هئڻ سبب، خطائون ٿي سگهن ٿيون، ۽ ان ناتي تحقيق ائون به خطائون ڪري سگهان ٿو. “---- حيدر بخش جتوئي، حيدرآباد سنڌ، مئي - ۲۲، ۱۹۶۷ع.“

ٻيو خط: حيدرآباد سنڌ - مئي، ۲۵-۱۹۶۷ع

ويست پاڪستان پريس ۽ پبليڪيشن آرڊيننس ۱۹۶۲ع هيٺ نوٽيس بابت

.....

”مون ۱۰ مئي، ۱۹۶۷ع جي آرڊر جي جواب ۾ ۲۲ مئي، ۱۹۶۷ع تي هڪ وضاحت نامو پيش ڪيو آهي، ان جو اضافي طور ائون هتي فقط منهنجي نظم، ”سلام سنڌ“ جي رهيل اعتراض ورتل ٻن آخري بندن بابت پنهنجي سمجهاڻي پيش ڪريان ٿو. “بند - ۱۵: جهان ۾ ڪيئي ظالمن جا قيد ڪوٽ آڏي ويا! سپاهي هئا ڪ شير هئا، دلير گهوت آڏي ويا! هو حق يرست جي هٿارون کائي چوٽ آڏي ويا! سهي سگهيا نه بت شڪن جي هڪ مروٽ، آڏي ويا!

جلايو جت به سومنات، لات آمنات آ

اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ صلات آ

”فقط ظالم ۽ بت پرست ئي هنن شعرن تي اعتراض ڪري ٿا سگهن، لات ۽ منات جا بت پيغمبر اسلام ناس ڪيا هئا، ۽ سومنات جا بت محمود غزنويءَ!

”بند - ۱۶: هيءُ منهنجي نظم جو پويون بند آهي، جنهن ۾ منهنجو تخلص آيل آهي، ان ۾ شاعرانه تمليءَ جا دستوري لفظ به آيل آهن، جيڪي نظر انداز ڪرڻ جهڙا آهن. هن بند ۾ اهم خيال هيءُ آهي: ”جو سنڌ لاءِ عذاب آهي، ناس سو نظام ٿئي! سنڌ لاءِ حتمي نه پر شرطيءَ بد دعا آهي انهن لاءِ جيڪي واقعي سنڌ لاءِ عذاب آهن يا سنڌ کي عذاب ڏين ٿا.

”اسين سنڌي ماڻهو ون يونٽ نظام جي هٿان عذابن ۾ آهيون يا نه، اهو برابر هڪ داخلي امر آهي.

”اين ٿو ڏسجي ته جيڪي ون يونٽ جي نظام کي هر قيمت تي قائم رکڻ گهرن ٿا. اهي ”سنڌ“ جو رڳو نالو ٻڌڻ به نه ٿا گهرن. سندن آڏو ان جو رڳو اچارڻ به انهن لاءِ خود بخود هڪ باغيانو قدم آهي! افسوس، سنڌ ۽ سنڌين جي تقدير اها ۽ اتي اچي بيٺي آهي! سنڌي ماڻهن، سنڌ جي

ويچاري محمد علي جناح، سميت پاڪستان لاءِ ڪم ڪيو، هڪ آزاد رياست لاءِ، ڇا اهو انصاف آهي ته اتي سنڌي ماڻهو انهن جا محب وطن جوان ۽ شاعر بس جيلن ۾ ڳرندا ۽ مرندا ئي رهن!

”آخر ۾، ڇاڪاڻ ته دليل هتي شمار ۾ نٿا ڄن، آءٌ پنهنجي هيءَ مزيد وضاحت بت شڪن محمود جي درٻار جي شاعر، جهوني فردوسيءَ، جي شعر سان ختم ڪيان ٿو.

”آيا شاه محمد ڪشور ڪشا، ڪ آڙ ڪس نه ترسي بترس از خدا.

[اي بادشاهه محمود، دنيا جا فتح ڪندڙ! جي ڪنهن کان نٿو ڊڄين، ته خدا کان ته ڊڄ!] ”حيدر بخش جتوئي، حيدرآباد

سنڌ، مئي ۲۵، ۱۹۶۷ع.

”حيوان انسان“ ۽ ”سلام سنڌ“ جي پنهنجي ”انساني خطا“ لاءِ ضمانت نامن جي هن ڪوڙڪي مان ايئن بي باڪ مقابل ٿيڻ کان تقريباً ٻارنهن مهينا پوءِ، مئي ۱۹۶۸ع ۾ ڪامريڊ حيدر بخش کي راج ڏوهيءَ جي ٻين الزامن سان گڏ پنهنجي لازوال نظم ”جيئي سنڌ“ خاص ان هيٺين بند جي ڏوھ ۾ بي در يافتا ۹ مهينا مڇ ۽ ڪراچي جيلن جا ڪاٿا پيا:

”جيئي هند ۽ جيئي سنڌ، جيئي جيءُ منو هر هند- ”پيار بهار ٿي عام ۽ جام! جيئي سنڌ! جيئي سنڌ! ان عنوان هيٺان اتي ئي ڪامريڊ فوراً هيءُ نوٽ لکيو هو: هيءُ نظم انهن پنجابين متعلق آهي، جي ون يونٽ جا باني ۽ حامي آهن! هي نظم ڪامريڊ جي ڪليات ۾ شامل نه آهي مڇ مان ان جون وڌيڪ ڪاپيون شايد ٻاهر نه اچي سگهون هيون ۽ ڪليات جي ترتيب وقت هيءُ نظم مرتب کي دستياب ٿي نه سگهيو! ان جا پنج بند لائق پڙهندڙن جي فيضان طبع لاءِ بهرحال هتي پيش آهن: جن مان پڻ ڪامريڊ جي روشن ذهن ۽ منصفانه مزاج ۽ حق پسند طبيعت جي ڄاڻ ملي ٿي، جنهن کي مڇ جبل جهڙي صبر آزما صورتحال ۾ به پنهنجي هٿان وڃڻ نه ڏنائون:

ستمگر سامراجي سازشي پنجاب مرده باد! غريبان مار ۽ مڪار ۽ ڪذاب مرده باد! هي دشمن عام جا ۽ نام جا نواب مرده باد! هي مرده باد، مرده بادر يا احباب مرده باد! ٿيا زخمي هنن جي چاڪن کان رهنما پنهنجا! هنن جي وحشي چنين کان ٿيا ڪيئي فنا پنهنجا! هنن جي ڪارنامن داستان ڪارا ڪيا پنهنجا! هي ڪارا قلب جا ۽ ظاهري مهتاب مرده باد! ۱- هٿان ٿي آئي ون - يونٽ جي آفت ۽ زبردستي! مٿان ٿا ستمگر اڄ پنهنجو گهر ۽ باغ ۽ بستي! هي ون- يونٽ جا باني، حامي ۽ اسباب مرده باد! ۲۰- ڀلائي ويٺا بلا شاه، وارث شاه، فريڊن کي! منو آواز جن جو ٿو وڻي انسان کي وڻ کي! قلندر کي، سڪندر کي، پورس کي برهمڻ کي! هي انساني اخوت جا عدو احباب مرده باد! ۲۲- هي هڪ پيغام آ پنجاب ڏي هڪ نعره حيدر! ”ٿيو انسان، رهو خوش ڀائرن کي ڪيو خوشتر! ”منڊل تي وڃي هي شعر، ٻريا عيد تي گهر گهر! ”بلوچستان زنده باد ۽ پنجاب زنده آباد! ” سدائين سنڌ زنده آباد، پاڪ آداب زنده باد! ان ۹ مهينن جي بي دريافتي بند کان ترٿ ٿي پوءِ آگسٽ ۱۹۶۹ ۾ ڪامريڊ حيدر بخش کي سائين جي ايمر سيد جي ڪراچيءَ واري گهر مان، بنگلہ ٻنڌوءَ

ڪامريڊ جتوئي سکر ۾ ”سنڌي شام“ ۾ حاضرين سان گڏ

شيخ مجيب الرحمان ۽ ٻين پاڪستان جي صف اول جي سياسي اڳواڻن جي پريءَ مجلس مان سنڌي، گرفتار ڪري، وٺي ويا. ڏوهه! رڳو هيءُ ته ڪامريڊ کي تازو جيل مان آزاد ٿيڻ تي، جيئن سنڌ ۾ هر هنڌ ٿيڻ نوابشاهه شهر واسين مان ”ڏنو ۽ جيئي سنڌ“ جا نعرا هنيا! ڪوهاٽ مان وٽڪيشن تي تڏهن اڌ سنڌ ۾ آيل هوس ۽ ڪامريڊ جي گرفتاريءَ جي موقعي تي اتي موجود هوس. اهو هانءُ- نيپوڙيندڙ منظر- سنڌ جي هن عظيم ۽ محترم سپوت جو پوليس حراست ۾ ائين بيوس جهلجي وڃڻ وارو- ڏسي، پنهنجي قومي هيٺائيءَ تي مان روئي ويٺو هوس. ان کان پوءِ ڪامريڊ محترم پنهنجي جسد خاڪيءَ ۾ اسان وٽ باقي ڪي ڏهاڪو مهينا ئي رهڻو هو- مئي ۱۹۷۰ع ۾ کين اسان کي خيرباد چئي، اسان کان ۽ پنهنجي پياريءَ سنڌ جي جيل کان هميشه لاءِ موڪلائي وڃڻو هو! منهنجو هڪ بزرگ دوست حسام الدين راشدي، جيڪو ابتدا ۾ ته ڪامريڊ حيدر بخش جو مخالف رهيو هو پر پوءِ هن جو مداح بلڪه عقيدتمند بڻجي ويل هو، ائين مون کي روئندي ڏسي، اتان ٻاهران ئي پنهنجي گهر ”بيت الضياءَ“، عامل ڪالوني نمبر ۲ ۾ وٺي ويو هوم، ۽ ڪافي دير تائين آءٌ وٽس ويٺو رهيو هوس، ۽ اسان ٻنهي جي وٽان ڪابه ڳالهه اڪلي نه سگهي هئي.

(۹) ڪامريڊ حيدر بخش جي شعري ڪليات ۾ سندن سڄو شعر آيل ٿو معلوم ٿئي- سواءِ ڪن هڪ ٻن نظمن يا رباعين جي، مثلاً، خاص طور، ”ون- يونتي پنجابي مرده باد“ واري نظر جي، ڪامريڊ شاعر هو، سڪهارو نشر نويس هو، لاجواب ڳالهائيندڙ هو، پر سڀ کان وڏو هڪ اڻ- ٿڪ عملي ماڻهو هو. خاص طرح ائين ڀانئجي ٿو ته شاعريءَ لاءِ وٽن گهڻي فرصت ڪانه هئي ۽ نه ان لاءِ عام طرح جي اشاعت جو کين گهڻو خيال به هو، مثلاً اخبارن، رسالن يا راڳ رس ذريعي؛ ۽ ان جا ڪيئي سبب خاص طرح سياسي ۽ سماجي فضا جو ناموافق هجڻ به- ٿي سگهيا ٿي، پر هڪڙو وڏو ۽ اهم سبب سندن شعر جو ”پيغامِي“ يا ”تبليغي“ (didactic) هجڻ ۽ سرودي

(Lyrical) نه هجڻ به هو ۽ ان جي معنيٰ شعر، جي کين بمقابله، نشر جي، خاص ضرورت به محسوس ڪانه ٿي ٿي. ان طرح ڏسڻ سان، ڪامريڊ جي سڄي شعري تخليق ٽن الڳ الڳ دورن ۾ ورهائجي سگهي ٿي: پهريون دور سندن ڪاليجي زندگيءَ ۽ فوراً ان کان پوءِ جو، جنهن ۾ پاڻ ۱۹۳۰ع تائين ”تحفه سنڌ“ جا نظم ۽ رباعيون، پنهنجي مشهور فڪري ڪاوش، ”شڪوه“، جي طويل نظم سميت اسان کي ڏنائون؛ ٻيو دور ۱۹۴۵ع ۾ ملازمت کي سندن خيرباد چوڻ کان وٺي ڏهن سالن کن جي مدت وارو جنهن ۾ پاڻ ”آزاديءَ قوم“ جو طويل نظم (۱۹۴۷ع) ۽ ”هاريءَ جو زمـانـو“ (۱۹۴۸ع)، ”سنڌ جا ساهه ۽ سردار ۽ دلير هاري“ (۱۹۴۸)، ”اٽل ٻر“ (۱۹۵۲ع) ۽ ”سنڌ پياري“ (۱۹۵۴ع) نظم تخليق ڪيائون؛ ٽيون سندن شاعريءَ جو دور سنڌي ادبي بورڊ جي سماجي رسالي ”مهراڻ“ جي نئين سر اجراءِ (۱۹۵۵ع) کان پوءِ شروع ٿيل ۽ سندن وفات جي سال ۱۹۷۰ع تائين تقريباً ۱۵ سالن جي مدت وارو، جتي سگهجي ٿو ۽ ان سان سندن ڪاليجي زندگيءَ کان تقريباً ٽيهارو سال پوءِ، شايد پهريون ڀيرو ٻيهر سندن ڪنهن شعري تخليق جي اشاعت - هن پيري، سندن هڪ غزل، ”تي پلي اها ئي قسمت، نه سهي وصال ٿئي ها،.....“، سان ”مهراڻ“ - ۱، ۱۹۵۹ع ۾ ٿي، انکان پوءِ سندن ٻيو غزل ”نصيب منهنجي تي هر ڪنهن کي ڇو نه ارمان ٿئي“ وري به ”مهراڻ“ ۾ ئي شايع ٿيو. تقريباً انهن ئي ڏينهن ۾ پاڻ ٽي وڌيڪ غزل - ”ٿو مرد مرد ٿئي ڪجهه تفن تير سهي....“، ”اسان حق جي بات چوندا رهياسين....“، ۽ ”اي بادشاهه عالم! سجدو نماز ڇا لئه.....“، رچيائين، جن مان پويان به رسالي ”ڪونج“ ۾ ڇپيا، ان کان پوءِ جيڪي نظم پاڻ تخليق ڪيائون - ۱۹۶۷ع ۾، ”سلام سنڌ“، ”اي سنڌي وڏيرا ڪجهه انسان ٿي!“، ”حيوان انسان“، ”جيئي سنڌ! جيئي سنڌ!، “بلوچستان زنده باد!“ ۽ ”اي مٺي جيجل! اي سنهاري سنڌ“، ۱۹۶۸ع ۾ ”تون هر دم منهنجي دل ۾ مصطفيٰ ماءُ!“ ۽

”پاڪستان زنده باد!“ ۽ ۱۹۷۰ع ۾ ”هوش محمد“، ”پيام امن“ ۽ سڀ کان آخر ۾، ون- يونٽ جي خاتمي جي اعلان تي خوشي ۾ ”اجها عيد آئي“ - اهي تقريباً سڀ پاڻ الڳ الڳ پترن جي صورت ۾ هڪٻئي پٺيان ڇپائي پڌرا ڪيائون. (۱۰)

مون ساڻن پهرين جڏهن هڪ ملاقات ۾ ”مهراڻ“ لاءِ سندن ڪنهن شعري تخليق جي ڳالهه ڪئي، ته پاڻ هڪ گهڙيءَ لاءِ حيرت ڏيکارڻائون، ۽ پوءِ ڏاڍي هڪ ڳنڀير ۽ ڏڪياري لهجي ۾ شڪايت ڪيائون ته سنڌي اديبن ۽ نقادن (جيڪي ڪي پاڻوت هئا يا آهن) ۽ سنڌي پڙهندڙن سندن شعر سان انصاف نه ڪيو هو، مون کين جواب ڏنو ته ”ڪامريڊ! پنهنجي شعر ڏانهن اوهين پاڻ به ته روادار نه رهيا آهيو!“ پنهنجي هڪ خاص چمڪ اکين ۾ آئينديءَ ۽ پر بهار هڪ ننڍڙو تهڪ ڏيندي، چيائون، ”تون ئي ٻڌا، مان ڇا ٿو ڪري سگهان؟“ ”شعر کي اوهان پنهنجي مقصد سان پائيند ڪري رکيو آهي، پنهنجي دل سان پائيند ڪيوس ئي نٿا!“ ”ته ڇا منهنجي دل منهنجي مقصد سان پائيند ڪانهي؟“ ”مقصد سان آهي، پر شعر سان ناهي! ڪجهه ان سان به پيچ ”رڪوس!“ ڪجهه مونجهه ۾ اچي، چيائون، ”اها دل بل جي ڳالهه پراڻي آهي، اڃا ئي آهي، ڇوڻ ۾ پرڪشش، پر اصل ۾ غلط! پر ”مهراڻ“ لاءِ اوهان کي شعر ڏيندس!“ اهي هئا چار ٻول اسان جي ڳالهين جا، جيڪي ائون سمجهان ٿو ته ڪامريڊ جي آخري پنجن عاليشان غزلن جا محرڪ ٿيا، پر غزل ڪامريڊ جا وري به اهي ڳرا ۽ فلسفيانه رهيا انهن جي خاص حسن ۽ عظمت جي ڪشش ۽ تاثر انهن جي خاص پڙهڻ ۽ سمجهڻ سان آهي، بهرحال ادب جي تحريڪ ۾، ان وقت، جيڪو اپار ۽ زور، هو، ان جو اهو ڪرشمو ٿو ڀانئجي، جو ڪامريڊ پنهنجي انقلابي مقصد لاءِ، خاص طور ان پوئين دور ۾، پنهنجي معمول کان ڪجهه زياده، پنهنجي شعر کي ڪم آندو پر پوءِ به جي ڏسبو ته، ان سڄي دور (۵۵-۱۹۷۰) ۾ رڳو مقدار جي خيال کان به سندن شعر سندن نشر جي سوين ۽ پتيءَ ۾ مس ايندو، انهيءَ ڪري سنڌي قوم جي تاريخ ۾ ڪامريڊ حيدر بخش جي ڪردار جي، سندن ادبي تخليقات مان، جانچنا ۽

ڪٽ ڪرڻي آهي، ته ان لاءِ سندن نشر ڪي وڌيڪ اهميت ملندي.

سندن سڄي شاعريءَ کي ٻيءَ هڪ طرح ٻن وڏن دفعلن ۾ ٻه رڪي سگهجي ٿو. هڪ ۾ سندن مشڪل اصطلاح ۾ رچيل، فلسفیانہ نوع جو شعر، جيئن سندن غزل، رباعيون، ۽ ”شڪوه“، ۽ ”آزاديءَ قوم“ جي عنوانن وارا طويل نظم ۽ ٻئي دفعي ۾ سندن سليس، سڌا سادا، وطن دوست ۽ انقلابي نوع جا نظم، جن مان گهڻا پاڻ پنهنجي شاعريءَ جي نئين دور ۾ رچيائون.

ڪامريڊ حيدر بخش جي شعري ڪليات جي نئين سر مطالعي لاءِ جڏهن انهن کي هن ڇپيل صورت ۾ هڪ ٺي جاءِ تي پڙهڻ ويٺس، ته انهن کي ڏسي ۽ پڙهي مون کي خوشي به ڏاڍي ٿي. پر بعضي جاين تي انهن جي پڙهڻ ۽ سمجهڻ ۾ معمول کان ڪجهه زياده ڏکيائي به محسوس ڪيم، سبب؟ هڪڙو هيءُ ته اسين پنهنجي ٻوليءَ جي ڇپائيءَ (توڙي لکائيءَ) ۾ حروف علت (Vowels) اڪثر ڪم ڪونه ٿا آڻيون؛ سواءِ الف، واو ۽ يي (ا، و ۽ ي) جي، ٻيا حروف علت، مثلاً زبر، زير، پيش وغيره، جيڪي به اسان جي ٻوليءَ جي الف - بي جو حصو آهن، اسان لاءِ هن وجود يا افاديت ٺي نٿا رکن، بيهڪ جون نشانين (مثلاً، : ، - وغيره) جيڪي جيتوڻيڪ انگريزيءَ تان اسان جون ورتل آهن، پر اڄ اسان جي ”الف - بي“ جو حصو آهن، پوريءَ طرح اهي به اسين ڪم نٿا آڻيون. شعري توڙي نشري مضمون کي ڪاغذ تي آڻڻ لاءِ گهربل ترتيب ۽ رٿا جون بيون به ڪئي تقاضائون هجن ٿيون، جن جو به اسين گهڻو خيال ڪونه ٿا رکون، دراصل، تحرير جي انهن سڀني امدادي نشانين ۽ اهتمامن ذريعي اسان لاءِ پنهنجي ٻوليءَ جي ٺي لکيل يا ڇپيل مواد جي پڙهڻ، سمجهڻ ۽ ان جو پورو لطف ماڻڻ ۾ آساني نٿي ٿئي. مثلاً، ”مهراڻ“ (۱۹۵۵ع) ۾، پورن ۲۵ سالن کان پوءِ، سنڌيءَ جي لافاني شعر جي هڪ مثال طور ڇپيل، ڪامريڊ حيدر بخش جو نظم ”دريا شام، کين ڏيکاريو ويو، ته ڏسي ۽ پڙهي، ان جي نڪريل ۽ سوڌيل ترتيب ۽ ڇپائيءَ تي بيحد خوش ٿيا ۽ چون لڳا: ”لڳي ٿو، هيءُ مان اڄ پهريون ڀيرو ٿو پڙهان!“ ته ڪامريڊ جي هيءَ ڪليات، جيئن اها هيئن ڇپيل آهي،

پڙهڻ ۽ سمجهڻ ۾ لائق پڙهندڙن کي به برابر ڪٿي ڪٿي مشڪل لڳندي، جنهن لاءِ ڪن نظمن ۾ شاعر جي ڪم آندل ٻولي به ذميدار آهي پر ڪليات جي انهن فلسفیانہ دقيق حصن جو به هر نظر ۽ هر نظم جو هر بند جيئن پڙهڻ ۽ سمجهڻ گهرجي تيئن جي پڙهيو ۽ سمجهيو وڃي ته مون کي يقين آهي ته جيئن مون انهن کي پڙهي، محسوس ڪيو تيئن اسان جا لائق پڙهندڙ به محسوس ڪندا ۽ پورو انهن جو لطف ماڻيندا، اصل ائين ڄڻ ڪنهن جي من جي بند دري کلي پوي، ڄڻ ڪنهن جون پوريل اکيون پٽجي پون ۽ سامهون وسيع منظر ڏسي هن جي دل بهار بهار ٿي پوي! سچ پچ ته نبار خيال ۽ اعليٰ تصور ماڻهوءَ جي ذهن کي ائين ئي کولين ٿا، ائين ئي ان کي روشن ڪن ٿا ۽ ائين ئي امنگ پريل هڻڻ جي من کي آزاد ۽ بيخوف اوجن آدرشن جي آسمانن ڏانهن اڏائي نيٺن ٿا.

(۱۱)

زندگيءَ جي آخري ڏينهن ۾ ڪامريڊ بيماريءَ جي بستري تي هو، سندن وفات ۲۱ مئي ۱۹۷۰ع تي ٿي. فقط ٻه مهينا اڳ کانئن ڇڄيو ويو آزاديءَ قوم حيوان انسان، پيار امن ۽ ٻيون ڪي رباعيون ته ”اوهين پنهنجي شاعريءَ جي ڪهڙن سهپارن کي وڌ ۾ وڌ پسند ڪريو ٿا؟“ جواب ۾ چيائون: ”شڪوه“ انهن سان اسين سندن پڙهندڙ سندن ٻيون تخليقون، پنهنجي فائدي جون ۽ پنهنجي پسند جون، شامل ڪري سگهون ٿا، ايترو ته موت ۾ اسان مان هر سمجهدار تي پنهنجن بزرگن جي ڇڏيل ورثي کي، پنهنجي ئي ڇڳائيءَ لاءِ، جانچڻ پرکڻ ۽ پنهنجو ڪرڻ فرض ٿئي ٿو!

انهيءَ ئي موقعي تي جڏهن کانئن پڇيو ويو ته، سنڌين لاءِ، هارين لاءِ، دوستن لاءِ، اسان سڀني لاءِ، سندن ڪهڙو پيغام هو، ته وراثيائون: ”منهنجو پيغام (اوهان سڀني لاءِ جيڪي منهنجا آهيو ۽ مون کي پنهنجو سمجهو ٿا) اهوئي آهي، جو ڪجهه مان پاڻ ڪري رهيو آهيان!“ ائين چئي، پوءِ انگريزيءَ جا چار لفظ اڇاريائون: - Courage, Discipline, Vigilance, Hard work يعني خطرن کي للڪاريو! نظم ۽ ضبط پيدا ڪريو! سڌا سجاڳ رهو! لڳاتار جاکوڙ ڪريو. انگريزيءَ جي انهن چئن لفظن جي اچارڻ کان پوءِ پاڻ چيائون: ”آزاديءَ قوم“

۾ جو مون چيو آهي، سو ياد رکيو!“ ائين چئي، ان نظر جو پاڻ هيٺيون بند پڙهيائون: ”سنڌي فرزند، اتي زور، نظر پيدا ڪرا جو وجهي ٿر ٿلو، دنيا ۾ اثر پيدا ڪرا نئون چراغ، نئون خورشيد و قمر پيدا ڪرا“ ”نئون گلزار“ ۽ هٻڪار ۽ ڪر پيدا ڪرا ”جو انهيءَ سان ئي همراز آزاديءَ قوم!“

سندن وفات کانپوءِ، سندن ٽڏي تي، سندن تعزيتي ڪتاب ۾، جيڪي به اکر پنهنجي تاثر جا، پنهنجي عقيدت جا، مون لکيا، اهي ساڳيا، آخر ۾، هتي، اوهان دوستن کان اجازت وٺندي، وري پڙهي ٻڌائڻ گهران ٿو ڇو ته چڱن لاءِ ۽ چڱن جي چڱي چڱاين لاءِ مڃتاڻ جا اکر هر ۾ ۽ هر هنڌ جوڻ پاڻ کي چڱو ڪرڻو آهي ۽ پنهنجو ئي شان وڌائڻو آهي!

”زندگيءَ جي سڄي اهميت ۽ سڄي عظمت ان جي مقصد سان آهي، جيترو اوجو ۽ اعليٰ مقصد زندگيءَ جو قائل ٿئي ٿو، اوتري ئي اوجي ۽ اعليٰ اها زندگي سڏجي ٿي. اسان جو محترم پيارو بزرگ ۽ دوست، ڪامريڊ حيدر بخش زندگيءَ جي اعليٰ کان اعليٰ مقصد کي پاڻ لاءِ قائل ڪري ويو، ان لاءِ پنهنجو سمورو جيئن ۽ مرڻ وقف ڪري ڇڏڻ جو سبق اسان لاءِ ڇڏي ويو.

”سنڌ ۽ سنڌ جون سموريون آئنده پيڙهيون ڪامريڊ جي انهيءَ بي مثل آدرشي ڪردار کي پنهنجي لاءِ مشعل راهه طور سامهون رکي، انفرادي توڙي اجتماعي طور دنيا جي اڳيان پنهنجي لاءِ اعليٰ مقام پيدا ڪري سگهن ٿيون.

”جيئري به اسان جو هيءُ بي غرض ۽ نمائو ڪامريڊ اسان لاءِ پنهنجون سموريون طاقتون ۽ صلاحيتون خرچ ڪندو رهيو، ۽ اسان کان وڃڻ کان پوءِ به هو اسان جو ذهني ۽ عملي طور لافاني ۽ بي مثل رهبر آهي. ”زندگيءَ جي جيڪا به معنيٰ ۽ مطلب ۽ ان جي جيڪا به اهميت ۽ نيڪي آئون سڪي ۽ سڃاڻي سگهيو آهيان، اها مون ڪامريڊ حيدر بخش جي زندگيءَ ۾ ڏني. آئون هميشه سندن پوئلڳ ۽ پرستار ٿي رهيس، شال اڳي به آئون سندن نقش قدم تي هلندو رهان.“ ”سنڀريو جيان ڳالهيون پريم تنهنجون، ڪهڙا ڳڻ ڳڻيا، ٿورن مٿو نام ڪو.“ (شاه) حيدرآباد سنڌ

۲۴ - آڪٽوبر ۱۹۸۸ع

محمد ابراهيم جويو

ڳاهي ڳاهه

فراق جي

ڪيا

ڌارون ڌار

عزيز الله پوهيو

حقيقت هيءَ آهي ته باباءِ سنڌ ڪامريڊ جتوئي جي خدمت، قرباني ۽ جاکوڙ لاءِ ايترو ته مواد گهڻو آهي جو ان مان گهٽ ۾ گهٽ ٽي عدد پي ايڇ ڊي جي مواد لاءِ ٽيسز تيار ٿي سگهن ٿا، پر اسان سموري مواد کي هن مضمون ۾ آڻڻ کان معذور آهيون جو ان جي حق ادا ڪرڻ لاءِ وڏن ڪتابن لکڻ جي ضرورت آهي اسان صرف رنڊا روڙ ڪري چارڪا ڳر ڪارا ڪري يوسف جي خريدارن مان پاڻ ڳڻائڻ جو اعزاز حاصل ڪيون ٿا.. ڪامريڊ جتوئي عالمي سامراج جي اڳوڻي چيمپئن برطانوي فرنگ جي دؤر ۾ جڏهن سنڌ ۽ هند انهن وٽ غلام هئا، ڇاوا هئا، غلاميءَ جي اسڪول مان هي سنڌ جو غير تمند سڀوت پنهنجي قوم جي غلام بنجڻ جي ڪارڻ تي سوچي ٿو ۽ فرنگي آقا جي

غلام بنائڻ واري مڪر ۽ ڍنگ تي به غور ڪري ٿو ۽ اڀياس ڪري ٿو ۽ هن نتيجي تي پهچي ٿو ته سامراج جڏهن ڪنهن قوم کي غلام بنائيندو آهي، ان لاءِ ان قوم مان وڏي خوردبين سان بي ضمير ۽ غدار ماڻهن جي تلاش ڪندو آهي پوءِ انهن کي غداري قوم فروشيءَ ۽ وطن فروشي جي صلي ۾ جاگيرون عطا ڪندو آهي ۽ ان سان گڏ انهن کي خانبهادر ۽ سر جا اعزاز به ڏيندو آهي ۽ پنهنجي دربار ۾ ڪرسيون رکائي ويجهي ۽ پري جي حساب سان انهن تي ويهڻ جي اعزاز حاصل ڪرڻ لاءِ ويهندڙ غدارن کان فاصلي جي حساب سان قيمت وصول ڪندو رهيو آهي، جيڪي پنجن هزارن کان اندازاً پنجاهه هزارن تائين قيمتون هيون، ڪامريڊ هيءُ طئي ڪيو ته آزادي حاصل ڪرڻ جو طريقو هي آهي ته قوم ۽ وطن جي غدار جاگيردارن کان جاگيرون

قريون ۽ انهن وٽ غلام در غلام بنائيل هارين ۽ پورهيتن کي انهن جي پياڻي کان آزاد ڪري انهن کي انهن جي زمينن جو مالڪ بنايون ان لاءِ ڪامريڊ هڪ تدريجي Pro-Cess جوڙيو، پهريائين هارين کي اڌ بڻئي وٺي ڏيڻ جي تحريڪ هلايائين ۽ ٻئي مرحلي ۾ هارين جي زميندارن وٽ بيگار پورهئي ڪرڻ کي بند ڪرائڻ لاءِ تحريڪ هلايائين، ٽئين نمبر تي هارپي جي حق کي هاري لاءِ مخصوص بڻائي بي دخلين روڪڻ جي تحريڪ هلايائين ۽ انهن سڀني سڌارن کي ”سنڌ ٽيننسي ائڪٽ جي نالي سان سنڌ اسيمبلي کان ميجرائي قانوني تحفظ ڏيارڻ لاءِ پوءِ اڃا به ڪامريڊ جو تخيل، ذهني پرواز ۽ تحريڪي تارڪيت هي

ڪامريڊ، چيني صدر چواين لاءِ سان ملي رهيو آهي

هيو ته جاگيردارن کان جاگيرون ڪڍي ۽ انهن وٽ لوڙيندڙ هارين کي انهن کي زمينن جو مالڪ بڻائجي ان لاءِ پنهنجي تنظيم ۽ تحريڪ جو نالو ”هاري حقدار“ جوڙيائون. جنهن جي معنيٰ آهي ته زمين جو مالڪ هاري آهي، سنڌي ٻوليءَ ۾ لغوي ۽ محاوروي طور ”حقدار“ زمين مالڪ کي چيو ويندو آهي، ڇڻ ڪامريڊ هي نظريو ڏنو ته زمين جو مالڪ اهو ٿي سگهي ٿو جيڪو پاڻ پنهنجي هٿ سان جسم سان پورهيو ڪري زمين آباد ڪري، حقيقت هي آهي ته اهوئي نظريو قدرتي آهي، فطري آهي ۽ آفاقي آهي ۽ سڀني آسماني الهامي ڪتابن جو ڏنل نظريو پڻ اهو آهي ته زمين جو مالڪ ۽ وراث اهو آهي جيڪو زمين کي چنڊو ۽ ڪوڏر سان سنواري جيئن قرآن حڪيم ۾ آهي ته ان الارض يرثها عبادي الصالحون. (بيشڪ زمين جا وارث منهنجا آهي) ٻانهن آهن جيڪي ان جو سڌارو ۽ اصلاح ڪن ٿا (جيڪي يقين هاري ئي ٿي سگهن ٿا). ڪامريڊ انهيءَ سوچ تي ته زمين ۾ مالڪ هاري پورهيت کي بڻائجي جيڪو عملي ڪارنامو سنڌ هاري ڪاميٽي جي پليٽ فارم تان پنهنجي ساٿين جي سهڪار سان ڪري

ڏيکاريو اهو سنڌ جي سياسي تاريخ جو هڪ وڏو شاهڪار آهي. اسان جي اندازي ۾ ڪامريڊ جي وٽ پڇان سان سنڌ جي هارين کي گڏو بئراج، مڪي بيلو، سکر بئراج، ڪوٽڙي بئراج جون زمينون هاري جي بنياد تي صرف ۽ صرف هارين ۾ ڏيارڻ جي جيڪا جاکوڙ ڪئي ۽ ڪالونائيزيشن آفيسن طرفان زمينن ورهائڻ جي ڪچهرين جي موقعي تي غريب هارين کي تيار ڪري قطارن ۾ بيهاري جيڪي زمينون ڏياريون انهن جو انگ گهٽ ۾ گهٽ پنجاهه لک ايڪڙ ٿيندو. اهو ايڏو وڏو ڪارنامو آهي، جو سنڌ جي تاريخ ۾ ڪنهن به پارٽي کان نه ٿي سگهيو ۽ باباءِ سنڌ پنهنجي غريب مسڪين هاري ساٿين جي ڪوشش سان ايڏو وڏو ڪارنامو ڪري ڏيکاريو.

صدر ايوب خان جو جاگيرداري ختم ڪرڻ وارو قدم ۾ سنڌ هاري ڪاميٽي جي ڪاوشن کي وڏو دخل آهي ۽ پتي جي دؤر ۾ جيڪي زميني سڌارن جو قانون پاس ٿيو ان ۾ به سنڌ هاري ڪاميٽي ۽ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي جو وڏي ۾ وڏو دخل آهي ڇو ته پيپلز پارٽي سان اليڪشن سهار سنڌ هاري ڪاميٽي پنهنجي منشور تي عمل ڪرائڻ جو پتي صاحب سان معاهدي ۾ شرط طور واعدو ورتو هيو، ان ڪري پتي دور جا لينڊر فارم به سنڌ هاري ڪاميٽي جي ڪارنامن ۾ اچن ٿا.

ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي جي ساٿين جو به تمام وڏو داستان آهي جو انهن مان هڪ هڪ هاري ورڪر هاري ليڊر هو، سڀ جو سڀ خلوص ۽ سچائيءَ جا پيڪر هئا، مولوي نذير حسين جلالِي هجي، يا ڪامريڊ غلام محمد لغاري، قاضي فيض محمد هجي يا مولوي عزيز الله جروار، ڪامريڊ غلام حسين سومرو هجي يا مولانا عبدالحق رباني هجي، ڪامريڊ محمد رمضان شيخ هجي يا عبدالقادر انڙ، ڪامريڊ مير محمد ٽالپر هجي يا سويو گيانچنداڻي، ڪامريڊ روحي رام هجي يا حافظ عبدالغفور سميجو هجي. ڪٿا منجهه قرار، هيا هيڪاندا سنگ سين، ڳاهي ڳاهه فراق جي، ڪيا ڌارو ڌار، نه ڄاڻان بيهار، ڪير ملندا ڪن سين.

اسان کي ڪامريڊ ۽ ان جي ساٿين جي دؤر زندگيءَ جو منظر اردو جي ڪنهن شاعر جي هن رباعي ۾ نظر اچي ٿو.

چمن ڪي تخت پر شاه گل ڪا جب تجمل ٿيا،
هزارون بلبلور ڪي فوج ٿي اڪشور ٿيا غل ٿيا،
جب آڻن دن خزا ڪي نه ٿيا هر خار گلشن مين،
بتاتا باغبان رو رو يها غنچه يها گل ٿيا.

بقايا: ڳاهي ڳاهه فراق جا

قوم جدا ٿي وئي، اسان هر هر، اها ڳالهه پئي ورجائي آهي ته پاڪستان جون قومي زبانون اهي چار ئي زبانون ٿيڻ گهرجن پر جي نه ته انهن مان ڪابه هڪڙي ڪئي وڃي. پر هاڻي بلوچستان ۽ سرحد پنهنجن پنهنجن زبانن تان هٽ ڪيون آهي ۽ ڏسڻ ۾ ائين ٿو اچي ته پنجاب به ان نقش قدم تي هلندو. پر جيئن اليڪشن ۾ چار اميدوار بيهندا آهن ۽ انهن مان ٽي جيڪڏهن هٿ ڪئي ويندا آهن ته باقي هڪڙو خود بخود بنا مقابلي ڪامياب قرار ڏنو وڃي ٿو. ڇاڪاڻ ته بلوچستان، سرحد ۽ پنجاب پنهنجن پنهنجن زبانن کي پنهنجو نه ٿا ڪن ته اسان مطالبو نا ڪيون ته سنڌيءَ کي پاڪستان جي واحد قومي ۽ سرڪاري زبان قرار ڏنو وڃي.

سياسي ميدان تي اسان ڪنهن به ان فلسفي کي قبول نه ڪنداسين جيڪو انڪار وطن جي نظريه تي ٻڌل هجي. اسان قومي سياست کي قبول ڪيون ٿا، نظرياتي سياست کي قبول نه ڪنداسين. مسلمانن جي نالي سان ڪا قوم آهي ئي ڪانه، ان کي بين الاقوامي طرح مڃيو نه ٿو وڃي. هي نظريو رجعت پسندن جو ايجاد ڪيل آهي جيڪي پنهنجي ڦرلٽ ۽ استحصال کي قائم رکڻ گهرن ٿا.

پاڪستان ۾ چار قومون رهن ٿيون، ۽ انهن جي قومي حقن جي پوري پوري حفاظت ڪئي وڃي. مرڪز جي مضبوطي جي نالي ۾ سنڌ کي بنگال، بلوچستان ۽ سرحد کان به وڌيڪ ڦريو ويو آهي. مرڪزي محڪمن ۾ سنڌين کي نوڪريون ڪونه ٿيون ملن ريلوي، ٽيليفون، ٽيليگراف، پوسٽ، پي-آئي-اي، وايدا وغيره ۾ ڪي ڳاڻ ڳڻيا سنڌي آهن. نه ته سنڌين کي ملازمتن ۾ ڪوبه حصو نه ٿو ملي، تنهن هوندي به اسان چئون ٿا ته مرڪز کي دفاع، پرڏيهي پاليسي ۽ ناٿي جا ڪاتا ڏنا وڃن. باقي ٻيا سڀئي اختيارات صوبن کي ڏنا وڃن مرڪز جي بالادستي ڪري سنڌ جي اقتصادي ڦرلٽ ڪئي وئي آهي. سنڌ مان بحري بندر، سيلس

ٽنڪس، انڪم ٽنڪس ۽ ٻين ذريعن سان ساڍا ٽي سئو ڪروڙ روپيا ساليانو ٿا پيدا ٿين. جنهن مان سنڌ تي رڳو چند ڪروڙ روپيا خرچ ڪيا وڃن ٿا، ان کانسواءِ سنڌ مان ڪيترن ئي قسمن جي معدنيات ۽ قدرتي گئس ملڻ جو به امڪان آهي. پر ان ڏانهن ڪوبه ڌيان نه ٿو ڏنو وڃي، ٻئي پاسي وري سنڌ جو پاڻي بند ڪيو ويو آهي. سنڌ جون مٿيون زمينون فوجي ۽ غير فوجي آفيسرن کي ڏنيون ويون آهن. اهي زمينون انهن آفيسرن کان ڪسي سنڌي هارين ۾ ورهايون وڃن. هندن پنهنجي تعليم ۽ اقتصادي طاقت جو فائدو وٺندي اسان جو استحصال ڪرڻ شروع ڪيو ته اسان پاڪستان جي لاءِ جدوجهد ڪئي، ليڪن پاڪستان ٺهڻ بعد به اسان کي ڪجهه پئسو نه پيو. انڪري اسان گهر ڪيون ٿا ته ريڊيو تان ۹۰ سيڪڙو پروگرام سنڌيءَ ۾ ڏنا وڃن. ۸۰ سيڪڙو سٽيمائين ۾ سنڌي فلمون هلايون وڃن. هر وڏي عهدي تي موجود لائق سنڌي رکيا وڃن. خارج ڪاتي ۽ ٻين مرڪزي کاتن ۾ سنڌين کي ڀرپور حق ڏنو وڃي.

انساني ذهن ۽ تقليد

انسان جي دماغي ترقيءَ جي راهه ۾ سڀ کان وڏي رڪاوٽ سندس تقليدي عقيدا آهن، ڪيس ڪابه طاقت اهڙيءَ ريت جڪڙي نه ٿي سگهي جهڙيءَ طرح تقليدي عقيدن جا زنجير جڪڙي ٿا ڇڏن. هو انهن زنجيرن کي ٽوڙي به نه ٿو سگهي ڇاڪاڻ ته هو توڙڻ چاهيندو ئي ناهي، هو انهن کي زيور وانگر محبوب رکندو آهي. هر عقيدو، هر عمل، هر نقطه نظر جيڪو ڪيس خانداني روايتن ۽ ابتدائي تعليم ۽ صحبت هٿان مليو آهي، هن لاءِ هڪ مقدس ورثو آهي. هو ان جي حفاظت ڪندو پر ان کي ڇهڻ جي جرات نه ڪندو. ڪڏهن ڪڏهن مڙوئي عقيدن جي پڪڙ اهڙي ته سخت هوندي آهي جو تعليم ۽ ماحول جو اثر به ان کي ڍلو نه ٿو ڪري سگهي. تعليم دماغ تي هڪ نئون رنگ چاڙهيندي پر هن جي بناوٽ جي اندر نه لهندي. بناوٽ ۾ هميشه نسل، خاندان ۽ صدين جي لڳاتار روايتن جو هٿ ئي ڪم ڪندو رهندو. (ابوالڪلام آزاد)

سنڌي ڪارنمراڻ ملي ڏهراج محبت ديرو
جتوئي ڪندو ڀارو. (نمائندو ماڻهو ٺهڻ)

مهاشيا رگهورام

آزاد بخاري

هو. سندس وائي ٻڌي من پرسن ٿيندو هو. تياڳي به مهان درجي جو هو. سادگي، سوا، سچائي، حلیمائي، ڀڳتي، گيان اڪچار گشن جو مجسم هو. "هي 19 فيبروري 1966ع مطابق ۲۴ شوال ۱۳۸۵ھ مطابق 5 ڦڳڻ 2022 بکر ۾ وفات ڪري ويو.

پاڻ جڏهن 1930ع ۾ جيل ۾ ويو ته، شري ڀواتر منڊل شهدادپور وارن "ستتي پرگيم" ارتات آدرشي انسان (گيتا اڌويا 2، شلوک 54 کان 72) نالي 1943ع ۾ ڇپائي پڌرو ڪيو. مذڪوره ڪتاب 112 صفحن تي مشتمل آهي.

سنت رگهورام سڄي حياتي ان ٿڪ جدوجهد ڪئي ۽ هارين جي پلائيءَ لاءِ پاڻ پتوڙيو ۽ "ڪڙمي سڌارڪ ڪاريه" جو هڪ اهم رڪن ٿي هن جبر ۽ استبداد جي هر ديوار کي ڊاهڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ هر ظلم ۽ هر قسم جي غلاميءَ جو مقابلو ڪيو، پر افسوس جو هي ورهاڱي وقت سنڌ ڇڏي هند هليو ويو ۽ باقي حياتيءَ جا ڏينهن خاموشيءَ سان گذاريا.

سندس حياتيءَ جو وڌيڪ احوال ڪو نه ٿو ملي جو پيش ڪجي. سنت صاحب هڪ سٺي سياسي ڪارڪن سان گڏ هڪ سٺو ليکڪ ۽ شاعر به هو، افسوس جو اڃا اسان وٽ هن صاحب جو ڪلام نموني طور به ڪين آهي.

مددي ڪتاب،

(۱) "سنڌ جا سنت"، ڊاڪٽر ديال آشا،

(۲) "تعلقي لکي جي شاعرن ۽ اديبن جو جائزو"، شريف "شاد" سومرو، (اڻڇپيل)

نه سگهيو. کيس 1947ع تائين انگريز سرڪار نظربند رکيو. ورهاڱي کان پوءِ هندستان لڏي ويو ۽ آخري دم تائين اتي رهيو.

ڊاڪٽر ديال آشا صاحب پنهنجي ڪتاب "سنڌ جا سنت" ۾ رگهورام صاحب لاءِ لکيو آهي ته:

"مت هندستان ۾ ڪجهه سميه ڄڻو ۾، ڪجهه سميه سوامي ٿيئونرام آشرم الهاس نڪر 5 ۾ رهيو. سوامي ليلا شاه ۽ سوامي شانتي پرڪاش سان سندس گهاٽو نينهن هو. ويدن، آپسندن، گيتا ۽ ٻين ڪيترن ئي ڌارمڪ گرنتن جو اڀياس ڪيائين. 20 ورهين جي عمر ۾ گيتا سول سنڌي ڇپائين ۽ ڇهه پائين ۾ لکيائين جا هٿ لکت موجود آهي. گيان گلڪاري ۽ ٻيا ڪيترا پستڪ لکيائين، جن ۾ آتما ۽ پرماٽما، اوديا ۽ وديا، جيو ۽ برهم جي وشين تي سهڻي سمجهاڻي ڏني اٿائين. سندس ڪي رچنائون هٿ سان لکيل ٻيون آهن جي جلد شايع ڪيون وينديون."

ڊاڪٽر صاحب ساڳئي ڪتاب ۾ اڳتي هلي آخر ۾ لکي ٿو ته: "سوامي رگهورام سان وقت بوقت گيان گوشتي ڪرڻ جو موقعو ملندو هو. هو صاحب گيان جو گلزار

مهاشيا رگهورام پٽ شري چوهڙمل ايشرا مينگهائي جو جنم پنهنجي اباڻي شهر چڪ ۾ 1989ع ۾ ٿيو. سندس تعليم ٻن درجن تائين هئي. پاڻ تمام سادو هوندو هو ۽ سادگيءَ کي وڌيڪ پسند ڪندو هو. ايتري قدر جو کاڌيءَ جا ڪپڙا پهريندو هو. جوئر جي ڍوڍي ۽ هڪ سبزيءَ کانسواءِ ڪو به کاڌو نه کائيندو هو. سندس چوڻ هو ته: "هڪڙا جيئن ٿا کاڌي لاءِ ۽ ٻيا کاڌو کائين ٿا جيئن لاءِ". ساڌن ۽ سننن جي سنگت ۾ اچي لعل ٿي ويو. هنديءَ ۽ فارسيءَ جو پڻ اڀياس ٿيل هوس.

مهاشيا رگهورام صاحب ڪيترو وقت شاهپور چاڪر (سانگهڙ) ۾ رهيو. "ڪڙمي سڌارڪ ڪاريه" ۾ هن تمام گهڻو ڪم ڪيو. سماجي برابرن جي خاتمي لاءِ هن اڻٽڪ محنت ڪئي. هن صاحب تحريڪ آزاديءَ ۾ ڀرپور نموني حصو ورتو، ۽ ڪيترا دفعا جيل جي هوا کائي آيو. 1919ع جي جليانوالا ڪوس سبب سندس رڳ رڳ روئي اٿي. 1921ع ۾ تحريڪ ترڪ موالات (عدم سهڪار) ۾ حصو ورتائين جنهن ڪري کيس جيل ۾ بند ڪيو ويو. 1930ع ۾ لوڻ جي قاعدا ٽوڙ هلچل ۾ ڪافي بهرو ورتائين. ڪيترا قومي قيدي آزاد ٿيا مگر هي آزاد ٿي

رگهورام سڄي حياتي ان ٿڪ جدوجهد ڪئي ۽ هارين جي پلائيءَ لاءِ پاڻ پتوڙيو ۽ "ڪڙمي سڌارڪ ڪاريه" جو هڪ اهم رڪن ٿي هن جبر ۽ استبداد جي هر ديوار کي ڊاهڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ هر ظلم ۽ هر قسم جي غلاميءَ جو مقابلو ڪيو.

دنيا جا علم ۽ تهذيبون اسان جو گڏيل ورثو آهن

حيدر بخش جتوئي

هي مضمون ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي تيرت و سنت جي ڪتاب چئنگو جي مهاڳ طور لکيو جيڪو 1970ع ۾ باباءِ سنڌ جي وفات تي صبح سنڌ رسالي جي خاص نمبر ۾ ڇپيو.

هزارا عام ماڻهو چوندا ته هي حقيقتون آهن يا الف ليلي جا قصا ۽ خيالي يلاء، ڀرجو ماڻهو حقيقت جو طالب آهي ۽ تجربہ ۽ مشاهدي کان ڪم وٺي ٿو سو هي ڳالهيون چڱي طرح محسوس ڪري سگهي ٿو.

هو موهيو ڏسي ٿو ته دق تپ ۽ موسمي بخار جي جيوڙن ۾ ايئن فرق آهي جئن ماکوڙي ۽ تڏن ۾، چڱي طرح ثابت ڪيو ويو آهي ته انسان ذات هن ڌرتيءَ تي 4 لکن سالن کان جانشين آهي ۽ رفتہ رفتہ هڪ جانور جي درجي کان چڙهندي هن اشرف المخلوقات جي حيثيت کي پهتي آهي ۽ اڳتي ڇا؟ ”انچ اندر وهر نايڊ آن شور“.

اهڙي عجيب دنيا ۾ رهجن جو اتفاق اسان کي مليو آهي ۽ سو به انساني حيثيت ۾. ان لاءِ ڪهڙو نه اسان کي شڪر گذاري ۾ محو ٿيڻ کپي. بهر حال هن نعمت سان گڏ انسان تي ڪي جوابداريون به آهن جي هن کي ٻين ساهوارن کان ممتاز رکن ٿيون ۽ انهن جوابدارين جي احساس کان ئي قدرت شايد انسان کان پنهنجو اعليٰ ۽ حيرت انگيز ڪم وٺي رهي آهي.

هي ظاهر آهي ته هي دنيا ايئن جو ائين تيار نه ٿي پئي يا ڪئي وئي آهي. هي دنيا ڪن عجيب و غريب قانونن تي ٻڌل آهي جنجي ذريعي او آهسته آهسته پئي اڳتي هلي. اهي قاعدا ۽ قانون اڻ ٿر آهن ۽ بغير ڪنهن لحاظ يا دوستي دشمنيءَ جي پنهنجو اثر هلائين ٿا. انسان ئي آهي جنهن انهن قاعدن جي کوجنا پئي ڪئي آهي ۽ جئن جئن انجو علم وڌيو آهي تنهن تئن هن ترقيءَ جو اظهار پئي ڪيو آهي. هزار ها ورهين جي ڪشالن بعد انسان هن درجي تي پهتو آهي ۽ ڏٺو ويو آهي ته انسان جو ٻين حيوانات سان ۽

ڪهڙي نه عجيب دنيا آهي. سڄي ڪائنات هڪ عظيم گردش ۾ آهي، جئن هڪ هڪ ست هن ڪتاب جي پوري ڪندا تيئن اسان جي ڌرتي آسماني وسعت اندر تقريباً 50 ميل پنڌ ڪري ويندي. ڌرتيءَ جي ويڪر 25 هزار ميل آهي ۽ سج ايڏو وڏو آهي جو ان جي ڀيٽ ۾ هزار ڌرتيون سمائجي وڃن. سج جو اسانجي ڌرتيءَ کان 9 ڪروڙ ميل پري آهي تنهن جي روشنائي اٽڪل 8 منٽن ۾ هتي پهچي ٿي. علم هيئت جي اصطلاح ۾ چئجي ته سج اسان کان 8 منٽ پري آهي. انهيءَ حساب سان ويجهي ۾ ويجهو تارو 4 سال پري آهي ۽ اهڙا تارا به ڏٺا ويا آهن جي اسان کان 28 هزار سال پري آهن ڪيترن تارا سج جا به ڏاڏا لڳن. ايڏي دنيا ۾ انسان جو ٻجڙو هيڏي حيثيت ۽ ڪمال هوندي. پنهنجي ناچيز هستيءَ جو بخوبي اعتراف ڪري سگهي ٿو ۽ انهن حقيقتن جي انڪشاف جو سندس مذهب، سندس فلسفي ۽ عام نظريه ته ڪهڙو ۽ ڪيترو اثر ٿئي ٿو سو هر هڪ انسان جي فڪر ۽ قدر همت تي منحصر آهي، جيڪڏهن هڪ طرف آهن هيڏيون وڏيون هستيون ۽ دوربينءَ جا ڪرشنا ته ٻئي طرف نظر ڪريو خورد بينيءَ جا غضب، معلوم ڪيو ويو آهي ته انسان جي دماغ جو وزن اٽڪل ڏيڍ سير نٿي ٿو سو باريڪ جزن جو ٺهيل آهي ۽ جنجو تعداد آهي في چورس انچ ۱۸

حيوانات جو نباتات ۽ جامدات سان گهاٽو تعلق آهي. جنهن قسم جا ڪپڙا اسان اڄ پايون ٿا تن جو رواج پنج سؤ ورهيه اڳ ڪونه هو. جن ريل گاڏين ۽ موٽرن ۾ اڄ عام خلق سواري پئي ڪري سي ڪي سال اڳ شهنشاهن کي به نصيب نه هيون. تند بنا تار ۽ ٻوليندڙ فلم ناٽڪ وڪرماجيت يا اڪبر جي خيال ۾ به نه آيا هئا. اڳين زماني جا ماڻهو پنهنجا ڪلام اول ۾ پٿرن تي اڪريندا هئا ۽ انهي جي رسم الخط به عجيب غريب هئي. آهسته آهسته چمڙن تي لکڻ سکيا، حقا ڪم اڄ ههڙا نفيس ۽ چلڪيدار ڪاغذ ۽ مطبوعون موجود آهن. اڳي اڪثر بيماريون جنن پوتن سان منسوب ڪيو وينديون هيون ۽ عجيب غريب علاج ڪيا ويندا هئا جن تي اڄ اچرچ پيو لڳي. مينئر زماني جو رخ ٿي اور ٿي ويو آهي. وڏن ڪشالن ۽ قربانين کانپوءِ انسان ذات هن درجي تي پهتي آهي. جڏهن اسان انسان جي تاريخ تي نظر وجهو ته ٿا ته ڪيئن انسان جهنگلي حالت مان ڦري اڄوڪي تهذيبي درجي تي پهتو آهي تڏهن اسان کي معلوم ٿئي ٿو ته هاڻ اسان تي ڪيترن جئرن ۽ مثالن انسانن جا هيڏا سارا احسان ۽ قرض آهن! اسان کي ڪهڙي طاقت آهي جو ايڏا ۽ ايترا قرض ادا ڪري سگهون. بهر حال هر هڪ انسان جو فرض آهي ته انسان ذات جنهنجو هو هڪ فرد آهي انجي ترقي ۽ تشريف لاءِ پنهنجي طاقت ۽ تميز آهر ڪجهه ڪري ۽ پنهنجي علو انسانيت ۽ قرض ادائيءَ جو ثبوت ڇڏي. هي ڪتاب هڪ اهڙي انسان جي فڪر جون ”چڱون“ آهن.

منهنجو دوست وسنت انهن تمام ٿورن انسانن مان آهي جنجي دل درد سان پيريل

قومن ۽ ملڪن سان لاڳو آهي. ”علم جي ڳولا ڪريو توڙي چين ۾ هجي“ توڙي آمريڪا ۾ هجي. انهي نقطه نظر سان ئي ترقي ممڪن ٿي سگهي ٿي ۽ انهيءَ طريقي سان ئي يورپ ترقي ڪئي آهي. اڄ ڪلهه يورپ، دنيا جو ڪو ڪتاب، ڪو مذهب، ڪو نظريه نه ڇڏيو آهي. اهڙي صورت ۾ ڪيئن ممڪن آهي ته ڪو به دنيا جو حصو يورپ جي سياسي ۽ تمدني اثرن کان بچي ۽ بچي به چو؟ بچڻ معنيٰ محروم رهڻ. دوست تيرت جا خيال به اميد ته انهيءَ نظريه سان پڙهيا ويندا.

حيدرآباد سنڌ

۲۶ نومبر ۱۹۴۰ع

حيدر بخش الهداد خان جتوئي

گلستان پيدا ڪندي، ايئن ٿيندو آيو آهي. غرض ته تهذيب ۽ ترقي هڪ خاص ملڪ يا قوم جو حصو ناهن. ڪو سمون هو جڏهن هندستان دنيا کي علمي خزانن ۽ خوين سان زيبا ڪيو. ڪو زمانو هو جو ايران ۽ مصر ۽ يونان دنيا جا رهبر هوا. ڪنهن زماني مسلمان عالمن ۽ فيلسوفن پنهنجي ڪارنامن سان دنيا کي مستفيض ڪيو. اڄ يورپ جو وارو آهي. هن ڳالهه تسليم ڪرڻ کان اسان کي شرم نه ڪرڻ کپي بلڪ فخر ڪرڻ کپي. حقيقت ۾ مغربي ۽ مشرقي تهذيب الڳ نه آهن. تهذيب هڪ آهي مگر ان جا جدا جدا دور آهن، جدا جدا رخ آهن. سڄي ڌرتي اسانجو ديس آهي ۽ سڄي انسان ذات پنهنجي برادري آهي. ڪو جو پاءُ ننڍو ڪو وڏو؛ ڪو هوشيار ڪو ساڳيو قاعدو

آهي ۽ جي اعليٰ درجي جي ڌڪا ۽ ذهن جا صاحب آهن. سندس ذات مشرق ۽ مغرب جي ادبيات ۽ اتر کان ڪافي ماهر آهي ۽ وسيع معلومات سان گڏ کيس غير ملڪن جي سير سفر جا موقعا به مليا آهن. هنن مضمونن ۾ هن جديد طرز تي پنهنجي خيالن جو اظهار ڪيو آهي. ڪي مضمون علمي آهن، ڪي ڪن بزرگ هستين جي حياتي ۽ خيالن بابت آهن ۽ ڪن جو واسطو ڪن معمولي شخصيتن سا آهي. هر هڪ مضمون مان اميد ته پڙهندرن کي چڱو اڀياس ۽ رس حاصل ٿيندو. مصنف جي پهرئين ڪتابي صورت ۾ تصنيف آهي ۽ اميد ته علم دوست پوري طرح سان انجي حوصله افزائي ڪندا ۽ زياده جوهر ڏيکارڻ لاءِ انکي آماده ڪندا.

ممڪن آهي، بلڪ ضروري آهي، ته پڙهندڙ مصنف جي ڪن خيالن سان شامل راءِ نه ٿين. ممڪن آهي ته ڪي ڪوتاهيون به هجن، ڪهڙو انسان آهي جو خطا کان خالي آهي! پر هنڪان ڪو انڪاري نه ٿيندو ته مصنف هڪ سنئين راه ۾ قدم ڪنيون آهي. اهڙي نموني جا مضمون سنڌيءَ ۾ بالڪل گهٽ آهن. حقيقت ۾ اسان جي ديس ۾ ادبيات ۽ علمي مذاق ايتري قدر ڪم ۽ پست آهي جو هن قسم جي تصنيف لاءِ تحسين ڪرڻ واجب آهي. تڏهن ئي چڱا چڱا ماڻهو هن طرف توجهه ڏيندا. ارمان آهي جو اڄ ڪلهه فقط عيب جوئي تائين ئي تنقيد محدود ڪئي وڃي ٿي ۽ اهوئي سبب آهي جو اسان وٽ ترجمن کان سواءِ گهڻو اصلي ادبي مادو ڪونهي.

مضمونن ۾ انگريزي تعليم ۽ مغربي اثرات نمايان آهن. حقيقت ۾ اڄ ڪلهه يورپ تمام دنيا تي پنهنجو علمي ۽ تهذيبي سڪو ڄمائي رهيو آهي. هلندڙ جنگ برابر يورپ جي ٻرن اثرن جو خوفناڪ ۽ ڏکيو ٿيندڙ مظاهرو جن کان طبيعت خراب ۽ دماغ برباد آهي. پر اميد آهي ته هي هڪ عارضي مصيبت آهي ۽ اميد ته هن مصيبت ۽ خونريزيءَ مان انسان ذات هڪ نئون

سني ڪوالٽي، غذائيت سان پرپور
خالص ديسي ڪڻڪ مان تيار ڪيل
SYMBOL OF QUALITY ATTA

10 ۽ 20 ڪلو جي ٿيلين ۽ 81 ڪلو جي
پوريءَ ۾ بند ٿيل هر هڪ ڪريانه اسٽور تان
سؤلانيءَ سان ملي سگهي ٿو.

حامد فلور ملز

(پرائيوٽ) ليميتيد سکر
فون : 30549/30559

پاڪستان ۾ جمهوريت يا آمريت

حيدر بخش جتوئي / عطا محمد ڀنڀرو

جيڪو ان ملڪ ۾ سياسي طور بادشاهه کان وڌيڪ سگهارو ۽ اهم آهي. جمهوريت جو ضد آمريت آهي جنهن کي انگريزيءَ ۾ Dictatorship چئبو آهي. هي لاطيني ٻوليءَ جو لفظ Dicore آهي جيڪو ڪثرت استعمال سبب بگڙي Dictare جي صورت اختيار ڪري ويو. هن لفظ جي معنيٰ آهي ”چوڻ يا حڪم ڪرڻ“ آمريت جي معنيٰ آهي، بي پايان اختيار يا ڪنهن حد بنديءَ کان آزاد مطلق العنان طاقت، هڪ اڪيلي ماڻهوءَ جي مرضي، جنهن کي ملڪي آئين ۽ اسيمبلي لاءِ تڄ سمان به عزت نه هجي.

عام طور تي ته ائين ڏٺو ويو آهي ته لوڪ راڄ ڏينهن ڏينهن اسرندو ۽ وڌندو رهي ٿو ۽ ان جي ڀيٽ ۾ آمريت ايڪڙ ٻيڪڙ نظر اچي ٿي. پر ان شهاب ثاقب جي رفتار سان راتا هڻي گوليءَ جي آڌار تي ماڻهن جي انساني حقن جي ڀيڻ ڪري ڇڏي ۽ نه ڇاهڻ جي باوجود به گوليءَ جي آڌار تي پاڻ کي ماڻهن مٿان مڙهن ۾ سويارو ٿيندي رهي آهي. حقيقت اها آهي ته لوڪ راڄ جي تاريخ انساني تهذيب ۽ تمدن جي سونهري سفر جي تاريخ آهي، ڇاڪاڻ ته انهيءَ دور ۾ علم ۽ فطري سائنس جي ڄاڻ ۾ واڌارو ٿيندو آهي، ان سان گڏ مختلف طبقن جي ماڻهن کي حڪومت ۾ شامل ٿيڻ جو هڪ موقعو ملي ويندو آهي ۽ ماڻهن کي پنهنجي معاملن کي اڪلائڻ ۾ دلچسپي ۽ اونو لڳل هوندو آهي.

قديم زماني کان وٺي موجوده دور تائين جمهوريت جي پاسي وارن ماڻهن ڊگهيون هلچلون هلايون ۽ خطرناڪ قسم جون جنگيون جوڙيون آهن ۽ کين ٿوري ٿوري فائدي لاءِ به وڏيون قربانيون ڏيڻيون

راڄپتيءَ جو هڪ نقش به چٽيو هو جنهن ۾ ماڻهن جي، ماڻهن مٿان حڪومت بدران فقط مادي شين جو نظام قائم ڪيو ويندو، تنهن ڪري جمهوريت کي قائم بالذات نه پر انفرادي انساني تجربن سان لاڳاپيل سمجهڻ کپي، هن سان گڏ اهو به پڻ سوچڻ کپي ته درج عمدي ۽ مقدار جي لحاظ کان حاڪم ۽ محڪوم جي وچ ۾ ڪهڙو لاڳاپو موجود آهي، ان جي مخصوص شڪل، صورت ۽ امڪاني گنجائش ڪيتري آهي ۽ انسان جي عام ڀلائي واسطي وٽس ڪيترا امڪاني اهتمام آهن.

جمهوريت کي بادشاهي حڪومت کان نڪيڙي الڳ ڪرڻ گهرجي، جنهن جي معنيٰ آهي ته هڪ ماڻهو جي حڪومت يعني اميرائو راڄ، هن جو مفهوم آهي ”بهترين ماڻهن“

انهن کي ڏٺا ڏٺي
سولائي سان استعمال ڪري
سگهيو هو ۽ ٿوري آڇ تي،
جنگين ۾ ويڙهائي سگهيو
هو، کين خيرات طور ان
ڇڪڙو ڏئي سندن وات بند
ڪري سگهيا هئا. سيزر ۽
پاپي اهڙا حڪم صادر ڪيا
ته ”جيڪي ماڻهو ٻين جي
چوڻ مطابق پنهنجي ووٽ
جو استعمال ڪن تا خيرات
طور ملندڙ ان ڇڪڙو به
فقط انهن کي ملڻ
گهرجي.“

جي حڪومت، برطانيه جي حڪومت ان جو هڪ مثال آهي. پر ان جي اندروني وجود ۾ هڪ لوڪ راڄ جو پرتو به ڏسجي ٿو

باباءِ سنڌ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي هيءُ ڪتاب 7 آگسٽ 1955 ڌاري ڪراچي مان انگريزيءَ ۾ ڇپايو، جيڪو اسان باباءِ سنڌ جي ”ماهور مهاڏو“ جي خاص هن نمبر لاءِ محترم عطا محمد ڀنڀري صاحب جي خدمت جي مهرباني سان، پڙهندڙن جي خدمت ۾ پيش ڪري رهيا آهيون ڪتاب تقريبن ڏيڍ ٻه سئو صفحن جو ٿيندو جيڪو هڪ هنڌ ڏيڻ ته محال آهي، ان ڪري قسطوار پيش ڪبو رهبو.

جمهوريت کي انگريزي ۾ Democracy چئبو آهي، هي لفظ يوناني حرف Democ- مان نڪتل آهي، هن لفظ جي معنيٰ آهي لوڪ راڄ، قديم يوناني سماج ۾ گهڻائي غلامن جي هوندي هئي، تعداد ۾ نواب طبقو ٿورائيءَ ۾ هوندو هو، پر پوءِ به غلامن ۽ عام ماڻهن تي راڄ ڪندا هئا، جيڪي ڳڻپ ۾ ڪانئن تمام گهڻا هئا، تنهنڪري چئي سگهجي ٿو ته انهي زماني ۾ يونان اندر حقيقي يا صحيح جمهوريت ڪانه هئي، جيتري قدر صحيح جمهوريت جو تعلق آهي ته اها اڄ ڪٿي به ڪانه آهي، ڇاڪاڻ ته رعايت يافتہ ۽ نڌڪي طبقي جي وچ ۾ امتيازي سرحد ڪٽي ٿوري ۽ ڪٽي گهڻي ۾ موجود ضرور آهي. حقيقي جمهوريت، معنيٰ عام ماڻهوءَ جي حڪومت، پر ڪنهن جي مٿان؟ جيڪڏهن عام ماڻهوءَ مٿان ته ان جو مطلب ٿيندو عام ماڻهوءَ جو عام ماڻهوءَ مٿان راڄ، ان معنيٰ جي لحاظ کان ته لفظن ۾ تضاد ٿي وڃي ٿو، ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن ساڳيا ماڻهو پنهنجي طبقي سان هڪ جهڙائي رکندڙ ماڻهن تي راڄ ڪندا ته اها حقيقي حڪومت ته ڪانه چئي. هيءُ منزل اها آهي جڏهن ڪنهن به ملڪ ۾ طبقاتي سماج جو ڪو تصور ئي ڪونه هوندو، اهڙي سماج ۽ راڄپتيءَ لاءِ ڪارل مارڪس اڄ کان هڪ صدي اڳ اڳڪٿي ڪئي هئي ۽ اهڙي سماج ۽

ٻيون آهن.

ووت ڏيڻ جو حق، قديم دور جي آزاديءَ لاءِ وڙهندڙ ماڻهن جي ايجاد آهي، شروعاتي دور ۾ اهو حق فقط مختصر ماڻهن کي هوندو هو، جن جو واسطو امير طبقي سان هو ۽ اهڙو حق ورثي ۾ به ملندو هو، ان کان پوءِ اهو حق ملڪيت وارن ماڻهن کي به ڏنو ويو.

رومن ريپبلڪ جي پوئين دور ۾ عام ماڻهوءَ کي به ووت ڏيڻ جو حق ڏنو ويو. پر اهي ماني گرم لاءِ به پريشان هئا. انهن کي ڏنا ڏئي سولائي سان استعمال ڪري سگهيو هو ۽ ٿوري آڇ تي، جنگين ۾ ويڙهائي سگهيو هو، کين خيرات طور ان چڪڙو ڏئي سندن وات بند ڪري سگهبا هئا. سيزر ۽ ٻيا اهڙا حڪمران ڪيا ته ”جيڪي ماڻهو ٻين جي چوڻ مطابق پنهنجي ووت جو استعمال ڪن تا خيرات طور ملندڙ ان چڪڙو به فقط انهن کي ملڻ گهرجي.“

وچين دور ۾ عيسائي چرچ ۽ بادشاهت جي پوتا ميل ڪري هڪ ناني ويڙهو ٺاهيو ويو هو. تنهن ڪري لوڪ-راج واري اوسر کي ڪاپاري ڌڪ لڳي ويو هو. سنه 800ع ۾ نائل واري وڏي ڌڻ تي، مئٿ پيٽرس ۾ پوپ، بادشاهه سارلين جي هڪ شهنشاهه تاجپوشي ڪئي. ان موقعي تي چرچ بادشاهي جي خدائي حق کي با اصول طريقي سان تسليم ڪيو هو. اهڙي حق لوڪ-راج جي اوسر، واڌاري، ترقي ۽ تعمير کي ڌڪي پوئتي ڪري ڇڏيو هو.

يارهين صدي ۾ مارڪيت جو تصور اڀري آيو، تجارتي ۽ بورزوا طبقو پيدا ٿيو، جن صدين تائين آزاديءَ لاءِ جاکوڙيو هو. تجارتي سکيا ستابا شهر اڏجي ويا. انهي سان گڏ طريقي ڪار ۾ به هڪ قسم جو نڪار اچي ويو. پيسي جي ڌيتي لپي تي به پنهنجو روپ ڌاري نڪري نروار ٿي پئي. ماڻهو رومي قانون کي نئين سر جيارڻ ۾ دلچسپي وٺڻ لڳا. فوجين جي جڳهه تي وڪيل اچي ويا ۽ مسئلن کي نبيرون لاءِ طاقت بدران سفارت کي وجود ۾ آندو ويو.

پندرهين صديءَ ۾ ڇاپخانه ايجاد ٿيا. جُهَل جي ٻاٽ بدران علم جي لات اچي

جاءِ والاري جنهن لوڪ - راج جي اوسر ۾ هڪ نمايان ڪردار ادا ڪيو. اڳي علم، جيڪو رعايت يافتہ طبقي لاءِ مخصوص هوندو هو، سو هڪ عام ماڻهو جي پهچ جوڳو بڻجي پيو. ماضي جي سُرَت سڃيڻائي کي پرجهلو، بچاءُ ۽ تهذيب ۽ ثقافت کي پنهنجي مستقبل کي محفوظ ڪرڻ جو هڪ سونهري وجهه ملي ويو. ساري ڌرتيءَ تي آجي ۽ نواڻ جي ٿڌڙي هير گهلي وئي هئي. عقل ۽ ذات جا گل ٿڙي پيا. مورا ڪورا جو هڪ نئون سج اڀري پيو. شڪ شيها ۽ سوال به ڪَر موزي اٿي ڪڙا ٿي پيا جن جو فقط

پندرھينءَ صديءَ ۾
ڇاپخانه ايجاد ٿيا. جُهَل
جي ٻاٽ بدران علم جي لات
اچي جاءِ والاري جنهن لوڪ -
راج جي اوسر ۾ هڪ نمايان
ڪردار ادا ڪيو. اڳي علم
جيڪو رعايت يافتہ طبقي
لاءِ مخصوص هوندو هو،
سو هڪ عام ماڻهو جي پهچ
جوڳو بڻجي پيو. ماضي
جي سُرَت سڃيڻائي کي
پرجهلو، بچاءُ ۽ تهذيب ۽
ثقافت کي پنهنجي
مستقبل کي محفوظ ڪرڻ
جو هڪ سونهري وجهه ملي
ويو.

اڳيلو ڪس هو، جيڪو رڳو اچي ۽ اوسر ڏانهن رهنمائي ڪري رهيو هو.

هاڻي اسين جديد دور ڏانهن اچون ٿا جنهن جون پويون ٽي صديون لوڪ-راج جي قيام واسطي نهايت خوفناڪ قربانيون ڏيندي گذري ويون.

انگلنڊ جي 1612ع ۽ 1688ع وارن انقلابن هتان جي پارلياماني نظام - حڪومت کي ڏاڍي سگهه ۽ ٿيڪ ڏني.

آمريڪا ۾ سنه 1776ع ۾ هڪ انقلاب آيو- (Declaration of Sudepou)

(dence) جي شڪل ۾ لوڪ- راج کي نئين قسم جا نظريا ڏنا. آزادي جي هن اعلان جو مسودو جيفرسن تيار ڪيو هو. ان جا ٻول ڪجهه هن ريت آهن.

”اسان سمجهون ٿا ته اهي سڃايون عيان-بالذات آهن سڀئي انسان هڪ جهڙا تخليق ڪيا ويا آهن. خالق-مالڪ انهن کي اهڙن حقن سان نوازيو آهي جن کي ڪائن چيني ڌار نٿو ڪري سگهجي. انهن مان زندهه رهڻ جو حق، آزاد رهڻ جو حق ۽ خوشين ماڻڻ لاءِ جاکوڙ جو حق، سڀني کان اتر آهن. انهن حقن کي محفوظ رکڻ واسطي اتان جي مردن مان حڪومتون جوڙيون وينديون آهن. حڪومت پنهنجي طاقت انهن ماڻهن وٽان حاصل ڪندي آهي جن تي سندس حڪم هلندو آهي. جڏهن ڪنهن به طرز جي حڪومت انهن حقن جو تحفظ نه ڪري سگهندي آهي ته ماڻهن کي اهو حق حاصل آهي ته اهڙي حڪومت کي تبديل ڪن يا ان کي ختم ڪري نئين حڪومت جوڙين، ۽ ان جو اهڙن اصولن تي بنياد رکڻ ۽ ان کي اهڙيءَ نموني سان منظر ڪن جو هتان جي رهاڪن جي ذاتي تحفظ ۽ سندن خوشين جو چڱيءَ ريت تحفظ ٿي سگهي.....پر جيڪڏهن قائل ڪيل لوڪ

-راج جو اختيارن جي بيجا استعمال ۽ ماڻهن جي حقن غصب ڪرڻ جو سلسلو وڌي وڃي ۽ ماڻهن جي حقن غصب ڪرڻ واري نيت مان ثابت ٿي وڃي ٿو ته اها جابر ۽ مطلق العنان حڪومت آهي ته هتان هر ماڻهوءَ جو حق آهي ۽ مٿس فرض به لازم ٿئي ٿو ته اهڙي حڪومت کي بنا دير جي ختم ڪري ڇڏين ۽ پنهنجي مستقبل جي تحفظ واسطي نوڻ پهريدارن جي ڪوشش ڪن. برطانيه جي موجوده تاجدار جي تاريخ ڏاڍي ڏهڪاءُ جي ورڇاءُ جي تاريخ آهي، گهرن گهاون ۽ انساني حقن جي غصب ٿيڻ جي تاريخ آهي. سندس نيت مان اهو بکي رهيو آهي ته هو آمريڪا جي گڏيل رياستن مٿان قهر ۽ ڪلور جو راج قائم رکڻ گهري ٿو. اهڙين حقيقتن کي ثابت ڪرڻ لاءِ اسان هن روشن دنيا آڏو، سندس ڪيل ڪن ظلمن جو وچور پيش ڪرڻ چاهيون ٿا. هن اهڙن قانونن قبول

کان کليو انڪار ڪري ڇڏيو آهي. جيڪي عام پلائيءَ ۽ بهبوديءَ لاءِ نهايت ضروري آهن. هن پنهنجي گورنرن کي سندس مرضي کان سواءِ اهڙن قانونن کي پاس ڪرڻ کان روڪي ڇڏيو آهي جيڪي انساني پلي جي نقطيءَ نگاهه کان ترٽ اڪلاءِ جا گهر ڄاڻو آهن. سندس اهي به حڪم آهن ته پاس قانونن کي هن جي موڪل کان سواءِ ملڪ ۾ نافذ نشو ڪري سگهجي اهڙن روڪيل قانونن تي ڌيان ڏرڻ به اجايو ٿو سمجهي. هن قانون ساز نمائندن کي هڪ غير فطري جاءِ تي گڏ ٿيڻ لاءِ حڪم ڪيو آهي، جنهن جو سفر ٽڪائيندڙ ۽ انهن جڳهن کان گهڻو پري آهي جتي عوامي رڪارڊ ۽ دستاويز رکيل آهن. هن سازش مان سندس مقصد فقط هي آهي ته انهن عوامي نمائندن کي ٽڪائي بيزار ڪيو وڃي. هن بار بار اسيمبلين کي ٽوڙيو آهي، ڇاڪا ته هن هتان جي ماڻهن جي حقن تي جڏهن راتاهن هڻڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته ان اسيمبلي جا نمائندا ماڻهن جي حقن جي بچاءَ لاءِ سندن آڏو رڪاوٽ بڻجي ويا آهن اسيمبلين ٽوڙڻ کان پوءِ اسيمبلي جي نئين چونڊ ڪرائڻ لاءِ گهڻي عرصي کان انڪار ڪندو رهيو آهي، ختم ٿيل اسيمبلين جا بلند حوصله ميمبر عوام کي پنهنجي ووٽ جي حق جي استعمال لاءِ چڻي رهيا آهن. هن وقت ملڪ ۾ ڪا به سگهاري حڪومت ڪانه آهي. اهڙي صورتحال ۾ ٻاهرين حملن جو به امڪان آهي ته اندروني وگورڙين جو به ٿئونڪرو آهي. هن انصاف کي اختيار ڏيارڻ واري قانون کي قبول نه ڪري ان کاتي کي ڪجهه ڪرڻ کان بڙهه پٽ روڪي بيهاري ڇڏيو آهي. هيءُ انصاف لاءِ مقرر ڪيل ججن کي پنهنجي مرضيءَ مطابق هلائي رهيو آهي. هن هتي نئين نئين قسم جون آفيسون کولي ڇڏيون آهن ۽ انهن ۾ ويهن لاءِ انگلينڊ کان هزارن

جي تعداد ۾ نوان آفيسر مقرر ٿي آيا آهن. اهو هتان جي ماڻهن مٿان هراس ۽ ڏهڪاءُ وهاڙڻ ۽ هتان جي پئسي کائڻ جو پوتاميل آهي، هن فوج کي سياسي طاقتن مٿان حڪم هلائڻ لاءِ آزاد ڇڏي ڏنو آهي جنهن کان ڪوبه ڀڄڻ وارو ڪونه آهي. هيءُ بين قانون ساز ادارن جي پاس ڪيل قانونن کي قبول ڪري ۽ انهن ڌرين جو سائاري بڻجي اسان کي غلام بنائي رکڻ جي ڪوشش ڪري رهيو آهي، جيڪو عمل اسان جي آئين جي قطعاً خلاف ۽ اسان جي رائج قانونن جي ابتڙ آهي. هن اسان جي مرضيءَ خلاف اسان جي مٿان ڳاڙهي ڀڳا محصول مڙهيا آهن. هن اسان جي اهم قانونن کي ختم ڪري اسان جي متعين ڪيل حقن واري منشور کي ختم ڪري ڇڏيو آهي. اسان جي قائم ڪيل

اعلان ڪريون ٿا ته آمريڪا جون گڏيل رياستون، برطانيه جي تختيءَ تاج جي ماتحتيءَ کان آزاد آهن هنن ۽ برطانيه جي وچ ۾ موجود سڀ سياسي لاڳاپا هاڻي کان منسوخ سمجهيا وڃن ۽ اسان سڀني کي گڏجي هڪ ٻئي سان پڪو واعدو ڪرڻو پوندو ته آزاديءَ جي هن اعلان جي واهر خاطر پنهنجون زندگيون، پنهنجا مقدر ۽ پنهنجون مقدس عزتون قربان ڪرڻيون آهن.

حڪومتن جي بنيادي طرز کي نهوڙي ناس ڪري ڇڏيو آهي. اسان جا قانوني ادارا معطل آهن. هن اهو به اعلان ڪيو آهي ته کيس اهڙا اختيار آهن ته هو اسان لاءِ ڪهڙا به قانون جوڙي سگهي. هن اسان کي پاڻ ۾ ويڙهائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. هن اسان جي ماڻهن کي اسان کي ئي مارڻ لاءِ هڻي ڏئي آيو آهي. اسان کيس انصاف لاءِ بار بار ٻاڏايو آهي. انهن جي جواب ۾ هن اسان کي گهرن گهاون کان سواءِ ٻيو ڪجهه به ناهي ڏنو. اهو تاجدار جنهن جو هر عمل ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ جي علامت هجي تنهن کي آزاد انسانن جي حڪمران هئڻ جو ڪو به حق نه آهي. اسان کي برطانيه ۾ رهندڙ پنهنجي انگريز پائڙ جي ڌيان ڏيڻ جي به ڪا

ضرورت ڪانه آهي. ڇاڪاڻ ته اهي انصاف جي پڪار ۽ ڪو ڪار ٻڌڻ کان ٻوڙا ٿي چڪا آهن. کين اسان جي پنهنجي رت وارن رشتن جي به ساڃاهه ڪانه آهي.

”تنهن ڪري اسان رياستن جي سٺن رهاڪن جي الله تعاليٰ جي نالي سان هن نقطي کي چاڀي مشهور ڪريون ٿا ۽ اعلان ڪريون ٿا ته آمريڪا جون گڏيل رياستون، برطانيه جي تختيءَ تاج جي ماتحتيءَ کان آزاد آهن هنن ۽ برطانيه جي وچ ۾ موجود سڀ سياسي لاڳاپا هاڻي کان منسوخ سمجهيا وڃن ۽ اسان سڀني کي گڏجي هڪ ٻئي سان پڪو واعدو ڪرڻو پوندو ته آزاديءَ جي هن اعلان جي واهر خاطر پنهنجون زندگيون، پنهنجا مقدر ۽ پنهنجون مقدس عزتون قربان ڪرڻيون آهن.

پڙهندڙن کي اهو چڱيءَ ريت محسوس ٿيندو ته آمريڪا جي مٿي بيان ڪيل حالتن ۽ پاڪستان جي سياسي ماحول ۾ اچرج جهڙي هڪ جهڙائي آهي. انهن مشڪل حالتن مان آمريڪا ته خير سان ڪٽي ويو هو پر پاڪستان جي هارائي وڃڻ جو امڪان

آمريڪا جي آزاديءَ جي هن اعلان کان ستت ئي پوءِ سنه 1789ع ۾ فرانس ۾ انقلاب آيو. انسائيڪلو پيڊيا جي ماهرن ڊائڊرو، ووليتير، روسو ۽ ٻين ڏاهن ماڻهن پنهنجي دانشمندانہ لکڻين ۾ انسانيت جو پيغام ۽ ”آزادي، هڪ جهڙائي ۽ برادريءَ“ جو نعرو ڏنو، جنهن نه رڳو يورپ جي مصيبت ماريل ماڻهن جا من موهي وڌا پر ساري دنيا جون دڪڏاڻڪ دليون به جيتي ورتيون. سندن پورهيا ساب پيا ۽ فرينچ انقلاب سندن جاکوڙ جو ڦل هو. يورپ جو 1830 ۽ 1848 وارو انقلاب شاهوڪاري ڌنڌوڙين منظر ڪيو ۽ ساري سياسي طاقت وڃڻ واري طبقي جي حوالي ڪري ڇڏي

هئي. آرينس جي ڊيوڪ کي لوئس فلپ جو لقب ڏئي تخت تي ويهاريو ويو. ”اهو خدا جي مهربانين سان فرانس جو بادشاهه نه بڻيو، پر ماڻهن جي مرضيءَ سان فرينچن جو حڪمران بڻيو هو.“

پهرين جنگ عظيم (۱۹۱۴-۱۹۱۹) ڪري روس وارو آڪٽوبر انقلاب (۱۹۱۷) ڪامياب ٿيو. انگلينڊ جي ٽريڊ يونين اڳواڻن جهڙوڪ سڊني ۽ بيٽرس ويب، يورپين جي هن انقلاب کي نئين ثقافت جو نقيب سڏيو هو. ڪنٽربري جي ڊين، هيوليت جانسن هن کي ”نئين مذهب“ جو نالو ڏنو. هن مهاڀاري لڙائيءَ جي نتيجي ۾ ڪيترين بادشاهين جي جاين تي لوڪ-راج ڦاٿل ٿي ويا. هن کان علاوه بين الاقوامي ڏقيڙن کي آچار ويچار وسيلي نبيرون واسطي ليگ آف نيشنس جو قيام عمل ۾ آيو. آمريڪا جي صدر ولسن جو مشهور نعرو جمهوريت لاءِ دنيا جا دروازا کليا رکڻ اڃا به هوا ۾ پري رهيو آهي.

ان کان پوءِ دنيا جي ٻي جنگ عظيم آئي، جنهن دوران جمهوريت ۽ آمريت هڪ ٻئي کي مهاڏي ڏيڻ لاءِ دويدو پڙ تي پهچي ويا. دنيا جي مشهور آمر هر، هٽلر بين الاقوامي عهدنامن جون ڌڄيون ڌوڙ ۾ ملائي، بيليم، هالنڊ، فرانس پنهنجي گهل چاڙهي موڪلي ۽ انهن سڀني ملڪن سان هڪ ئي وقت جنگ ۾ جنبي ويو. پوءِ به ائين پاسجي رهيو هو ته سوڀ جي ڪلنگي سندس ئي سرتي آهي.

پر استالن گراڊ ۾ انسان ذات خلاف آمرانه سوچون ٺهوزجي ناس ٿي ويون، برطانيه، آمريڪا ۽ سوويت يونين جي لوڪ-راج حڪومتن سرسيون مائون. هٽلريز ۽ جرمني کي ڏکڻ ڏولاڻن جي اهڙي اوڙاڙ ۾ اچلي ڇڏيو جو اڃا تائين چيلهه سڌي ڪري ڪونه سگهيو آهي.

هندستان، پاڪستان، انڊونيشيا ۽ چين جي آزادي به جمهوري طاقتن جي سوڀ جو اهڃاڻ سمجهڻ ڪپي. پر پتو نه آهي ته پاڪستان لوڪ-راج جي نيت سان گڏجي هلي سگهندو. الاڻي جي نه.

مذهب ملڪن ۾ جمهوريت پنهنجا پير جمائي چڪي آهي. جتي مرد ۽ عورت جي ووت ڏين واري حق کي تسليم ڪيو ويو آهي.

ٻه واڻو

لوڪ راج جو سامه ۽ ويساهه عام ماڻهوءَ ۾ هوندو آهي ۽ ان جو ماڻهوءَ جي

ذاتي عزت، احترام ۽ اهميت ۾ ويساهه ويٺل ٿئي ٿو.

جمهوريت، دوار، فطرت، حيثيت ۽ اهليت جي ڀرپور ڄاڻ رکندي، مصلحت پسندي، رعيت، ميل ميلاپ ۽ موافقت جي حمايت ڪندي آهي. مختلف حالتن ۾ بغض ۽ ساڙ هن کان ابتڙ مفهوم رکي ٿو. آمريت مطلق العنان فرمان جي غير مشروط فرمانبرداري جي تقاضا ڪري ٿي، پوءِ ڪهڙيون به حالتون ۽ ان جا نتيجا ڪهڙا به اڳا نڪرن.

لوڪ راج ماڻهپي ۽ سهڻ جي سکيا ڏئي ٿو ۽ اهڙي سوچ ڏئي ٿو ته مٿانهين طبقي وارا ماڻهو هرو ڀرو مٿانهان ڪونه هوندا آهن ۽ هيٺين طبقي وارا ماڻهو هيٺانهان ڪونه هوندا آهن. آمريت ۾ آڪر، هٿ غرور ۽ گهمند هوندو آهي ۽ ماڻهوءَ کي ماڻهو کان نڪيڙي ڌار ڪري اڳند وٺيون، ۽ ويڇا پيدا ڪري ڇڏيندي آهي.

لوڪ راج رضا ڪارانه طور تي عام ماڻهوءَ جي خواهش آڏو جهڪي ويندو آهي. آمريت انساني خواهشن کي پنهنجي آڏو جهڪڻ لاءِ مجبور ڪندي آهي. آمريت جمهوريت افهام تهجير، ڏاهپ ۽ تجربن کان پنهنجي سياسي سفر جي شروعات ڪندي آهي. آمريت جو سرچشمو، جهالت، تند ٿيلو، بي عقلي، ٻڌا-ٻڌ هوندا ۽ پوءِ هڪ وڏو ٻچانگ ڏئي اڪٽ ٻاٽ ۾ وڃي اونڌو ڪرندي آهي. لوڪ-راج، ارتقا، ترقي، تعمير، امن آشتي ۽ سڪر ۽ سٺائي جو گس ڏيکاريندو آهي. آمريت، جهيڙن، وڳوڙن، بدنظمي ۽ تباهي جي ڊٻڻ ڏانهن ڌڪيندو آهي.

لوڪ راج جي معنيٰ اظهار-راءِ جي آزادي، شخصي آزادي ۽ سياسي آزادي آهي. آمريت جي معنيٰ هڪ هٽي ۽ غلامي آهي.

لوڪ راج، پڇا ڳاڇا، ڇاڇ پڙتال، ڪوجنا، بحثن، مباحثن، عقلمندي ۽ قوت فيصله جي همت افزائي ڪندو آهي. آمريت، اڪيون ٻوٽي ويساهه ڪرڻ، شڪن، شبن، پيدا ڪرڻ، وهمن وسوسن، جي مهاڇار وڇائڻ جا جتن ڪندي آهي. لوڪ راج قانون جي حڪمراني، بهترين انتظام ۽ تحفظ جي راهه هموار ڪري ٿو. آمريت ڌنڌي جي زور سان حڪومت ڪرڻ چاهيندي آهي، تنهن ڪري بدنظمي ڏوهن وڌي وڃن، وارو ماحول پيدا ٿي ويندو آهي.

مختصر ته لوڪ راج سوجهري ۽ سهائيءَ جو روپ آهي، جنهن مان تهذيب ۽

ثقافت جنم وٺندي آهي ۽ آمريت ٻاٽ اونڊاهي ۽ وحشائيت آهي. اڄ واري روشن دور ۾ اهڙا به ڪي سائينءَ سنواري ماڻهو آهن، جيڪي ان گهٽ انڌيري ڏاڍ ۽ ڏهڪاءَ ۾ ويساهه رکن ٿا. سندن مقدر به اهوئي ٿيندو، جنهن جا هو اهل آهن.

عام ماڻهو ڏينهن ڏينهن پاڻيرو ۽ سگهارو ٿيندو پيو وڃي. عام ماڻهوءَ جا ويري لوڪ-راج تي ڦٽڪار ٿا وسائن ۽ محدود جمهوريت جي وڪالت پيا ڪن، جيڪو آمريت جو هڪ لڪل روپ آهي. اهي طاقت جي نشي ۾ انڌا آهن، پنهنجي هر وطن عام ماڻهو لاءِ سندن اڏما ۽ امنگ مري چڪا آهن، جيڪي سندن سياسي سگهه جا سرچشما آهن.

هاڻي اچو ته هن ڳالهه جي ڪوجنا ڪريون ته ون-يونٽ، لوڪ راج جي اصولن پٽاندڙ ۽ ملڪ جي موجوده آئين جي بنيادي عنصرن سان سهمت آهي يا نه.

ون يونٽ موجوده آئين جي هٽڪ - حرمت آهي

موجوده آئين، برطانيه جي پارليامينٽ طرفان پاس ڪيل ٻن قانونن، جهڙوڪ گورنمينٽ آف انڊيا ائڪٽ ۱۹۳۵ جنهن کي پاڪستان، عبوري آئين طور اختيار ڪيو ۽ ٻيو آهي انڊين انڊپينڊنس ائڪٽ ۱۹۴۷ ع.

اهو عبوري آئين ڪٿي ڪيترو به اڻپورو ۽ ناقص هجي پر پوءِ به منجهس برطانيه جي پارليامينٽ طرفان پاس ڪيل ٻئي قانون موجود آهن، جيڪي پاڪستان جي تخليق ۾ بنيادي حيثيت رکن ٿا.

ان وقت جي برطانيه جي وزيراعظم سر ڪليمينٽ اٽلي پاس ڪيل آئين جي ٻنهي مسودن بابت بلڪل سچ چيو آهي ته

انساني تاريخ ۾ اهو پهريون ڀيرو آهي، جو سياسي اقتدار جي رضاڪارانه ورهاست ۾ آهي قانون نهايت اهم ڪردار ادا ڪري رهيا آهن. ”جيستائين هن آئيني قانونن جي جاءِ تي بالغ راءِ آهي، سڌي ۽ آزاد طريقي وارين چونڊن وسيلي صحيح نمائندا آئين ساز اسيمبليءَ وسيلي هڪ بهترين آئين جوڙي تيار ڪن، تيستائين هن عبوري آئين وارن قانونن کي عزت ۽ احترام سان ڏنو وڃي. انهن کي بنيادي قانون جهڙي اهميت ڏني وڃي. آئين جي هن ٻنهي قانونن مطابق سڀني صوبن کي ملائي ون-يونٽ بنائڻ بلڪل ناجائز ۽ قانون جي خلاف آهي. جنهن کي پاس ٿيل قانون جي هيٺ ڏنل فقرن موجب غير آئيني ۽ غير قانوني سمجهي سگهجي ٿو.

ڏسو صفحو 59

سنڌ جي زمين جو حقدار ڪير

بيدر بخش جتوئي

ٽيون ۽ هنن جي ترقيءَ ۾ رڪاوٽ بڻجن ٿيون، اهي انهن سماجي آدرشن جي خلاف آهن جي آدرش اسان کي پيارا آهن، انڪري عام ماڻهوءَ جي مفاد جي خلاف دولت پيداوار ۽ ورڇ جا ذريعا ڪن ٿورن ماڻهن جي هٿن ۾ گڏ ٿي وڃن ٿا، اسان سفارش ڪئي آهي ته زمين جا حق درست ڪيا وڃن ۽ ان مقصد کي وڏي ۾ وڏي اهميت ۽ اوليت ڏني وڃي اهو سڀ کان تڪڙو گهربل سماجي ۽ معاشي سڌارو آهي، بهراڙيءَ ۾ زراعت جي ترقيءَ لاءِ اهو پهريون شرط آهي، انهن سڌارن ذريعي اسان جي سماج اندر جيڪي اڻ برابريءَ ۽ بي انصافيءَ جا وڏي ۾ وڏا ذريعا آهن اهي هتي ويندا، زرعي سڌارا اسان جي سماج جي صحت ۽ طاقت لاءِ بنيادي اهميت رکن ٿا. (جلد ۱ صفح ۴)

”اسان ٻيهر زور ڏيڻ چاهيون ٿا ته زرعي

شهرين کي ميسر ٿئي، جيڪي هميشه لاءِ يا ٿوري وقت لاءِ بيروزگاريءَ سبب پنهنجو روزگار نٿا ڪري سگهن ۽ اهڙين ضرورتن ميسر ڪرڻ لاءِ ذات مذهب ۽ نسل جو فرق نه ڪندي.“

تازو ئي حڪومت پاڪستان قومي وسيلن کي ترقي ڏيارڻ لاءِ هڪ رٿا تيار ڪرڻ لاءِ رٿابندي بورڊ مقرر ڪيو آهي. بورڊ جو چئرمين مسٽر زاهد حسين پاڪستان ايسٽ بئنڪ جو سابق گورنر آهي، پنهنجي مڪمل رپورٽ ۾ مسٽر زاهد حسين ۽ سندس ساٿين زرعي ترقي ۽ زرعي سڌارن جي لاڳاپي لاءِ هيٺين ريت لکيو آهي.

”اسان جي مکيه سماجي آدرشن مان هڪ مکيه اصول آمدني ۽ ملڪيت جي برابر ورهاست آهي، آمدنيءَ جي اڻ برابري جيڪا ماڻهن جي قدرتي عقلمنديءَ ۾ فرق جي

سنڌ هاري ڪاميٽي هميشه ان ڳالهه تي زور ڏيندي رهي آهي ته زمين هاريءَ جي هٿن ۾ هجي، زمينداري سرشتو ختم ڪيو وڃي ۽ انهيءَ جي جاءِ تي هاريءَ کي زمين ڏني کاتيدار بنايو وڃي.

ڪجهه سال اهي گهرون انقلابي، غير عملي ۽ شرارت تي مبني سمجهيون وينديون هيون.

پر اها صورتحال هاڻي بدلي چڪي آهي، ۽ حڪومت جي مشينريءَ جا ڪيترائي جوابدار ماڻهو سنجيدگيءَ سان ننڍي کاتيداريءَ واري سرشتي جي وڪالت ڪرڻ لڳا آهن. پاڪستان جي آئين ۱۹۵۶ع جي فقري ۲۹ ۾ چيل آهي ته رياست ڪوشش ڪندي ته:

(الف) عوام جو پلو ٿئي بنا ڪنهن ذات مذهب يا نسل جي فرق جي عام ماڻهوءَ جي

اڄوڪي زماني ۾ هڪ آزاد پاڪستان آباديءَ جي هن وڏي حصي لاءِ ڪا معنيٰ تڏهن رکندو جڏهن هنن جي معاشي ۽ سماجي درجو اوچو ٿئي. موجوده حالتن جي خرابي ۽ مسئلي جي اهميت کان انڪار ڪرڻ جي حيثيت ۾ فائدي بدران مورچو نقصان ٿيندو.

سڌارن جو مسئلو بنيادي ترقيءَ لاءِ بنيادي پڻ آهي، اسان جا ۹۰ سيڪڙو ماڻهو بهراڙين رهن ٿا، ۷۵ سيڪڙو ماڻهن جو گذران زراعت تي آهي ۽ ۶۰ سيڪڙو قومي آمدني زراعت مان پيدا ٿئي ٿي، اڄوڪي زماني ۾ هڪ آزاد پاڪستان آباديءَ جي هن وڏي حصي لاءِ ڪا معنيٰ تڏهن رکندو جڏهن هنن جي معاشي ۽ سماجي درجو اوچو ٿئي، موجوده حالتن جي خرابي ۽ مسئلي جي اهميت کان انڪار ڪرڻ جي حيثيت ۾

پيداوار آهي ۽ جيڪا سوسائٽيءَ اندر حقيقي ۽ امڪاني خدمات جي بنياد تي آهي سا سماج لاءِ ڪن حدن اندر فائديمند ۽ ضروري آهي... پر اسان هن راءِ جا آهيون ته جيڪي اڻ برابريون وڏي زمينداريءَ جي بنياد تي قائم آهن سي سماجيءَ طور غير ضروري، نقصانڪار ۽ بي مقصد آهن، اهي اڻ برابريون ترقيءَ جي رستي ۾ رڪاوٽ آهن ۽ انهن سببن ڪري غير منصفانه زندگيءَ جون حالتون ماڻهن جي وڏي تعداد لاءِ پيدا ٿين

رهن جو درجو اوچو ٿئي ۽ ملڪيت ۽ پيداوار ۽ ورهاست جي ذريعن جي هڪ هنڌ يا ٿورن ماڻهن جي هٿ ۾ اچڻ کان روڪيو وڃي، جيئن عام ماڻهوءَ کي نقصان نه پهچي ۽ اهڙو انتظام ڪيو ويندو جيئن مالڪن ۽ ملازمن، زميندارن ۽ هارين جي وچ ۾ انصاف پريو ورتاءُ ٿئي.

(ب) (رياست) اهو انتظام ڪندي ته زندگيءَ جون بنيادي ضرورتون ڪاڌو، ڪپڙو، گهر، تعليم، دوا درمل اهڙن سڀني

فائدي بدران مورگو نقصان ٿيندو. اسان جو ملڪ دنيا جي اندر رهي ٿو جا تيزيءَ سان بدلجي رهي آهي ۽ اڳتي وڌي رهي آهي. اسان جو ملڪ هڪ خال ۾ نٿو رهي سگهي. هڪ بدچندڙ صورتحال ۾ سوچڻ ۽ عمل ڪرڻ جا پراڻا ڍنگ بيڪار آهن. روايتي سماجي ادارن کي قائم رکڻ لاءِ اڪثر ماڻهو پنهنجي سوچ کي پراڻي ڍنگ تي هلائڻ جي ڪوشش ڪندا آهن جنهن ڪري هو غلط رستي تي هلن ٿا.

خود فريبي جو اهو بدترين نمونو آهي. اسان جو ملڪ وڏي هرج ۾ ايندو. جيڪڏهن اسان انهن قوتن تي نظر نه رکي جيڪي آڀري ۽ وڏي رهيا آهن. سواءِ اوڀر پاڪستان جي جتي به زرعي سڌارا پوريءَ طرح عمل ۾ نه آندا ويا آهن. زمين جي مسئلي کي هٿ ئي نه لائو ويو آهي. وقت وڃائڻ نه گهرجي ڇو ته بيڦاڻهه ڪوشش مان ڪجهه به حاصل نه ٿيندو." (جلد ۱ صفح ۱۲۷)

چوڌري محمد علي سابق وزير اعظم پاڪستان پنهنجا رايا هيٺين ريت پيش ڪيا آهن: زراعت جي ميدان ۾ آدرش اهو آهي ته زمين ماڻهن جي، وڏي تعداد جي هٿ ۾ هجي جيئن هر هڪ هاري پنهنجي زمين جو مالڪ هجي. اوڀر بنگال ۾ زمينداري ختم ڪئي وئي آهي. پر اولهه پاڪستان ۾ اڃا مسئلي کي حل ڪرڻو آهي. زرعي سڌارا هڪ وڏو وسيع مسئلو آهي پر مان پنهنجي راءِ مختصر طرح پيش ڪريان ٿو ته هارين جا حق ۽ زمين تي قبضي جا قانون ٺاهڻ ڪافي نه آهي. بلڪ ضروري آهي ته وڏيون زمينداريون ٿوريون هجن ۽ زمين جي ملڪيت جي حد مقرر ڪئي وڃي. پيداوار وڌائڻ لاءِ ته اهو ضروري آهي. پر جمهوريت ۽ سماجي انصاف حاصل ڪرڻ لاءِ اهو قدم بنهه ضروري آهي." (جلد ۲ صفح ۱۲۲)

مٿئين زم ۾ وار ماڻهن جي رايي جي روشنيءَ ۾ اها اميد ڪئي پئي ويئي ته جيڪڏهن اولهه پاڪستان ۾ زمينداري هڪدم يا سولائيءَ سان ختم نه ڪئي ويندي تڏهن به ايترو ضرور ٿيندو ته سرڪاري

زمينون هارين کي ڏنيون وينديون. سنڌ ۾ سرڪاري زمينون ٽن قسمن جون آهن:

- ۱- سکر بئراج جون اڻ وڪرو ٿيل زمينون اٽڪل ۵ لک ايڪڙ.
- ۲- ڪوٽڙي بئراج جون اڻ وڪرو ٿيل زمينون اٽڪل ۵ لک ايڪڙ.
- ۳- ڪڇي جون زمينون جنهن ۾ ڪارو ٽريڪٽ به شامل آهي اٽڪل ۲ لک ايڪڙ.

وزير اعليٰ مسٽر عبدالستار پيرزادي انجام ڪيو هو ته سندس حڪومت سنڌ جي هارين کي ۶ لک ايڪڙ زمين هارپ گرانٽس جي شرطن تي ڏيندي، پيرزادي کي مرڪزي حڪومت مٿئين بيان بعد وڻ يونٽ جي مقصدن حاصل ڪرڻ لاءِ ڊسمس ڪري ڇڏيو.

سنڌ جا هاري اميد ڪندا رهيا ته ڪوٽڙي بئراج جون زمينون کين هارپ گرانٽس جي بنياد تي وڏي انداز ۾ ڏنيون وينديون. جنهن سرشتي هيٺ مالڪانه (زمين جي قيمت) ۱۵ کان ۲۰ قسطن ۾ وصول ڪئي ويندي آهي. ۱۹۵۴ع ۾ سنڌ جي وزير اعليٰ مسٽر عبدالستار پيرزادي انجام ڪيو هو ته سندس حڪومت سنڌ جي هارين کي ۶ لک ايڪڙ زمين هارپ گرانٽس جي شرطن تي ڏيندي، پيرزادي کي مرڪزي حڪومت مٿئين بيان بعد وڻ يونٽ جي مقصدن حاصل ڪرڻ لاءِ ڊسمس ڪري ڇڏيو. مسٽر ڪهڙو جنهن وقت پيرزادي جو جاءِ نشين ٿيو ان انجام ڏنو هو ته ڪوٽڙي بئراج جي ۳ لک ايڪڙ زمين، ٻي زمين هارين کي ڏني ويندي. هن هڪ لک ايڪڙ زمين ملٽري وارن کي به ڏيڻا ڪيا. اهڙو بيان هن ڪوٽڙي بئراج جي رسمي افتتاح جي موقعي تي ڪيو.

تنهن کانپوءِ آڪٽوبر ۱۹۵۵ع ۾ وڻ يونٽ ٺهيو جو مرڪز جي پنجابي ليڊرن سنڌ جي مٿان مڙهيو جي پنجابي ليڊر ڪنهن خاص ذمائي جا نمائنده نه هئا. نتيجو اهوئي نڪتو جنهن جي توقع ڪرڻ

ڪيندي هئي. سنڌي هارين کي رمبور ڪو نه مليون. جيڪڏهن وڻ يونٽ جي حڪومت هلندي هلي ته سنڌ جي هارين ۽ سنڌ جي عام ماڻهن لاءِ ان مان ڪا اميد نه رهن ڪهرجي. وڻ يونٽ ٺاهڻ لاءِ دعويٰ ڪئي وئي هئي ته اهو يوٽي بيل علائقن ۽ ننڍي پيل ماڻهن جي ترقي لاءِ ٺاهيو ويو آهي. پر هيءُ آهي طريقو جنهن سان سنڌ جي هارين جي مدد ڪئي بي وڃي ۽ کين ترقي ڏياري بي وڃي.

عام ماڻهن ۽ هارين طرفان وقت بوقت گهر سڏي رهي آهي ته ڪوٽڙي بئراج جون زمينون بنا ڪنهن دير جي پيرزادي هارين ۾ ورهايون وڃن. پر حڪومتي ورن جا ڪن ٻوڙا آهن. انهن بند آهن ۽ دليون رحر کان خالي آهن سندن ڇپ مجرمانه ضمير جي نشاندهي ڪري رهيا آهن.

وڻ يونٽ جي ٺاهيندڙ مان هڪ. ميان ممتاز دولتانه هيٺين ريت تقرير ۾ چيو هو: "هاڻي ساڻين. سنڌ جي زمين جي نيڪال لاءِ ڪهڙو طريقو ٿيندو؟ ان جو حل منهنجي سمجهه مطابق اهو آهي ته سنڌ جون ٽيون زمينون جنهن وقت آباديءَ لائق ٿين ته بهرين. ۽ جيڪڏهن ضروري سمجهيو وڃي ته بلڪل سنڌي ماڻهن کي ڏنيون وڃن. بسرطڪ آهي ماڻهو بي زمين هجن. هن زمين پاڪستان جي آئنده خوشحالي لاءِ وسيع امڪانات پيدا ڪيا آهن. اهي زمينون سنڌي بي زمين هارين کي ڏيڻ ڪين. جڏهن هر هڪ منگامي هاري يا زمين تي وڃي تنهن بعد به جيڪڏهن ڪا زمين بچي ٿي ته اها ٻين صوبن جي ماڻهن ۽ شهرين کي ڏيڻ ڪبي. پر ان لاءِ به شرط هئڻ گهرجي ته اهي ٻين صوبن جا رهواسي به اهڙا هجن جيڪي بي زمين هاري هجن. تنهنڪري صاحبو. سنڌ جي مسئلن کي اهميت رهندي. اهي ماڻهو جي ٿي مدد جي گهرج آهي ۽ اهي جن جي هي. زمين اهي تن جي مسئلن کي اوليت ڏئي ويندي ۽ نه پيٽوڙي "وڏيرن" کي. هي زمينون. زمين تي هر ڪاهيندڙن کي ڏنيون وينديون. زمين

پهريائين انهن ۾ ورهائي ويندي ۽ جڏهن هو پوريءَ طرح ڍاڻجي ويندا، تنهن کانپوءِ باقي رهيل زمينون اهڙن ماڻهن کي ڏنيون وينديون جيڪي سنڌ جي غريبن جهڙا غريب آهن ۽ نه سنڌ جي دولتمندن کي، تنهن کانپوءِ زمينون سرحد جي قبائلي علائقن جي بي زمين ماڻهن کي ڏنيون وڃن، انهن بي زمين ماڻهن کي سنڌ جا ماڻهو پنهنجي وچ ۾ ڏسي آجيان ڪندا ۽ ايتري محبت ڏيندا جيتري هو پنهنجي ”وڏيرن“ کي نه ڏيندا آهن. (بحث مباحث سرڪار رپورٽ جلد ۱ صفح ۲۶۰)

مسٽر مشتاق احمد گرمانجي چيو: ”اولهه پاڪستان جي انتظاميه ڪائونسل اعلان ڪيو ته نيون آباد ٿيندڙ زمينون پهريائين

سنڌ جي بي زمين هارين ۾ ورهائون وينديون ۽ وڌيڪ جيڪڏهن ڪابه ٻجي ته ٻين علائقن جي بي زمين هارين کي ڏني ويندي. (بحث مباحث سرڪار جلد ۲ صفح ۸۰۶)

سنڌ جي هاريءَ جو مسئلو ايترو ته صاف سٿرو آهي جو ان لاءِ دولتان ۽ گرمانجي جي تقريرن مان حوالا ڏيئي ان کي پيش ڪرڻ جي ضرورت نه آهي، سنڌ جي هارين جو ڪيس انساني حقن جي بنياد تي ٻڌل آهي ۽ سماجي انصاف جي اصولن تي ٻڌل آهي ۽ سڄيءَ جمهوريت جي بنياد تي ٻڌل آهي، سنڌ جا

تيهه لک هاري غلامي، ڏلت ۽ مصيبت ۾ گذاريندا رهن ۽ کين زمين نه ملي ۽ سنڌ جون زمينون سنڌ کان ٻاهر رهندڙ ماڻهن کي ڏنيون وڃن. هيءَ ڳالهه ظالمانه ۽ انصاف جي خلاف آهي، افسوس آهي ته اهو ظلم ڪا غير ملڪي يا سامراجي طاقت نه ڪري رهي آهي پر خود اسان جي ملڪ جا ڪي ماڻهو ڪري رهيا آهن جن عوام جي نالي حڪمرانيءَ تي قبضو ڪيو آهي ۽ هو پنهنجو پاڻ کي عوام جا چونڊيل ۽ نمائنده رهنما سمجهي رهيا آهن.

هاري سجاڳ ٿي چڪو آهي ۽ هو ملڪ

جي قدرتي دولت ۾ پنهنجي اهميت ۽ انداز آهر پنهنجو حصو گهري ٿو.

عوام سان هيءَ دوکو گهڻو وقت نه هلي سگهندو ۽ ان جا خوفناڪ نتيجا هنن ظالمن کي ڏسڻا پوندا، هڪ قسم جي اندروني بيٺڪيت هن ملڪ اندر رائج ٿيڻ جي ڪوشش ٿي رهي آهي، جنهن لاءِ هوشياريءَ سان ڪوڙا نعرا ايجاد ٿيا آهن ته ”هتي نه سنڌي آهي، نه پاڻ، نه پنجابي، نه بلوچ، هتي فقط پاڪستاني آهن، هي نعرا سنڌين کي زمين کان وانجهڻ ۽ سنڌي هارين کي دائمي غلاميءَ ۽ ڏلت ۾ رکڻ لاءِ ايجاد ڪيا پيا وڃن.

سرڪاري زمينون قوم جي ملڪيت آهن، اهي قوم جي ان حصي جي ملڪيت آهن

تازو اسان مئي ۱۸۸۷ع جي آزاديءَ جي جنگ جي ۱۰۰ ساله ورسي ملهائي آهي جنهن آزاديءَ جي جنگ کي انگريزن بغاوت يا بلوچو جو نالو ڏنو آهي، هن ”بغاوت“ ۾ اسان جي ڪيترن ڏيهي سپاهين غيرن جو طرف ورتو ۽ ۱۰۰ سالن تائين ملڪ کي غلام رکڻ ۾ حصو ورتو. اسان کي زمينون اهڙن فوجي ماڻهن جي اولاد کي ڏيڻ گهرجن جن ملڪ جي آزاديءَ ۽ عزت لاءِ جانيون ڏنيون هجن.

جيڪو زمين تي پورهيو ڪري ۽ قوم کي ڪارائي ٿو، جيڪو قوم کي ڍڪڻ لاءِ ڪجهه پيدا ڪري ٿو ۽ جيڪو صنعتن لاءِ خام مال پيدا ڪري ٿو، جن جي عيوض ۾ ٻاهران درآمد ٿئي ٿي هارين کي اهي زمينون نه ڏيڻ ۽ اهي زمينون نيلازم ذريعي وڌ ۽ وڌ اچ ڏيندڙ دولتمندن کي ڏيڻ سان ملڪ ۾ نوان زميندار پيدا ٿي ويندا جڏهن وقت جو آواز پوري زمينداري سرشتي کي ختم ڪرڻ لاءِ آهي.

غير آباد ضبط ٿيل زمينون (نوبت هيٺ آيل زمينون)

جڏهن سنڌ بمبئي صوبي جو حصو هئي تڏهن بمبئي سرڪار جو حڪم هو ته جيڪڏهن ڪو به زميندار ڪو به سروي نمبر پنجن سالن تائين لاڳيتو آباد نٿو ڪري ته هن کي پنجن سال سرڪاري ڍل ڏيڻ گهرجي جيتوڻيڪ زمين غير آباد هجي، رواجي طرح اها ڍل زمين آباد ڪرڻ کانپوءِ ڏيئي پوندي هئي، پر جيڪو زميندار پنجن سال اها ”غير آباد“ ڍل نه ڏيندو هو ته اهو سروي نمبر حڪومت وٽ ضبط ٿي ويندو، انهن حڪمن هيٺ حڪومت ڪيتريون زمينون وڏيون ايراضيون قبضي هيٺ آنديون.

مٿيان حڪم آبپاشي قسم جا هئا ڇو ته اڪثر حالتن ۾ زمين آباد نه ڪرڻ جو بنيادي سبب پاڻي جي کوٽ ۾ ٻيا قدرتي اثر سبب هئا، جيڪي زميندار جي قبضه قدرت کان ٻاهر هئا ۽ نه وري حڪومت به اهڙيون ضبط ٿيل زمينون آباديءَ هيٺ آڻي سگهي، نه سرڪاري ضابطي هيٺ اهي زمينون آباد ٿيون ۽ نه وري ٻين بهتر زميندارن کي اهي وڪرو ڪيون ويون، اهي زمينون خانگي ملڪيت مان نڪري حڪومت جي قبضي ۾ آنديون ويون.

۱۹۳۲ع ۾ سکر ۽ سجاول ڪوٽڙيو ويو تڏهن زميندارن غيرآباد ضبط ٿيل زمينون واپس اصل مالڪن کي ملڻ لاءِ گهر ڪئي، ڇو ته پاڻي ميسر ٿيڻ

سان زميندار انهن زمينن کي آباد ڪري سگهيا ٿي، جيڪي اڳي غيرآباد ٿي ويون هيون. ۱۹۳۲ع ۾ بمبئي سرڪار پنهنجا اهي حڪم غيرآباد زمينن بابت واپس ورتا، ڇاڪاڻ ته زميندارن جو ڪيس ضبط ٿيل غيرآباد زمين جي باري ۾ مضبوط هو ۽ بمبئي سرڪار ضبط ٿيل غيرآباد زمينون اصل مالڪن ۽ سندن پوين کي واپس ڏيڻ لاءِ حڪم ڪيا. اهڙين زمينن جي حقدارن لاءِ فقط ٻه شرط هئا هڪ ته مقرر تاريخ تائين هنن کي درخواست ڪرڻي هئي ٻيو ته ايڪڙ پٺيان ۱۵ روبي نالي ماتر مالڪانه ادا ڪرڻو

هو. اهڙي طرح هزارين ايڪڙ زمين اصل مالڪن کي موٽي ملي.

غيرآباد ضبط ٿيل زمينون جيڪي سکر بئراج تي هيون سي ته اصلي مالڪن کي موٽي مليون، ڪوٽڙي بئراج تي اهڙيون (ضبط ٿيل غيرآباد) زمينون سنڌ گورنمينٽ جي قبضي ۾ هئڻ سبب اڄ اولهه پاڪستان سرڪار جي قبضي ۾ آهن. سنڌ جا ڪاتيدار توقع ڪن ٿا ته جيڪي حق هنن بمبئي سرڪار جي هندو اڪثريت واريءَ حڪومت کان حاصل ڪيا هئا سي هاڻوڪي مسلمانن جي حڪومت به کين ڏيندي.

هن سلسلي ۾ اولهه پاڪستان حڪومت کي ڪيترائي عريضا ڪيا ويا آهن پر اصلي مالڪن کي ڪجهه به نه ڏنو ويو آهي ڇو جو لاهور حڪومت سنڌين کي خواهه آهي زميندار هجن يا هاري زمين ڏيڻ لاءِ تيار نه آهي.

هيءُ غيرآباد ضبط ٿيل زمينون به ٻن قسمن جي مالڪن جون آهن، هڪڙا وڏا زميندار بيا ننڍا ڪاتيدار جن جي زمين ڏهه ويهه يا پنجاهه ايڪڙ هئي، اها پاڻي نه هئڻ ڪري غيرآباد رهي ۽ حڪومت اها ضبط ڪري ڇڏي.

سنڌ هاري ڪاميٽي وڏن زميندارن جي ترجمان نه آهي، اهي پنهنجا حق واسطا اختياريءَ وارن کان پاڻ گهري سگهن ٿا ۽ پاڻ ئي فيصلو ڪرائي سگهن ٿا، پر سنڌ هاري ڪاميٽي سنڌ جي سر زمين تي ڇاولن جي تائيد ڪري ٿي، سنڌ هاري ڪاميٽي جو مکيه واسطو ننڍن ڪاتيدارن ۽ هاري مالڪن سان آهن جن جون زمينون بمبئي سرڪار جي نوبت واري قانون هيٺ ضبط ٿي چڪيون هيون هاڻي جڏهن ڪوٽڙي بئراج جو پاڻي انهن زمينن لاءِ موجود ٿي چڪو آهي ته پوءِ اهي ضبط ٿيل زمينون اصل مالڪن کي موٽي ملڻ ڪپن، انهن ماڻهن کان نالي ماتي مالڪاڻو ۱۵ روپي في ايڪڙ وٺي سگهجي ٿو جيئن سکر بئراج جي زمين بابت ٿيو هو، جيئن ته اهڙن ننڍن ڪاتيدارن جي ضبط ٿيل زمين جو اندازو اٽڪل ۴ هزار يا ۵ هزار ايڪڙ ٿيندو. (ڪوٽڙي بئراج جي ۱۲ لک ايڪڙ زمين منجهان) ان لاءِ حڪومت جلد اعلان ڪري، اها زمين اصل مالڪن کي واپس

ڏئي، اها زمين واپس ملڻ بعد جلد آباديءَ هيٺ اچي سگهندي ۽ اناج جي پيداوار به وڌي سگهندي.

فوجي ڪرائتون

ملڪ جي حفاظت لاءِ ڪيل خدمتن عيوض فوجي آفيسرن ۽ ٻين کي زمينون ڏيڻ جو رواج ڪيترن ملڪن ۾ عام آهي، ڪوبه شهري فوجين کي ملڪي خدمتن جي عيوض اهڙيون سهوليتون ڏيڻ ۾ اهو نه آهي، پر ٻيءَ حالت ۾ رشوتخوري عام ٿيندي جنهن مان ملڪ کي اڳتي هلي نقصان ٿيندو.

تازو اسان مئي ۱۸۵۷ع جي آزاديءَ جي جنگ جي ۱۰۰ ساله ورسي ملهائي آهي جنهن آزاديءَ جي جنگ کي انگريزن بغاوت يا بلو جو نالو ڏنو آهي، هن ”بغاوت“ ۾ اسان جي ڪيترن ڏيهي سپاهين غيرن جو طرف ورتو ۽ ۱۰۰ سالن تائين ملڪ کي غلام رکڻ ۾ حصو ورتو. اسان کي زمينون اهڙن فوجي ماڻهن جي اولاد کي ڏيڻ گهرجن جن ملڪ جي آزاديءَ ۽ عزت لاءِ جانين ڏنيون هجن.

۱۹۵۴ع ۾ ڪوٽڙي بئراج جي افتتاحي رسر ۾ محمد ايوب کهڙو سنڌ جي وزير اعليٰ خوشامد طور رت پيش ڪئي ته ڪوٽڙي بئراج جو نالو ”غلام محمد بئراج“ رکيو وڃي جيتوڻيڪ مسٽر غلام محمد جو هن بئراج جي رٿابندي، اڏاوت ۽ خرچ سان ڪو به تعلق نه آهي.

هيءُ اهوئي ماڻهو آهي جنهن ون يونٽ کي سنڌ مٿان مڙهيو، سنڌ جي روح سان اها غداري ٿيندي، ته هن عظيم بئراج جو نالو غلام محمد جهڙي زندگي ۽ آزاديءَ کي تباھ ڪندڙ شخص جي نالي سان رکيو وڃي.

ڪوٽڙي بئراج جو نالو موزون ٿيندو ته حيدرآباد بئراج رکيو وڃي جو هڪ تاريخي ۽ وڏو شهر آهي، دنيا جا سڀ وڏا بئراج شهرن جي نالي پٺيان آهن جهڙيءَ طرح سکر، اسوان، نيرو، پيٽرو ويسڪ وغيره.

ان موقعي تي غلام محمد ۽ کهڙي اعلان ڪيو هو ته ڪوٽڙي بئراج تي آباد ٿيندڙ زمين مان ۳ لک ايڪڙ زمين سنڌ جي هارين لاءِ مخصوص رکيا ويندا ۽ ۱ لک ايڪڙ زمين ملٽري وارن کي ڏني ويندي.

ڪوٽڙي بئراج جو پاڻي في الحال ۲ لک

ايڪڙ زمين لاءِ واهن ۾ پاڻي ڇڏيو ويو آهي، پر هارين کي هڪ به ايڪڙ زمين نه ڏني وئي آهي، هوڏانهن فوجين کي هزارين ايڪڙ زمين ڏني وئي آهي، امريڪي امداد مان حاصل ڪيل بلڊوزر ۽ ٽريڪٽر انهن زمينن کي ٺاهي هموار ڪري آباديءَ لائق بڻائي رهيا آهن، اسان جو ڪمانڊر انچيف جنرل محمد ايوب انهن زمين حاصل ڪندڙن مان چوٽيءَ تي آهي ۽ سندس زمين کي ٺاهڻ لاءِ امريڪي امداد پوري زور ۽ شور سان ڪتب اچي رهي آهي.

سنڌ هاري ڪميٽي آواز اٿاريندي رهي آهي ته ڪوٽڙي بئراج جون زمينون بي زمين هارين ۾ تقسيم ٿيڻ گهرجن، هزارين درخواستون ڪندڙ ڪوٽڙي بئراج جي زمين ورهائيندڙ روڻيو آفيسر کي ٿي چڪيون آهن، آبپاشي اختياريءَ وارن جي چوڻ موجب ته پاڻي زيان ٿي رهيو آهي ڇو ته زمين آباديءَ لاءِ ماڻهن کي ڪانه ڏني وئي آهي.

ڪڇي جون زمينون

اسان جو سنڌو درياهه پنهنجي پورالي سپاءَ لاءِ مشهور آهي. اهو پنهنجا رخ مٽائيندو رهندو آهي جنهن ڪري سٺيون آباد زمينون ڪنهن وقت درياهه جي ٻيٽ ۾ هليو وينديون آهن ۽ ڪن زمينن کي وري درياهه ڇڏي ويندو آهي اهڙيون زرخيز لت سان ڀريل آباديءَ لائق ٿي پونديون آهن. درياهه جي انهن ڦير ڦارين ۾ گهڻي زمين، زميندارن جي درياهه پاڻي ويندو آهي، سرڪار هميشه سوچيندي آهي ته جيڪڏهن زميندار جي ڪا زمين درياهه پاڻي ويو آهي ته هن کي بنا عيوضي درياهه مان حاصل ڪيل ڪڇي جي زمين ڏيئي سگهجي ٿي، ٻي سموري زمين درياهه جي ٻنهي پاسي تي سرڪاري ملڪيت آهي.

سنڌ هاري ڪاميٽي هميشه گهر ٻئي ڪئي ته ڪڇي جون زمينون مڪاني هارين کي ڏنيون وڃن جي انهن کي اناج اڀائڻ لاءِ ڪتب آڻي سگهن ٿا.

هن وقت تائين تمام گهڻيون ڪڇي جون ايراضيون ڪامورن جي مدد سان وڏا زميندار ڪوڙن حقن جي بنياد تي هضم ڪري وڃن ٿا، اهي زميندار اهڙين زمينن کي پوريءَ طرح ڪم به نه آڻي سگهندا آهن ۽ نه

وري اهي زمينون بي زمين هارين کي ڏيڻ لاء تيار آهن. ۱۹۵۲ع ۾ سنڌ سرڪار هڪ سرڪيولر نمبر ۷۴۸۵-ايف ۵۱/۵ مورخ ۲۴ ڊسمبر ۱۹۵۲ع ڪڍيو هو، جنهن مطابق ڪڇي جي زمين ورهائڻ لاء ڪليڪٽرن کي حڪم ڏنو ويو هو ته نئين پاليسي اختيار ڪن، ان مان هيٺيان حوالا ضروري آهن.

”سرڪاري پبلن وڌائڻ جي عام پاليسي کي خيال ۾ رکندي حڪومت فيصلو ڪيو آهي ته ڪڇي جي زمين کي نيڪال ڪرڻ ۾ بيلي کاتي وارن کي ترجيح ڏني ويندي ته هو چونڊ ڪڇي وارا علائقا پاڻ لاء مخصوص ڪن“

”بيلي کاتي جي گهر پوري ڪرڻ بعد باقي رهيل ڪڇي جون زمينون هيٺين ريت نيڪال ڪيون وينديون.

(الف) پهريائين انهن زميندارن جون گهرون پوريون ڪيون وينديون جيڪي ساڳي ديهه ۾ دريا خوردي جا حق رکن ٿا. اهڙن کاتيدارن کي آباديءَ لائق قبولي زمين لاڳيتن بلاڪن ۾ ڏيڻ گهرجي.

”(ب) کاتيدارن جا دريا خوردي حق پورا ڪرڻ بعد باقي رهيل زمين هارين يا نئين کاتيدارن کي ڏيڻ گهرجي ۽ ڪنهن به کاتيدار يا هاري کي ويهن ايڪڙن کان وڌيڪ زمين ڏيڻ نه گهرجي، ننڍي کاتيدار مان مطلب ۱۰۰ ايڪڙن کان وڌيڪ ملڪيت نه رکندڙ زميندار هوندو.

”نوٽ - ڪڇي ۾ ڪنهن به زميندار کي فقط مهاڳ جي بنياد تي ترجيح نه ڏني ويندي.“ مٿيون سرڪيولر پير علي محمد راشدي جڏهن سنڌ سرڪار جو روينيو وزير هو ته ان حد تائين ان کي ڦيريو ويو جنهن مطابق ڪاري ٽريڪٽ جون زمينون هارين کي نه ڏيڻ لاء چيل هو. اها تبديلي پير علي محمد راشدي پنهنجي هڪ مقامي زميندار دوست کي فائدي ڏيڻ لاء ڪئي هئي، جنهن زميندار نه پئي چاهيو ته هارين کي زمين ليس تي ڏني وڃي.

بدقسمتي اها آهي ته جيستائين هارين جو تعلق آهي ته مٿيون سرڪيولر عملي جي شرارتن سبب ڪارو ٽرئڪٽ ته ٺهيو ان کان

ٻاهر به بيڪار رهيو آهي ۽ ان تي عمل ڪو نه ٿئي ٿو.

دادو تعلق مان اهڙيءَ شرارت جو هڪڙو مثال ڏيئي سگهجي ٿو. هتي ٽي سال اڳي به سوهارين ويهه ايڪڙ في هاريءَ جي حساب سان هيٺين سرڪيولر موجب زمين ڏني وئي. هن جهنگ صاف ڪيو زمين هموار ڪيائون ۽ فصل پوکيائون ان ڪري هارين ۾ خوشحالي ۽ اناج جي پيداوار وڌي ۽ سرڪار لاء ڍل به وڌي.

پر مڪاني زميندارن جي نظر اهڙي تيار ڪيل هارين جي زمين تي پئي، هنن مڪاني مختيارڪار مسٽر عبدالڪريم منگي سان سازباز ڪئي (هيءُ عبدالڪريم منگي هڪ دفعو سرڪاري نوڪريءَ مان ڊسمس ٿي چڪو آهي ۽ خدا ٿو ڄاڻي ڪيئن وري ان جاء تي پهتو آهي).

زميندارن درخواست ڏني ”منهنجو ڏاڏو الف دريا خورديءَ زمين تي ٽيهن ايڪڙن جو حق رکندو هو، هو مري ويو ۽ اهڙيءَ طرح منهنجو پيءُ به مري ويو جنهن هيٺيان وارث ب ڪان ي تائين ٽيهه ڄڻا ڇڏيا.“

اهڙيءَ طرح هر هڪ وارث جن ۾ صغير چوڪرا چوڪريون به شامل هئا زمين جي گرانٽ لاء مختيارڪار کي درخواست ڏني، ظاهر آهي ته هر وارث هڪ ايڪڙ جو حقدار هو، چوٽه ڏاڏي جي ۳۰ ايڪڙن لاء ۳۰ وارث هئا، پر جيئن ته هڪ ايڪڙ مٿين سرڪيولر مطابق غير اقتصادي هولدنگ هئي تنهن ڪري مختيار ڪار هر ايڪڙ ۾ ۱۹-۲۰ ايڪڙ ملائي هر وارث کي ويهه ايڪڙ پورا ڪري ڪڇي جي زمين ڏني ۽ اهڙيءَ طرح ٽيهن ايڪڙن جي عيوض سمورن وارثن کي ويهه ايڪڙ في وارث جي حساب سان ۶۰۰ ايڪڙ عطا ڪئي وئي.

مٿين حڪم خلاف هارين اپليون ڪيون آهن، پر جڏهن اپيلن جو فيصلو ٿئي ۽ ڪهڙي خبر ته انهن اپيلن جو فيصلو انهن هارين جي حقن ۾ ٿيندو؟

جيڪڏهن هر وارث کي هڪ ايڪڙ ڏيڻ سان هولدنگ زمين غير اقتصادي پئي ٿي ته صحيح طريقو اهو ٿئي ها ته گهر رد ڪجي، ان عيوض آباد ڪندڙ حقيقي هارين جن زمين

کي سڌاريو هو، انهن جي زمين کسي اهڙن زميندارن کي ڏني وئي جن کي وڌيڪ تي ڪوبه حق نه هو.

هيءُ آهي طريقو جنهن سان اسان جي ليڊرن طرفان غريب هارين لاء وضع ٿيل پاليسيءَ تي سرڪاري مشينري عمل ڪري ٿي.

اسان جا زميندار دليل ڏين ٿا ته جيڪڏهن سرڪاري زمينون بي زمين هارين ۾ ورهايون ويون ته سندن زمينداري زمينون ڪير آباد ڪندو؟ زميندار چاهين ٿا ته بي زمين هاري هميشه لاء سندن غلاميءَ ۾ رهي ۽ مصيبت سهندو رهي، اهي زميندار هارين کي ٿورا هاري جا حق به ڏيڻ لاء تيار نه آهن.

جيڪڏهن زميندار پنهنجي زمينداري برقرار رکڻ چاهين ٿا ته هنن کي ٽريڪٽرن ۽ مشينريءَ تي پروسو ڪرڻ گهرجي، بجاءِ ان جي هو هارين ۽ نئين کاتيدارن کي زمين ڏيڻ جي مخالفت ڪن.

مقصد صرف پيسو ڪمائڻ جو نه هجي بلڪ عوام جي خوشحالي هئڻ گهرجي. ابتدائي سالن ۾ حڪومت جي آمدني البت گهٽ ٿيندي پر پوءِ جڏهن زميني آباد ڪيو ويندو جيڪي زمينون سندن پنهنجي ملڪيت ۾ هونديون ته پوءِ عام قومي دولت به وڌندي ۽ سرڪار لاء ڍل به وڌندي ۽ اسان جا قومي مسئلا پڻ حل ٿي ويندا.

هنڌن جون ڇڏيل زمينون

سڄيءَ دنيا ۾ آبادگارن ۽ زرعي مزدورن کي سرڪار پاران صنعتي، سرماڻيدار ۽ وياجخور طبقن کان حفاظت جي ضرورت ٿيندي آهي.

زراعت کي پنهنجي اهميت آهي ۽ اها نه فقط قومن جي کاڌ پيٽ جي ضرورتن پوري ڪرڻ لاء بلڪ سندن صنعتي زندگيءَ لاء به بنيادي حيثيت رکي ٿي هن ڪري سمورن ترقي يافتہ ۽ غير ترقي يافتہ ملڪن ۾ سرڪاري قانونن جي ذريعي، آبادگار طبقن لاء خاص سهولتون ۽ بجاءِ ميسر ڪيا ويندا آهن. اهڙن فائديمند قانونن بغير زراعت ترقي نه ٿي ڪري سگهي ۽ آبادگارن جي فائدي ۾ حڪومت طرفان اهڙين رياعتن هوندي به آبادگار هميشه سرماڻيدار ۽

وياجخور کان پوئتي پئي رهيو آهي. سنڌ ۾ به اهڙي ئي مٿئين صورتحال آهي. سنڌ ايمان کان زراعتي ملڪ رهيو آهي، جيئن موهن جي دڙي جا آثار ٻڌائين ٿا.

انگريزن جڏهن اڻويهين صديءَ جي وچ ڌاري سنڌ، مسلمان تالپر حڪمرانن کان کسي ان وقت سنڌ جي زرعي زندگي مٿان سنڌ جي مسلمانن جو قبضو هو، هندو اڪثر واپاري طبقي سان تعلق رکندڙ هئا.

انگريزن ۾ حربي استعمال ڪيو ته سنڌ جي مسلمانن جي طاقت گهٽ ٿئي ۽ هنن هنڌن کي مختلف طريقن سان فائدا ڏنا، سنڌ جي هنڌن انگريزن جي سرپرستيءَ جو پورو فائدو ورتو ۽ ويهين صديءَ جي شروعات ۾ هو ملڪ جي اندر ڏاڍا طاقتور ٿي اڀريا، هو زميندار ٿيا، سرڪاري نوڪري ۾ جوابدار عهدن تي رهيا، حقيقت ۾ هن نئين حڪومت سان پورو تعاون ڪيو ۽ هنن سان ٺهڪي ويا. ٻئي طرف مسلمان هر طرف گهائي ۾ ويا، سندن زوال ۽ تباهي (تباهي) اڃان به وڌي، جڏهن ”ملن“ طرفان فتوا صادر ڪئي وئي ته هو انگريزي تعليم ۽ مغربي تهذيب کان پري رهن.

سنڌ انوقت بمبئي صوبي سان گڏ هئي جنهن ڪري بمبئي صوبي ۾ هندو اڪثريت جو وڏو حصو هئڻ سبب سنڌ جا هندو به ان گهٽائيءَ جو فائدو وٺندي. ۱۹۲۰ع ڌاري هندو ”واڻيون“ (وياجخور) طبقو ۽ هندو ”عامل“ (سرڪاري عهددار) طبو ايترو زور وٺي ويا جو هو پهراڙيءَ ۽ شهري ايراضين جا گهڻي ڀاڱي مالڪ بنجي ويا.

ان وقت تائين انڊين نيشنل ڪانگريس ايڏو ته طاقتور سياسي جماعت ٿي چڪي هئي جو انگريز سامراج لاءِ سخت خطرو بنجي چڪي هئي، جيتوڻيڪ ڪانگريس ۾ ڪيترائي مسلم سياستدان به هئا تنهن هوندي به اها جماعت انگريزن جي نظرن ۾ هندو اڪثريت جي نمائنده هئي، انگريز حاڪمن تنهن ڪري پنهنجو ساٿ سنڌ (۽ ٻوري ملڪ ۾) مسلمانن کي اپارڻ ۾ ڏنو.

انهن سمورين سرڪاري همت افزاين جي باوجود جيڪي انگريزن ڪانگريس جي مقابلي ڪرڻ لاءِ مسلمانن کي ڏنيون، پر

هندن تڏهن به پنهنجي ترقي جاري رکي، هڪ انگريز آفيسر ايڇ. ايس. ڪورٽن (اڻي - سي ايس) بمبئي سرڪار کي پورن انگن اکرن سان رپورٽ پيش ڪئي ته اٽڪل ۲۰ سيڪڙو زمين مسلمانن جي هٿن مان نڪري چڪي آهي ۽ هن نشاندهي ڪئي هئي ته جيڪڏهن اها ڪارگذاري بنا روڪ ٽوڪ جاري رهي ته آئنده ٽيهن چاليهن سالن ۾ هندو سنڌ ۾ سموري زمين جا مالڪ ٿي ويندا ۽ مسلمان فقط بي يارو مددگار هاري ٿي ويندا.

انهن مايوس ڪندڙ انديشن سبب مسلمان دانشور طبقي ۾ سخت خطرو جاڳايو، سنڌ جي مسلمانن، سنڌ کي هڪ جدا صوبو بنائڻ جي گهر ڪئي، ورهين جي جدوجهد کان پوءِ انگريز حڪومت سنڌي مسلمانن جي اها گهر قبول ڪئي ۽ ۱۹۳۶ع ۾ سنڌ کي هڪ جدا مڪمل صوبو ڪيو ويو.

سنڌ جي جدا صوبي ۾ مسلمانن جي زبردست اڪثريت هوندي به مسلمانن جون زمينون هنڌن جي هٿ چڙهنديون رهيون.

۱۹۴۰ع ۾ سنڌ صوبائي اسيمبليءَ هڪ بل پاس ڪيو، جيڪو پنجاب جي انتقال اراضي واري قانون ۱۹۰۲ع جي طرز تي هو، جنهن موجب وياجخور طبقي طرفان هڪ خاص ڪارروائي يعني آبادگارن کان ناحق قبائيل زمينون واپس ڪرڻ لاءِ انتظام ڪيل هو.

هر ڪنهن کي خبر آهي ته پنجاب ۾ برطانوي انتظاميه طرفان آبادگارن کي بچاءَ ڏيڻ لاءِ خاص انتظام ڪيل هو، ڇو ته انهن آبادگارن مان ئي اڪثر انگريزي فوج لاءِ ڀرتي ٿيندا هئا. ڪو به غيرآباد شخص آبادگار کان زمين خريد ڪري نٿي سگهيو ۽ جيڪڏهن ڪابه زمين اهڙي خريد ڪيل هئي ته اها واپس آبادگار کي ملڻي هئي. سنڌ ۾ ان قسمر جو ڪو به قانون ڪو نه هو.

سنڌ ۾ ان قسمر جو صرف هڪ ئي قاعدو هو جيڪو بمبئي سرڪار طرفان پاس ڪيل هو، اهو قاعدو هو ”ڏکڻ آبادگارن لاءِ رعايت جو ائڪٽ ۱۸۷۹ع جو جيڪو سنڌ سان به لاڳو ڪيو ويو هو، پر هن قانون جو اثر سنڌ

۾ بلڪل ابتڙ ٿيو. واڻيون هتي زمين قطعي وڪرو ڪري خريد ڪندو هو، جتي صرف زمين گروي رکڻ جو معاملو هو، وياج خور طبقو اڃا به وڌيڪ هيجي ۽ ظالم ٿي پيو، قاعدي مطابق آبادگار کان ڇهه سيڪڙو وياج ۾ وٺڻو هو، پر وياج خور روپي تي اٺو هر مهيني تي وٺندو هو يعني ۷۵ سيڪڙو هر سال، اهڙا به واقعا هئا جتي چار سو سيڪڙو يا ان کان مٿي به وياج ورتو ويو، پاڪستان کان اڳ جا سول ڪورٽن جا رڪارڊ اهڙن مثالن سان ڀريا پيا آهن، سنڌ جي اينڪميرڊ کاتي جا رڪارڊ به اهڙن مثالن سان ڀرپور آهن جتي وياج خور طبقي جي ماڻهن سنڌ جي زميندارن جون هزارين ايڪڙ زمينون ٺڳيءَ ۽ جعلسازيءَ ذريعي حاصل ڪيون، حقيقت ۾ اهي ئي حالتون هيون جن سنڌ جي ماڻهن کي پاڪستان تحريڪ لاءِ آماده ڪيو.

سنڌ جو انتقال اراضيءَ جو بل سنڌ جي عوام جي گهر سبب پاس ڪيو ويو هو ۽ اميد ڪئي پئي ويئي ته جن مسلمان زميندارن کي ڦريو ويو هو تن کي اهي زمينون قانوني جانچ کان پوءِ واپس ملنديون.

اهو بل پاڪستان جي گورنر جنرل جي حيثيت ۾ قائداعظم جي منظوريءَ لاءِ موڪليو ويو هو، پر قائداعظم اهو بل منظور نه ڪيو.

پاڪستان بعد

پاڪستان قائم ٿيڻ بعد جڏهن هندستاني مسلمان مهاجر بڻجي لڏي سنڌ ۽ پاڪستان جي ٻين حصن ۾ اچڻ لڳا ته صورتحال بدلي وئي.

مهاجر سمجهڻ لڳا ته هو هنڌن جي ملڪيت جا وارث آهن جنهن ۾ مقامي ماڻهن کي ڪو به حق نه آهي.

هندن جيڪي ڪجهه مقامي مسلمانن کان وڌن وياجن ذريعي ڪوڙن حسابن ذريعي ۽ ٺڳي ذريعي هڪ صديءَ جي انگريزي حڪمراني ۾ حاصل ڪيو هو، ڦريو هو جنهن کي قانوني زبان ۾ چوري ٿيل ملڪيت سڏڻ کپي تنهن کي ”ڪسٽوڊين کاتو“ سڏي ”مال غنيمت“ ورهائڻ لاءِ فقط

مهاجرن کي حقدار ۽ موزون سمجهيو ويو.

اسان جا مهاجر ڀائر ان ”چوريءَ جي مال“ جي شوق ۾ هندن جا جاءِ نشين ٿيڻ ٿا گهرن پاڻ کي هڪ جدا طبقو شمار ڪرڻ گهرن ٿا. انهن مان ڪي سنجيدگيءَ سان اها دعويٰ ٿا ڪن ته پاڪستان سندن خدمتن ۽ قرباني جي نتيجي ۾ بڻيو آهي، تنهن ڪري هو ئي پاڪستان جي دولت جا حقدار آهن، خاص ڪري ان دولت جا جيڪا هندن هتي ڇڏي آهي، هي اشراف خود غرضي سبب اهو به قبول نٿا ڪن ته سنڌ جي ماڻهن ۽ ٻين علائقن جي ماڻهن به پاڪستان لاءِ قربانيون ڏنيون آهن ۽ خدمتون ڪيون آهن، هو پوري بنياد کي وساري صرف مٿين عمارت جي هڪ حصي تي نظر رکن ٿا، مسلمان اڪثريت وارن صوبن ۽ انهن جي ماڻهن کانسواءِ به سنڌ، پنجاب، بنگال، سرحد، بلوچستان جي بنياد کانسواءِ پاڪستان بابت سوچڻ ۽ ان کي حاصل ڪرڻ ناممڪن ڳالهه آهي.

مهاجرن کي ورسائڻ جي شوق ۾ اسان جا مرڪزي اختياريءَ وارا مڪاني ماڻهن کي پريشان ۽ بي گهر ڪري رهيا آهن، جنهن ڪري اهي بدقسمت ماڻهو پنهنجي ئي سر زمين تي مهاجر ٿي پيا آهن.

بئراج جون رد ٿيل گرانٽون مرڪزي اختياريءَ وارن جي تعصبي هلت انهن حڪمن مان ظاهر آهي جيڪي هندن کي ڏنل سرڪاري گرانٽن متعلق ڪڍيا آهن، گرانٽون جيڪي هندن کنيون هيون پر قسطن بوربون نه پرڻ سبب رد ٿيل آهن.

عام قاعدو اهو آهي ته جيڪڏهن (هندو يا مسلمان) ڪو به سرڪاري ڪنيل زمين جون قسطنون نٿو پري (جيڪي اڪثر ڪري ڏهه قسطنون آهن) ته اها زمين سرڪار کي واپس ٿي ويندي آهي، گرانٽ رد سمجهي ويندي آهي ۽ پريبل قسطنون سرڪار وٽ ضبط سمجهيون وينديون آهن، اها زمين وري ٻين گهر ڪندڙن لاءِ کلي ويندي آهي.

هاڻي حقيقت اها آهي ته ڪيترن هندن، سرڪار کان بئراج يراضيءَ جون زمينون ورتيون هيون ۽ ڪجهه قسطنون پريون هيون، باقي قسطنون هنن کي پريون هيون،

پاڪستان ٺهڻ بعد ڪيترا هندو گرانٽدار هليا ويا ۽ ڪيتريون ئي گرانٽون قسطن نه پرڻ سبب رد ڪيون ويون، شروع ۾ اهي رد ڪيل زمينون مڪاني ماڻهن ۽ ٻين کي رواجي شرطن تي وڪرو ڪيون پي ويون، ان طريقي ڪري وڌيڪ زمين آبادي هيٺ آئي ۽ ڪاڏي جي پيداوار وڌي ۽ سرڪار جي آمدنيءَ ۾ به ”مالڪائي“ جي رقم ملڻ سبب واڌارو ٿيو ۽ ڏل به وڌي.

اوچتو ئي مرڪزي سرڪار وٽان حڪم نامو پهتو ته هندن جون رد ڪيل گرانٽون مهاجرن لاءِ مخصوص ڪيون وڃن ۽ انهن کي سرڪاري زمين ڪري نه شمار ڪيو وڃي ۽ نه وڪرو ڪيو وڃي!

هي حڪم هندو ڇڏي ويلن لاءِ همدرديءَ جو نتيجو نه هئا ته جيڪڏهن هو ڪنهن وقت واپس آيا ته زمينون کين موٽائي ڏيون، جيڪڏهن ڪو مسلمان گرانٽ واريون قسطنون نه ڏئي سگهي ته زمين سرڪار کي واپس ملي وڃي ٿي. گرانٽيءَ جي زمين به رد ٿي وڃي ٿي ۽ ڏنل قسطنون به ضبط ۽ زمين وري وڪري لاءِ کلي وڃي ٿي. ساڳيا ئي حڪم هندو ڪٿت دارن لاءِ آهن جيڪي اڃا به هي ويٺا آهن ۽ نان - اوٽڪيو آهن، وڌ ۾ وڌ مرڪزي سرڪار کي ڪرڻ گهرو هو سو اهو ته ڇڏي ويل هندن جون ادا ڪيل قسطنون هو ڪستوڊين کاتي کي ڏيارين ها، رد ٿيل گرانٽون ڪنهن به صورت ۾ سرڪار کي واپس ٿيڻ گهرجن ها ۽ انهن جو وڪرو جاري رهڻ گهرو هو.

مٿينءَ حرفت سبب اٽڪل پنج لک ايڪڙ ڪارائتي زمين جيڪا رد گرانٽن جي آهي اها غير آباد رهي ۽ ان جي ترقي تي نٿي سگهي، اها زمين نڌڪي ۽ ان وڪرو ٿيل آهي ۽ ان جي حالت خراب ٿي ويئي آهي.

اناج جي موجد صورت کي ڏسندي حڪومت جي اها نيتي افسوسناڪ آهي ڇو ته رڳو گذريل سال ۾ ۸۱ ڪروڙ روپين جو اناج ٻاهرين ملڪن مان درآمد ڪيو ويو هو.

(هلندڙ)

شاعري

هاري رهنما ڪامربڊ نذير حسين جتوئي ”جلالي“

اٿيا انڌن جيان گڏجي، وري پينار پاور جا
هي ڏوي جي ڪٽي وانگيان، نه آهن گهٽ ۽ گهر جا.

سٽي سازش ڪراچي مان، ڪهي ڊاڪو وڃن پندي،
لنگهي لاهور کان ڪاٿين تان، چڪر پشاور جا.

ڪڏهن اسلام جو خطرو، ڪڏهن جمهور جو اونسو،
ٿي حامي سوشلزم جا، ٻڌائين ٻول ٻاهر جا.

نوان جاما نوان فتنن، سندن جدت پسندي جا.
مظالم ياد آهن قوم کي، هر فتنن پرور جا.

نوان سرندا ۽ سارنگيون، ڪٿي ميدان ۾ آيا.
ڪڏهن قوال ڪعبي جا، ڪڏهن مداح مندر جا.

اڀرچونست ليڊر جي، ضرورت قوم کي ڪانهي،
هجن جيڪي بکيا عهدن ۽ اسٽرلنگ ڊالر جا.

جي خادم قوم جا آهن، اهي مخدوم ٿي رهندا،
پلايون پال پايون ٿا، اهڙي آنيست رهبر جا.

نه گهرجن پير مرشد، سنڌ واسين کي پتا ڪهڙا،
آهن سنڌي سيني گهايل، انهن جي نوڪ خبر جا.

وٺي واعدا وزارت جا، وڪيا جن سنڌ ۽ سنڌي،
ڇا قائد سنڌ ٿي سگهندا، اهي ابليل اندر جا.

نٿا ويهي سگهن مجرم، ڪڏهن ڪرسي عدلات تي،
ڇا پائيندا گلن جا هار، اهي حقدار هنڌر جا.

سياستدان ٿا سڏجن، انڌي پوندي ۾ خوش آهي،
نه ٿيندا سون وري، محڪوم، ڪنهن غدار ليڊر جا.

وٺن ٿا ووٽ زر سان، زور زاري سان اليڪشن ۾،
حڪومت هٿ ڪري ويهن، وساري حق ووٽر جا.

پلي پٽڪن، ڪنڌي ڇا پاڻ کي، بوجهل جي ٽولي،
خداڄاڻي اسين هر دم آهيون همراھ ”حيدر“ جا.

جلاليءَ جوش مان جوئي چيو سرتي حقيقت آ،
نه آهيون پاڻ پوڄاري، ڪهين دارا سڪندر جا.

باباءِ سنڌ جو هڪ ان چيل خط

سينٽرل جيل سکر

۱۷ جنوري ۱۹۵۵ع

محترم غلام حسين سومرو

تسلیم - مون کي ڪالھ مسٽر ذوالفقار علي ڀٽو کان ڪراچيءَ مان تار آئي ته نظربنديءَ جو آرڊر موڪليو ته ”هيٺس ڪارپس“ درخواست سنڌ چيف ڪورٽ ۾ پيش ڪئي وڃي. هن باري ۾ جيلر ڪيس جواب ڏنو آهي ته ڪراچي سنڌ گورنمينٽ کان اهو نقل وٺي. اصلي آرڊر بروقت مون اوهان کي ۱۱ جنوري گرفتاري وقت ڏنو هو، اهو آرڊر متان پرڏوردار مظهر وٽ هجي. اهو هٿ ڪري هڪدم ڪراچي کڻي ويندا. هن ڪم جو سمورو بار اوهان تي رکڻ ٿو. رفيق عبدالقادر اڪثر طبيعت ۾ هنن ڏينهن سردين جي ۾ ناساز گذاري ٿو. تنهنڪري ان تي ايترو بار رکندا جو کڻي سگهي. اوهان ”هيٺس ڪارپس“ درخواست متعلق سمورا ڪاغذ مسٽر ڀٽي کي ڏيندا. مون هن کان اڳ به وڪالت ناما پير الهئي بخش ۽ مسٽر نور المارفين ڏانهن سڌو جيل مان موڪليا آهن جي اميد ته انهن کي پهچي ويا هوندا. مسٽر ڀٽو بئريسٽر آهي تنهنڪري وڪالت نامي کانسواءِ ئي منهنجي وڪالت ڪري سگهي ٿو. هن باري ۾ بهتر ته مسٽر ڀٽو ۽ پير الهئي بخش گڏجي ڪم ڪن. پير الهئي بخش کي دادو-جوهي بار اليڪشن ۽ مسٽر ڪهڙي جي ٻين ڪاروائين جي خبر آهي هن باري ۾ هيٺيان ڪاغذ هٿ ڪري وڪيلن جي حوالي ڪندا.

(۱) ”هاري حقدار“ اخبارن جو فائيل جنهن ۾ وقت بوقت منهنجون شڪايتون ڪيل آهن. (۲) دادو-جوهي اليڪشن درخواست انگريزيءَ ۾ (۳) قمبر، شهدادڪوٽ اليڪشن درخواست انگريزيءَ ۾. (۴) تازيون ڇپيل انگريزيءَ ۾ ٽي پمفلٽون (سنڌ سان بي انصافي) (۵) ڪهڙي خلاف پروڊا جو فيصلو انگريزيءَ ۾ (۶) قاضي فضل الله خلاف پروڊا فيصلو انگريزيءَ ۾ (۷) ڪهڙي خلاف اسيشنل ڪورٽ جسٽس عبدالرشيد جو فيصلو. هن جو سڄو نقل چيف ڪورٽ يا جتان ملي اتان هٿ ڪندا. (۸) ڪهڙي خلاف الله بخش خون ڪيس جي فتويٰ جو سڄو نقل (۹) سنڌ ليجسليٽو اسيمبلي پروسيدنگس جا ڪتاب جن ۾ ٽيننسي ائڪٽ تي بحث جون تقريرون آهن. هي ڪتاب

ڪجهه منهنجي گهر آهن. دادن کي خبر آهي. باقي جيڪي ڪتن سي سنڌ گورنمينٽ ڊپو مان وٺندا. (۱) سنڌ ٽيننسي ليجسليشن رپورٽ انگريزيءَ ۾ هي به سنڌ گورنمينٽ ڊپو مان وٺندا. شايد ڪاپي منهنجي گهٽ هجي. (۱۱) راجر نامس ڪاميٽيءَ جي رپورٽ انگريزيءَ ۾. (۱۲) مسٽر مسعود جو اختلافي نوٽ انگريزيءَ ۾ (۱۳) هاري انقلاب (۱۴) انگريزيءَ ۾ ڪاميٽس جي چوڻي سنڌ ٽيننسي ائڪٽ بابت (۱۵) تازو لاڙڪاڻو ۾ لوڪل بورڊ اليڪشن ۾ هاري اميدوار، محمد بخش جو نامينشن پيپر رد ٿيو ان جو سڄو نقل (۱۶) نواڻي سنڌ سنهين ۾ منهنجو تازي ڪهڙي راشدي سان ملاقات جو ذڪر آهي. جنهن ۾ سنڌ ٽيننسي ائڪٽ سڌارن جا مسٽر ڪهڙي مون کي واعدو ڏنا هئا. سڀ ڪاغذ هٿ ڪندا. ۽ هڪ درخواست انگريزيءَ ۾ تيار ڪري موڪليندا. پر انهن ڪاغذن جا حوالا ڏيڻا پوندا تنهنڪري اهي ڪاغذ هٿ ڪيا وڃن ثابتي خاطر. منهنجي ”رٿ درخواست“ سنڌ چيف ڪورٽ ۾ داخل ڪيل آهي. ۲۲- ڊسمبر ۱۹۵۴ع تي خبر ناهي ته ان جو ڇا ٿيو. انهيءَ درخواست لاءِ پير الهئي بخش ۽ مسٽر ذوالفقار علي ڀٽو وڪالت ناما ڏنا آهن. هڪ وڪالت نامو مسٽر لڪاڻي وڪيل لاءِ به مان صحيح ڪري ڏيڻي آيو هوس. مسٽر لڪاڻي بولٽن مارڪيٽ جي ڀرسان لياقت مارڪيٽ ۾ رهندو آهي. سندس آفيس اتي آهي. ان سان به ملندا ۽ ڪيس چوندا ته هو به منهنجي ڪم ۾ ڪوشش ڪري. مون هتان ۱۲ جنوري ۵۵ع تي هڪ درخواست سنڌ چيف ڪورٽ کي ڪئي آهي ته مون کي رٿ درخواست جي ڪارروائي هلائڻ خاطر ڪراچي گهرايو وڃي ۽ اهڙي هدايت سکر جيل جي سپرنٽينڊنٽ کي ڏني وڃي. خبر ناهي ته ان درخواست جو ڇا ٿيو. پير الهئي بخش ۽ مسٽر ڀٽي کي مناسب ٻڌائيندا ۽ کين چوندا ته هن درخواست جي پوئواري ڪندا ۽ منهنجي لاءِ ڪوشش ڪن ته جيئن مان ڪراچي اچي سگهان. اخبار ۾ ڏٺو اٿم ته مصطفيٰ کي آزاد ڪيو ويو آهي. ان لاءِ خبر ڏيندا ته ڪيئن ڪيس آزاد ڪيو ويو. ڪيئن به حالت ۾ ۹ بجي شام جو گهر اندر هجي. هي خط ڪيس ڏيکاريندا. مسٽر ذوالفقار علي ڀٽي جا دلچسپي ڏيکاري آهي. مون کي تار ڪئي آهي جيلر کي لکيو آهي ان لاءِ مان سندس نهايت شڪر گذار آهيان ته منهنجي پاران ڪيس شڪر گذاري جو اظهار ڪندا.

برادر مر احمد بخش مون کي هتي مليو هو.

ڳوٺ جو احوال ڪيائين. مون ڪيس چيو آهي ته گهر جي بجاءِ جاءِ جي مرمت جو ڪم جلد به جلد ڪري نه ته جاءِ جي ڪري پوڻ جا امڪان آهن. بهتر آهي ته جاءِ اندر رکيل سامان ڪرسيون هندورا کڻون ڪڍي ڇاڇي خدا بخش جي گهر وڃي رکجن ته متان نقصان نه ٿي پوي. مهر عليءَ کي هن باري ۾ توجهه ڏيڻ کپي.

منهنجي طبيعت ٺيڪ آهي. جاءِ تي دلچاهه ڏيندا. منهنجي لاءِ ڊڪشنري پاڪيت آڪسفورڊ وٺي موڪليندا. بابا مصطفيٰ، مظهر، دادن، حاتر، نند کي گهڻا پيارا. موند سائين کي پيارا. سيني عزيزن کي سلام.

الهڙي، غلام اڪبر، عدل خان، محراب خان، قابل، منل، علي گوهر، نذير حسين، مولوي محمد اسماعيل، الهڏو جمالي، محمد علي شاه، مولوي جان محمد، مهر علي مولائي، محمد عثمان ڏيپلائي، فريد علي، رحيم علي ۽ سڄي سنگت کي گهڻا گهڻا سلام.

حيدر بخش

مهر گل

هارين لاءِ گيت

اٿو ڪڙمي ڪٿي ڏهه لک ڏانا،
ڪائونرن جا گڏي ڪنڌ ڪپيو،
جن هارين جا هن حق ڪهڙا،
سوچي تن جا سنڌ ڪپيو.

دؤر آهي دليريءَ جو،
وقت ويو هيمرا قيريءَ جو،
ڪنڌ ڪپيو منڊي ميريءَ جو،
وات وڌي وڃي ويريءَ جو،
گڏجي غلاميءَ جا بند ڪپيو.

تختو هجي يا تخت هجي،
دشمن ڪمڏو به سخت هجي،
برو نه ڪنهن جو بخت هجي،
جي ڪري اوهان سان ڪر ڪو،
تنهن جا ڏانن سوڌا ڏند ڪپيو.

هي گيت چيو مون سانگين لاءِ،
دلبر ڏيس جي جهانگين لاءِ،
مرد مٿين مانجهين لاءِ،
شام سويري سانجهين لاءِ،
جيڪو مارن سنڌا ”گل“ پئي،
ان جا غمناڪا انڌا ڏند ڪپيو.

هي مضمون باباء سنڌ پنهنجي ڪتاب هاري انقلاب جي ديباچي جي طور تي لکيو هو.

هاري انقلاب

حيدر بخش جتوئي

قديم زماني ۾ آدمخوري عام رواج هو جا قوم ٻي قوم تي فتح پائيندي هئي سا مفتوح قوم جي فردن کي ڪهي پڇائي ڪائيندي هئي ۽ هن رواج کي برو نه سمجهيو ويندو هو. هي فاتح قوم جو حق سمجهيو ويندو هو. انسان جون پيداواري طاقتون محدود هيون ۽ هو اڃا جهنگلي جانورن جي ويجهو هو.

جڏهن انسان ڪجهه ترقي ڪئي ۽ پنهنجو قدر وڌايو تڏهن فاتح قوم هاراييل قوم جي فردن جي گوشت کان ان جي پورهئي کي وڌيڪ ڪارگر سمجهيو. مفتوح قوم کان فاتح قوم هي سوال پڇيو: اوهان فوري قتل ڇاهيو ٿا يا دائمي غلامي؟ ظاهر آهي ته ساه هر ڪنهن کي پيارو آهي ۽ مفتوح قوم غلاميءَ کي قتل تي ترجيح ڏئي. اهڙي طرح دنيا ۾ غلاميءَ جو رواج شروع ٿيو. ان زماني ۾ غلاميءَ جو رواج هڪ انقلابي قدم هو. ڇاڪاڻ ته ٻي صورت ۾ هزار ها انسان قتل ٿي ويندا هئا ۽ هي قتل انسان جي بقاءءَ تمام مضر هو. مالڪ کي ڪنهن به وقت حق هو ته غلام کي وڪڻي، ماري يا ماري ڇڏي. حڪومت هميشه مالڪ جو طرف هئي، ڇاڪاڻ ته حاڪم خود مالڪ طبقي جا هئا ڪيترن غلامن جا مالڪ هئا.

يونان ۽ مصر جي تهذيب غلامن جي محنت مان تعمير ٿي. يونان جي مشهور فيلسوف ۽ انسان دوست مفڪر ارسطاطاليس پنهنجي ڪتابن ۾ لکيو آهي ته غلاميءَ جو رواج نه فقط جائز آهي مگر انساني ترقيءَ لاءِ ضروري آهي، اڄ هي ڪهڙو نه واهايت اچي ٿو!

رسول اڪرم جي دور ۾ غلامي جو رواج جائز هو. حضور انور غلامي جي رواج کي برو چيو ۽ غلام کي آزاد ڪرڻ کي هڪ وڏو نواب قرار ڏنو. حضور انور غلامن جي زندگي کي خوشتر بنائڻ لاءِ سفارشون ڪيون. غلام کي سٺو کاڌو ڏيو، جو پاڻ کائڻ، چڱو ڪپڙو ڏيو، جو پاڻ پهريو، وغيره.

۱۸۳۲ع ۾ هڪ دوست انگريز، وليمر

طاقت زميندارن کي ختم ڪري سگهي ٿي. هي تاريخ جي تقاضا آهي.

جهڙي طرح انسان اوزارن ۽ ڪلن جي ذريعي پاڻ تان محنت جو بوجو گهٽائيندو آيو آهي ۽ پنهنجي لاءِ زياده فرصت جا موقعا پيدا ڪري دماغي ۽ جسماني ترقي ڪندو آيو آهي. اهڙي طرح هن لڙائيءَ جي طريقن ۾ به سڌارو ڪيو آهي.

هڪ طرف انسان تلوارن ۽ بندوخن ۽ توپن ۽ اٽمر بر سان لڙي ٿو ته ٻئي طرف هن ووٽ جو طريقو ايجاد ڪري صلح ۽ امن سان حقن وٺڻ جو رستو به اختيار ڪيو آهي.

جتي اڳي ماڻهو پنهنجا حق تلوارن سان وٺندا هئا اتي هاڻي هو ووٽ جي ذريعي پنهنجا حق وٺي سگهن ٿا.

جيڪڏهن ووٽ وٺڻ ۾ انصاف ۽ امانت کان ڪم ورتو وڃي ۽ صحيح نمائندا چونڊجي اچن ته هوند گهڻي پاڳي اسان جا قومي مسئلا پر امن طريقن سان حل ٿي وڃن. مگر افسوس جو زميندار طبقو پنهنجي بئسي جي طاقت سان دوڪييازي، رشوت ۽ ناجائز طريقن سان پاڻ کي چونڊائي ٿو.

جو ماڻهو رشوت ۽ زبردستي ۽ ناجائز طريقن سان پاڻ کي چونڊائيندو سو رشوت کي ڪيئن بند ڪندو، سوا من ڪيئن قائم ڪري سگهندو.

سنڌ هاري ڪاميٽي هارين جي نمائنده جماعت آهي جا هارين جي حقن لاءِ سالن کان لڙندي آئي آهي.

هن لڙائي ۾ جيڪڏهن خود هاري زميندارن کي ووٽ ڏيندا، جن زميندارن کين سالن کان پئي ستايو آهي ۽ سندن خون پيٽو آهي، ته پوءِ هنن کي (هارين کي) ڪيئن حق ملي سگهندا؟

جيڪڏهن هاري پاڻ انصاف نه ڪندا ته کين ڪيئن انصاف ملي پوندو؟ مان هي هارين جي خدمت ۾ عرض رکڻ ٿو ته شال هارين جي ستل قوم جي شينهن واري طاقت اتي ۽ پنهنجي تاريخي ڪارنامي، هاري انقلاب، کي عمل ۾ آڻي دنيا کي ڏيکاري ته سنڌ جا هاري دنيا جي انهن ٻين هارين کان پوئتي نه آهن جن پنهنجي اتحاد ۽ طاقت جي ڪرامت سان حڪومتون هٿ ڪيون آهن. زمينداري کي ختم ڪري ڇڏيو آهي ۽ جنجي ڪارنامن کان دنيا محو حيرت آهي.

گر قبول افتد زهي عز و شرف

حيدر بخش جتوئي

حيدرآباد سنڌ

۲۰ اپريل ۱۹۵۳ع

ولبر فورس جي حياتيءَ جي جدوجهد کانپوءِ انگريزي پارليمنٽ غلاميءَ جي رواج کي انگريزي سلطنت ۾ قطعاً بند ڪيو. هي انسان جي تاريخ ۾ شاندار ڪارنامو هو. آهسته آهسته آمريڪا، فرانس ۽ ٻين ملڪن ۾ غلاميءَ جي رواج کي بند ڪيو ويو.

افسوس ته اسلامي ملڪن ۾ اڃا تائين هي منحوس رسم هلي اچي. ۽ ان ۾ ڪن مولوين جو رايو آهي ته غلاميءَ کي بند ڪرڻ ڪفر جي مترادف آهي! اهي مولوي موجود زمينداريءَ کي به جائز سمجهن ٿا.

غلامي صورتون بدليندي آئي آهي. انسان ترقي ڪندو آيو آهي، مگر غلاميءَ سفا بند نه ٿي وئي آهي. زمينداري نظام به غلاميءَ جي رسم جي هڪ صورت آهي. هاري زميندار جو غلام ٿي ڪم ڪري ٿو.

هن ڪتاب ۾ مون هن ڳالهه جي ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ته زمينداري نظام غلط نظام آهي ۽ ان کي ختم ڪرڻ قوم ۽ ملڪ جي لاءِ بلڪل ضروري آهي. زمينداري نظام حقيقت ۾ قوم جي ترقيءَ جي راه ۾ وڏي ۾ وڏي رندڪ آهي.

زمينداري کي ختم ڪيئن ڪجي؟ زميندار کي زميندار به هاري ڪري ٿو

**جنهن عوامي طاقت
انگريزي حڪومت کي
ختم ڪيو سا طاقت
زميندارن کي ختم ڪري
سگهي ٿي. هي تاريخ
جي تقاضا آهي.**

۽ زميندار کي ڏاهيندو به هاري. جنهن عوامي طاقت انگريزي حڪومت کي ختم ڪيو سا

هاريءَ ڏانهن خطابت

(سنڌ هاري ڪميٽيءَ جو پڌرنامو)

حيدر بخش جتوئي

هزار هاري جا ووٽ آهن. زمانو جلد اچي رهيو آهي جڏهن زندگي مجبوراً هارين کي سڀڪاريندي.

(1) هاري جي نجات زميندار حاڪمن ۽ وزيرن مان نه پر سندن پنهنجي هٿ ۾ آهي ۽ برداريءَ ۾ سمايل آهي. ڪو به هاري ٻئي هاريءَ جي زمين تي چڙهت نه ڪري ته کين ٽينسي ملي پئي آهي.

هاري جو ووٽ هڪ سياسي حق، حڪومت جي واڳ ۽ بجاءَ جي ترار آهي، جا هو ڪڏهن به زميندار ۽ سرماڻيدار جي هٿ ۾ نه ڏيندو. جيستائين زمينداري ۽ سرماڻيداري ختم نه ٿينديون تيستائين هارين جي حالت ۾ سڌارو ناممڪن آهي. جيستائين اسان جي وطن جو اسي سيڪڙو آدمي ضعيف ۽ ڪريل آهي تيستائين اسان جو پاڪستان ضعيف آهي.

اميد ته اهو وقت ويجهو آهي جڏهن هاري پنهنجي تنظيم ۽ طاقت سان زميندار شاهي کي ختم ڪري هڪ اهو نئون نظام قائم ڪندا جنهن ۾ انصاف امانت ۽ محنت،

اهو نظام جنهن ۾ بيڪار ۽ بدڪار ماڻهو صرف دولت جي لحاظ کان شريف سمجهيو وڃي ٿو، اهو نظام جنهن ۾ شريف محنت ڪش ذليل رهي ٿو، اهو نظام جنهن ۾ انسانيت سان بيحرمتي ٿئي ٿي. اهو نظام غلط آهي ان کي مٽائڻ کپي.

حڪمران هونديون، جنهن ۾ رشوت، چور بازاري بدامني ۽ ظلم بند ٿي ويندا ۽ جنهن ۾ حقيقي حڪومت قائم ٿيندي. هي آئين انهي جدوجهد لاءِ هڪ هٿيار آهي.

هاري. اهو نظام جنهن ۾ پورهيت بکيو آهي، جنهن ۾ هڪ انسان ٻئي انسان کي پنهنجي ذاتي نفع خاطر مزور ڪري وهائي ٿو ۽ گويا ان جو خون پئي ٿو. اهو نظام جنهن ۾ بيڪار ۽ بدڪار ماڻهو صرف دولت جي لحاظ کان شريف سمجهيو وڃي ٿو، اهو نظام جنهن ۾ شريف محنت ڪش ذليل رهي ٿو، اهو نظام جنهن ۾ انسانيت سان بيحرمتي ٿئي ٿي. اهو نظام غلط آهي ان کي مٽائڻ کپي.

انقلاب هاري جو ڪم آهي انهيءَ غلط نظام کي مٽائڻ جو انقلاب ڪير آئيندو؟ اهو ڪم انهيءَ طبقي جو آهي، جيڪو هن غلط نظام جو شڪار آهي، يعني هاري. هن انقلاب جي مخالفت ڪير ڪندو؟ اهو طبقو جنهن کي هن غلط نظام مان نفعو آهي، يعني زميندار. زميندار هر ممڪن نموني، مذهب جي نالي ۾، پاڪستان جي نالي ۾، مگر حقيقت ۾ صرف پنهنجي ذاتي فائدي لاءِ، انقلاب جي آخر ۾ تائين مخالفت ڪندو، مگر **آخري فتح هاريءَ جي آهي.**

ڇاڪاڻ ته هاري بن لحاظن کان حقيقي

هاري طبقي جو فائدو انهيءَ ۾ آهي ته هاريءَ کي ٻٽي ۾ به حصا ملن، زميندار کي هڪ حصو. هاريءَ کان بيگريءَ ڇيڙ نه وٺجن. زمين تي هاريءَ جو موروثي حق رهي.....

زميندار طبقي جو فائدو ۽ منشا اها آهي ته زميندار کي ٻٽي ۾ اڌ کان به زياده حصو ملي، جيئن وٽس ٿيڻ هڪ هاريءَ کي زمين تان لوقي ٻئي کي بيهاري، هارين کي ڇيڙ بيگري ۾ وهائي.....

هاري جيڪڏهن ٽيني (موروثي هارپ) حق لاءِ طلب ڪري ٿو ته زميندار ان جي مخالفت ڪري ٿو، ڇاڪاڻ ته انهيءَ ۾ سندس طاقت گهٽجي ٿي ۽ هاريءَ کي طاقت ملي ٿي. زميندار جي هٿ ۾ دولت آهي، زميندار جي هٿ ۾ حڪومت آهي، عملدار پوليس سڀ زميندار سان ٻڌل آهي، لازمي طرح هاري طبقو هن نموني ۾ پيڙجي رهيو آهي.

هاري حقيقي طاقت جو مالڪ آهي دنيا جي تمام پيداوار انساني محنت جي ذريعي وجود ۾ اچي ٿي، پوک، اناج، ڪپهه هاريءَ جي پورهيءَ جي پيداوار آهن. زميندار هر ڪاهيندو آهي؟ نه، لاڀارو ڪندو آهي؟ نه، ڳاهه ڳالهيندو آهي؟ نه، انهيءَ معاملي ۾ زميندار هڪ بيڪار هستي آهي ۽ هو هاري طبقي جو محتاج آهي.

هر ڪير ڪاهي ٿو؟ هاري، رونو ڪير ڪري ٿو؟ هاري، گرمين، سردين ۾، نانگن بلائن کي لتاڙي، مٽيءَ مان ڪير اناج جو سون پيدا ڪري ٿو؟ هاري.

غلط نظام

اناج پيدا به هاري ڪري ٿو مگر ان هوندي به بک هاريءَ جي گهر ۾، ڪپهه پيدا به هاري ڪري ٿو مگر تڏهن به انگ اگهاڙو

زميندار شاهي عرف ڪمدار جا ڪارناما

حيدر بخش جتوئي

ا ڪمدار وڏيري جي حڪم موجب سڌو رحيم خاصخيلي وٽ وڃي ٿو. رحيم جي زال کي چوي ٿو ته ”اڙي رن. رحيم گهر ۾ آهي؟ باهر موڪلينس“ رحيم باهر اچي ٿو.

ڪمدار، اڙي، رحيم: تنهنجي ڍڳي هڪ مهيني واسطي زميندار کي ڪپندي، روزن رکڻ لاءِ. کير جي ضرورت آهي. اها شام جو ڪاهي وڏيري جي اوطاق تي پهچائي اچج. رحيم، ڪمدار صاحب، اسان وٽ فقط هڪ اها ڍڳي آهي، اسان سڄو سال بنا ڳنڍڻ جي بڪ مٿا آهيون. انهيءَ جي جهڻ ڏڌ تي آس لڳايو ويٺا هئاسون سا مس مس ويائي آهي ۽ جنهن کان پوءِ جهڻ سان ماني ڪاٺي پيٽ پريو اٿون. وڏيرو ٻوڙ ڀاڄيءَ سان ماني ڪاٺي سگهي ٿو. اسان مسڪي جو گذر ٿي انهيءَ جهڻ تي آهي. اسين به مسلمان آهيون، روزا رکنداسين. اسان کي معافي ڏيو.

ا ڪمدار اها گفتگو ٻڌي باهر نڪري چوي ٿو

ڪمدار، لڏ هٿان، ڪڻ ٽپڙ. تنهنجي بني بند، تنهنجو پاڻي بند، بلڪ تنهنجو اسان جي زمين ۾ هلڻ گهمڻ بند، باهر نڪتو آهين ته بي عزت ڪندو سانءِ اسان جي ”واٽر“ مان پاڻي پريو اٿئي ته ڏاڙهي پٽيندو سانءِ.

هڪ آواز الله، الله خدا جي زمين، خدا جو پاڻي، خدا جي مخلوق، ليڪن مالڪ زميندار ۽ ڪمدار.

ا رحيم ڪمدار جي ڌمڪي ٻڌي ڊڄي وڃي ٿو. لٽل منهن سان گهر ۾ گهڙي ٿو ۽ گهر واري کي چوي ٿو:

رحيم، خدا جي قدرت رمضان جو ڀلارو مهينو شاهوڪارن ۽ زميندارن لاءِ نعمتون برڪتون پاڻ سان کنيون آيو آهي، مگر اسان غريبن ۾ ڪهڙي خرابي آهي جو

وڏي دل ڪريو. اهو خسيس ڪم آهي. ٿي ويندو.

وڏيرو، ڀلا، سڳورو مهينو آهي. ملن مولوين جو چوڻ آهي ته هن ۾ ختمن جو ثواب گهڻو ٿو ٿئي. سو، موچاري ماني لاءِ گيه به ڪپندو، ڪڪڙ به ڪپندا، ڇيلا به ڪپندا، چوندا آهن ته باهرن مهينن جي ڪمائي هن مهيني ۾ ڪاٺجي ڪارائجي. مسجد ۾ ماني به هر روز روزائن جي روزي چوڙڻ لاءِ ڏبي. اها به ضرور موچاري موڪلجي نه ته ماڻهو ڪلندا. گيه جو اگهه اڄ ڪلهه تمام چڙهي ويو آهي. پنج روپيه سير آهي پنهنجو جيڪو گيه ٿئي ٿو اهو اندر مير خان جي شاديءَ لاءِ گڏ ڪندا ٿا وڃن. سو، يار گيه ڪڪڙ ڇيلا ڪجهه گڏ ڪر. ڀلارو مهينو آهي. ڪا ته نيڪي ڪريون، خير خيرات ڪريون.

ڪمدار، سائين وڏي دل ڪريو، گهڻائي مال وارا پنهنجي زمين ۾ رهندا آهن. وڃي ٿو تپايان. اڄ سڀني جو مال ڪاهرائيندس ڍڪ تي. پوءِ پاڻهي ٿيندا منٿائو ايندا اوهان وٽ پوءِ سڀ ڪجهه گهر ويٺي ئي ملي ويندو. رکو ڪم خدا تي بادشاهه پير ساڻي ٿيندو سڀ فتح.

ڪارنامو پهريون

اوڏيرو چتو خان ڪٿ تي ليتيو پيو آهي. ڪمدار کوسو خان گلر تي ويٺو آهي ۽ وڏيري صاحب جا پير ڊٻائي رهيو آهي. وڏيرو ڪمدار، رمضان شريف جو مبارڪ مهينو اچڻ وارو آهي روزا رکيا. فجر مهل روزي رکڻ لاءِ کير ضرور ڪپندو. ڏهه پنڌره روزا ٿيندا. انهيءَ ڪري ڪا ڍڳي هٿ ڪر هن موچاري مهيني ۾ ڪو ثواب جو ڪم ڪجي ۽ آخرت جو توشو ڪجي. ڪمدار! قبل، ڍڳي رحيم خاصخيلي، پنهنجي هاريءَ جي تازي ويائي آهي. ڀلوڙ آهي. کير جام اٿس. اها ڪاهرائي ڪئي ٿا ٻڌون. پوءِ اوهان جي کير جي پورت چڱيءَ طرح ٿي ويندي.

وڏيرو! مٿان نه ڏئي ڪمدار! ڏيندو بابس به. ڪڪ پن پنهنجا چري، زمين پنهنجي ۾ پهري، نه ڏيندو ته وهندو ڪٿي؟ اوهان جي حياتيءَ جو خير هجي. عمر ڪمداري ڪئي اٿم، حجامت ڪانه ڪئي اٿم.

وڏيرو! اڙي بابا اڄ ڪلهه هنن هاري حقدار جتن جو مغز ڦيرائي ڇڏيو آهي، هن جو خانو خراب ڪري ڇڏيو آهي. مٿان ڇت انهن جي ڏٺن ۾ آيو هجي.

ڪمدار نه قبل نه فڪر نه ڪريو ايئن انڪاري جواب ڏيندو ته پاڻ به انهيءَ ڍڳيءَ جو کير پيئو اٿس. اهڙين مهلن لاءِ ڏنو، دائر، موسو ڪونه ويٺا آهن؟ جن تي سائين جن جو هٿ آهي، هميشه پوليس کان بچايو ويٺا آهيون. اوهان جو حڪم ٿيندو ته اها ڍڳي ته ڇا، پير سندن رن به ڪشي ايندا. اوهان جا اڳيئي آزمايل آهن. ڪيتوري به اوهان سان نٿي ٺهي، پوءِ ڪيئن نه راتو واه سندس ڪٿ اوهان وٽ حاضر ڪيائون. قبل اوهان

هيڏي سزا، هيڏو هيٺ آيل آهيون؟ پنهنجي هٿن سان پورهيو ڪريون، حلال ڪمائي کائون ته به مصيبتون اسان مٿان، ڪنهن سان ظلم ڪرڻ جي ته طاقت ئي اسان ۾ ڪانهي. نه ڪنهن جو حق غضب ڪريون، اٿلو زميندار اسان جون حق تلفيون ڪن. نمازون به اسين پڙهون، مسجد جي رونق به اسان جي دهر سان، روزا به اسان رکون، تڏهن به مصيبت ۾ مبتلا، مسڪيني ۾ گرفتار. سرمائيندار حرام کائو، ظالم غاصب، تڏهن به پر لطف حياتيون گذاري رهيا آهن. خدايا هي ڇا هي؟

رحيم جي زال، خدايا هن عذاب جي حياتيءَ مان اسان کي ڪڏهن چوٽڪارو ملندو؟ ڪالهه وڏيري سڌ ڪرايو ته رمضان جي مهيني لاءِ سيون لهرائڻيون آهن. اڇو، بيگر ڪمايو، منهنجو ننڍو ناخوش هو، تنهن ڪري ڪونه ويس. صبح سوير مون روزائڻن سان سڳورري مهيني ۾ جا چٽ ٿي سامونڊي خبر آهي شايد اسان غريبن جو خدا پيو آهي ۽ زميندارن جو پيو آهي. اسان غريبن وارو خدا وڏيرن واري خدا کان ڪمزور آهي. اسان نڌاڪا آهيون. تڏهن ته ههڙا ظلم اسان سان ٿين ٿا؟

زال مڙس هڪ ٻئي سان حال اوري، ڊپ ۽ خوف جي حالت ۾ ويهي رهن ٿا. وڏيري جو ڪمدار ناراض ٿيو آهي. خدا ڄاڻي، اسان جو ڪهڙو حال ٿيندو. | ڪمدار وڏيري جي اوطاق تي اچي ٿو. |

ڪمدار وڏيرا سائين اوهان سچ سمجهيو هو. اهو رحيم بي ايمان، بدمعاش ته ائين ڪيئن ٿو سڌو ٿي؟ هاڻي اوهان جي حڪم لاءِ ترسيل آهيان. خار کان ماني ڪا نه ٿي وڻيم. هڪ خسيس ماڻهو اهڙو جواب ڏنو آهي جو کيس خون ڪرڻ تي دل ٿي چوي. هاڻي حڪم اوهان جو.

| مولوي صاحب به وڏيري جي مجلس ۾ حاضر آهي. وڏيرو ان ڏانهن مخاطب ٿي شرعي حڪم حاصل ڪرڻ لاءِ چاره جوڻي

ڪري ٿو. |

وڏيرو. مولوي صاحب، اسان اوهان جهڙن علمائن کي في سبيل الله روزا رکايون، روزا چوڙايون، غريب غريبي کي واٽ الله جي ٽڪر ڪرايو. اهو ڪم خير جو آهي. روزن جي مهيني لاءِ، هڪ ڪمبخت کان ڪير لاءِ ڍڳي گهريسون پر بي ايمان هن خير جي ڪم ۾ ڍڳي ڏيڻ کان انڪار ڪيو هو. هاڻي مولوي صاحب اهڙو ماڻهو سزا جي لائق آهي يا نه؟

مولوي. بيشڪ، بيشڪ، جناب، اوهان سخي آهيو. سخين جو رتبو مٿانهون آهي. سخي بهشتي آهن. اهڙي ماڻهو کي سزا ڏيو.

وڏيرو. ڪمدار، ابا، ٻڌڻي شرع جو حڪم، هاڻي وڃي ڪر ڪافر جو ڪارو منهن. ڀل ته لوڙي. خدا جي طرفان سندس تقدير ايئن آهي. ڏوھ ڪنهن جو ڪونهي.

| صبح جو رحيم پنهنجي گهر اٿي ڏسي ته ڍڳي وٽان تي ڪانه آهي. هڪو ٻڪو آسپاس گوٺ وارن کي فرياد ڪري ٿو ته منهنجي ڍڳي چور ڪاهي ويا آهن. پير کٽائڻ ۾ مدد ڪريون. ڳوٺ وارا کيس چون ٿا ته ”ادا“ اسان حاضر آهيون، پر صبح ساڻ ڪمدار حڪم ڏيئي ويو ته وڏيري جي چيڙ آهي. سڀ اوطاق تي هلو. جيڪڏهن دير سان آيا ته ڏنڊ وجهندو سانو. ”چيڙ به وڏيري جي سریت جي گهر ٺاهڻ جي آهي. دير ڪئي سون ته اسان لاءِ شامت اچي ويندي. باقي تون هلي وڏيري کي سٽاء ته اهو موڪل ڏئي ته هلنداسون.“ رحيم سڀني سان گڏجي وڏيري وٽ وڃي ٿو ۽ کيس چو ٿو: |

رحيم. سائين، وڏيرا صاحب، منهنجي ڍڳي چوري ٿي ويئي آهي. پير کٽائڻ لاءِ اڄ ماڻهن کي چيڙ کان موڪل ڏيو. اوهان جي پاڙي ۾ ويٺو آهيان. اوهان جي عزت جو سوال آهي.

وڏيرو! بي ايمان، بدمعاش، ٻاهر نڪر، نه ته بچ ٿو ڪرايان ڪهڙو منهن کڻي آيو آهين؟

| رحيم ويچارو غريب، چار و ناچار خاموش ٿي، پنهنجي تقدير تي روئي ٿو. آسمان ڏانهن هٿ کڻي ڪنهن طاقت جو انتظار ڪري ٿو. |

ڪارنامو پيو

| وڏيري صاحب جو پير اچڻو آهي. انهيءَ جي مهماني ۽ رسائي لاءِ ڪمدار کي حڪم ڪري ٿو. |

وڏيرو! ڪمدار صاحب، اڄ سائين اچڻو آهي. ماڻهو سو ڪن ساڻس ايندا. ابي ڏاڏي جا دعوتِي آهيون. دعوت سائينءَ جي ضرور ڪبي. بندوبست تمام سٺو رکبو. اهڙو سٺو ٿئي جو پنهنجي دعوت مڙني مريدن کان مڃاري ٿئي.

ڪمدار! سائين منهنجا فڪر نه ڪريو. اڄ سڀني هارين کي حڪم ٿو ڪريان ته اڇوڪو سمورو ڪير هتي پهچائڻ. ڇيلا ته اڳي ئي اوهان جي روزن بلي گڏ ڪيل اٿر. باقي رهيل آهن، اهي به ضرور ٿا ڪريون. هڪڙي رن آهي ان وٽ متارو ڇيلو آهي. انهيءَ ڏينهن پئي ڪرڪي. اڄ ضرور زوريءَ به کڻيس.

| مولوي صاحب قطع ڪلام ڪندي چوي ٿو. |

مولوي. ماڻهون ته ڪهڙا دين کان ڦرندا وڃن ههڙي خير ۽ ثواب جي ڪم لاءِ به پيا ڪرڪن. بادشاهه پير جو اولاد ٿي ٿو اچي.

ان لاءِ ڏيڻ ۾ ڪيڏو نه ثواب ٿيندو. اهڙن ڪنجوسن جو مال زوري کائڻ به جائز ۽ حلال آهن.

| شام جو هارين جي گهرن مان مال اچي ٿو. ڪمدار ڏاڙو هٿڻ شروع ڪري ٿو ڇيلا، ڇيليون، ڪير، سڀ ڪجهه لٽي زوري کڻائي اچي ٿو. ڪنهن کي به ڪيڇڻ جي مجال ڪانه آهي سڀ غريب رمضان شريف جي برڪتن، پير صاحب جي دعائن ۽ فيض کي ههڙي طرح پاڻ تي نازل ٿيندو ڏسي آسمان ڏانهن نهاريندا رهيا ۽ هن منطق کي سمجهڻ کان قاصر رهيا. فقط اها بيوه رن

بقاياء پاڪستان ۾ جمهوريت

1. اسيمبليءَ جي ميمبرن، هاءِ ڪورٽ جي ججن ۽ گورنرن کي وفاداري جي قسم کڻڻ مهل هي لفظ چوڻا پوندا، جيڪي گورنمينٽ آف انڊيا ائڪٽ 1935ع ۾ موجود آهن.
2. ”مان موجوده قانون مطابق، پاڪستان جي آئين جو وفادار رهندس“
3. گورنمينٽ آف انڊيا ائڪٽ 1935ع جي فقري نمبر 5 موجب پاڪستان هن طرز جو وفاق هوندو.
- (الف) ”هن کان پوءِ صوبن کي گورنرن جي انتظام هيٺ هلندڙ صوبا سڏيو ويندو.“
3. گورنمينٽ آف انڊيا ائڪٽ 46 موجب:

(1) هيٺين علائقن کي گورنرن جي انتظام هيٺ هلندڙ صوبا سڏيو ويندو، اوڀر بنگال، اولهه پنجاب، اتر-اولهه سرحدي صوبو ۽ سنڌ.

گورنمينٽ آف انڊيا ائڪٽ 1935 جي فقري نمبر 290 موجب گورنر جنرل ڪن حالتن تحت ضروري سمجهيو ته پنهنجي حڪمرانن سان.

(الف) نئون صوبو بڻائي سگهي ٿو.
(ب) ڪنهن صوبي جي ايراضي ۾ ڪي ٻيون ايراضيون شامل ڪري سگهي ٿو.
(ب) ڪنهن صوبي جي ايراضيءَ کي گهٽائي سگهي ٿو.

(پ) ڪنهن صوبي جي سرحد کي مٽائي سگهي ٿو.

”پر گورنر جنرل کي ڪنهن صوبي کي ختم ڪرڻ جو ڪو اختيار ڪونه آهي“

5. انڊين انڊپينڊنس ائڪٽ جي فقري

8 (2) مطابق

”... هر نئين رياست ۽ هر صوبي جو انتظام، گورنمينٽ آف انڊيا ائڪٽ 1935 مطابق يا ان جي بيان ڪيل اصول جي ويجهو رکيو ويندو.“

”اهڙيءَ ريت صوبي ۽ مرڪز جي حيثيت غلام ۽ مالڪ جهڙي نه هوندي يا ڪنهن صوبي کي گهٽ درجي وارو يا وڌي درجي وارو نه سمجهيو ويندو، هر صوبي کي پنهنجي انفرادي حيثيت هوندي ۽ ڪيترن ئي ڳالهين ۾ خود مختار هوندا.“

هلندڙ

ڪٿو ڪٿ تي ويٺو آهي. راڻو ماڃي اچي پير صاحب کي پيرين پئي ٿو ۽ وڏيري کي عرض ڪري ٿو.

راڻو - سائين، مون غريب سان ظلم ٿيو آهي. نا حق ڪمدار مون کان زمين ڪسي آهي، ڪمدار جي چوڻ تي نه لڳو؛ ڪمدار جا ڪڏا ڪم آهن. (پير صاحب کي هٿ ٻڌي عرض ڪري ٿو) سائين اوهان وڏيري صاحب کي چئو، مون سان نا حق نه ڪري. ڪمدار وڏو ظالم آهي، بي حيا اسان جي زالن کي ٽڪي ٿو. اسان اشراف ماڻهو آهيون، انهيءَ ڪري منهنجي ٻني ڦرجي ٿي. قبلان ڪو داد ڪريو.

وڏيرو - (پير کي) قبلان هي ڦريل وهابي ماڻهو آهي، سچ پچو ته اوهان جو چاليهو، تويو وچان ڪيندا آهيون تڏهن به هي منڪر پيو ڪرڪندو آهي، سچ پچو ته آئون انهن سورن کان ٿو ڪيائس.

راڻو - نه سائين! رڳو ڪمدار جي چورت آهي. مون مسڪين سان ناحق ٿو ٿئي.

پير صاحب - (ڏاڙهيءَ تي هٿ گهمائي، تبسبح رکي، جلال ۾ اچي چئي ٿو؛ ڪمينا بي ايمان توکي خبر ناهي ته آئون بادشاهه پير جو اولاد آهيان، لکها مرید اٿم، جي اميد ته انشا الله تعاليٰ روز محشر سڀ پاڪر ۾ وجهيو ويٺو هوندس. ڪنهن کي به ڪوسو واءِ نه لڳندو، سڌو کڻيو ويندو سان بهشت ۾، هنن جا سڀ گناه مون پنهنجي سر تي کنيا آهن، تو جهڙي ڦريل منڪر کي اها سزا ٿوري آهي، پنهنجي سچن مریدن سان آئون ساڻي آهيان، وڃي جيڏانهن وڃڻو اٿئي، ڪڍو مردود کي پنهنجي ڪچهريءَ مان.

(ڪمدار اٿي ٿو، راڻي کي وارن مان جهلي ماريڻو ماريڻو کيس ٻاهر ڪڍي ٿو) هڪ آواز- يا خدا، تنهنجي دنيا جا پير، فقير، ملان، مولوي، شاهوڪار، سرمائيدارن جو طرف آهن! ڇا ڪٿي آهين؟ تون به هنن جو طرفدار آهين؟

(راڻو ويچارو رڻدو هليو وڃي ٿو.)

زال وڏيري وٽ رڻندي اچي ٿي ۽ چوي ٿي: | رن زال! وڏيرا صاحب، سائين منهنجا، منهنجو خدا کان سواءِ ٻيو ڪو به وسيلو ڪونه آهي. ڪمائڻ وارو ڪوبه نه آهي. اهو چيلو انهيءَ لاءِ بهاريو هوم ته وڪڻي ڪو وٺندس. آءُ انگ اگهاڙي آهيان. مون تي رحم ڪريو.

وڏيرو، اڙي، رن کي جهلي چوٽيءَ کان ٻاهر ڪڍوس. ههڙي خير جي ڪم کان نٿاڻي ٿي. تون ڪهڙي مسلمان آهين. تو تي رحم ڪهڙو؟

| ڪمدار وارن کان جهلي، ڌڪا ڏيئي مائيءَ کي ٻاهر ڪڍي ٿو. وڏيرو صاحب فرمائي ٿو: |

وڏيرو. اهڙي ڪمدار واه، تنهنجا ڪم. هڪ آواز جا پيرن کي اهڙين دعوتن کان ڪان شرم نٿو اچي. ڪارنامو ٿيون

(ڪمدار وڏيري کي صلاح ڏئي ٿو.) ڪمدار سائين راڻي ماڃيءَ جي ٻني ڏاڍي پلي ٿي آهي. انهيءَ کي ڪنهن طرح ٽپڙ ڪڍائي، پچائي، اها ٻني جي ونڊي به اوهان جي ننگر ۾ ڪم آڻجي. اهي حرامي ماڻهو نڪو ڪن خير، نڪو خيرات. اهڙي پلي ٻنيءَ مان اهڙي بي ايمان کي اصل ڪڍڻ گهرجي.

چيڙون بيگرون به پئي گهسايون اٿس اهو چڱو بهانو آهي. جيڪو ماڻهو زمينداري سڌ نه پري انهيءَ کي ٻني ۾ ڪهڙو حق آهي؟ وڏيرو - (ڏاڙهيءَ تي هٿ گهمائي) شاباس بيشڪ ڪڍي ڇڏينس.

(ڪمدار راڻي کي سڏائي چوي ٿو: ڪمدار - راڻا، بابا تون نڪو اچين چيڙ تي نه ڪو ڏئين ٿو سڏسلو. تنهنجو ٻنيءَ ۾ ڪو به واسطو ڪونهي. اڄ کانپوءِ ٻنيءَ ۾ آيو آهين ته تنهنجو خير ڪونهي.

(راڻو دانھون ڪندو، وڏيري وٽ دانھن کڻي اچي ٿو پير صاحب سفيد ريش هٿ ۾ تبسبح، ڪٿ تي ويٺو آهي، ٻيا سڀ ماڻهو پٺ تي ويٺا آهن. پير صاحب جو پيارو

سنڌ مٿان سلام ۽ صلوات

اي بي خبر ستمگر، اسان سان جنگ بند ڪر،
سڏائي پاء پاء تي تير تنگ بند ڪر،
جفا جا جيل توڙ، سوخت پتنگ بند ڪر،
چڙي ڏي جند سنڌ جي، هي ڏونگ ڏنگ بند ڪر،
اصول پائپي فقط خلوص التفات آ،
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ، صلوات آ
اٿو اٿو اي سنڌيو! ڪلهن مٿي ڪفن ڪيو،
”فنا یر آبقا“ ٻيا اهائي انجمن ڪيو
سڳوري سنڌ سان اهو سڄو پڪو وڃن ڪيو
ڏسو ٿا وٽ نام بر ته ڪهڙو ڪم اٿن ڪيو
جتي هي احتجاج آ نجات آپگهات آ
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ، صلوات آ
اي نوجوانو سنڌيو، جواني جوهر آ ڪٿي؟
جو سنڌ تي نثار ٿئي اهو دلاور آ ڪٿي؟
تباھ ناس خاک ٿيو عذو جو خنجر آ ڪٿي؟
بچاء سنڌ پياري لئي ٻيا ٿيو محشر آ ڪٿي؟
اٿو اٿو ته صبح ٿئي، اندازي ڪاري رات آ
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ، صلوات آ
جهان بر ڪيئي ظالمن جا قيد ڪوٺ اڏي ويا!
سپاهي هوا ڪ شير هوا دلير گهوت اڏي ويا!
هو حق پرست جي هٿارون کائي چوٽ اڏي ويا!
سهي سگها نه بت شڪن جي مک مروت اڏي ويا!
جلايو جت به سومنات آلات منات آ
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ، صلوات آ
اي سنڌ تو حضور بر قبول هي ڪلام ٿئي
عمائي انقلاب هي حقير جو سلام ٿئي
جوان پير مرد زن بر جوش عام جار ٿئي
جو سنڌ لئي عذاب آه ناس سو نظام ٿئي
هي آرزو ٿي حيدر آ، اها ره نجات آ
اي سنڌ تو مٿان سدا سلام آ، صلوات آ

اي سنڌي وڏيرا ڪجهه انسان ٿي!

(هي نظم انهن وڏيرن ڏانهن خطاب آهي جي هٿ
مڌگور ڪارنامن جا اڪثر مرتڪب آهن)
وڏيرا چَوَن ٿا، ”وڏا خان آهيون“،
”تمندار سردار سلطان آهيون،
”ضميفن جي لئي قهر يزدان آهيون،
” ۽ ڏاڍن جا نوڪر ۽ دربان آهيون،
”حریت جي جذبي کان بيجان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
وڏيرا وطن پنهنجو هارائي وٺيا،
مٺي سنڌ پنهنجي ڪي ماري وٺيا،
حقن پانهنجن ڪي ڪهرائي وٺيا،
ٻچن مائرن ڪي رڪارائي وٺيا،
تڏهن پي آ دعويٰ ”پهلوان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
وڏيرا وٺي ووت ۽ معتبر ٿيا،
وزارت وٺي صاحب ڪر وفر ٿيا،
پري پمٽ پنهنجو ٿلها جانور ٿيا،
غريبن جي ڪاڻن جي لئي شير نر ٿيا،

”ٿما خون بر لعل بدخشان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
وڏيرا حڪومت جا چمچا سدائين،
جهڪي ظالمن کي ڪرن ”سائين، سائين“
غلامي سلامي خوشامد لنگهائين،
ڪريا ”جي حضوري“ ڪري ڪيستائين آ،
چَوَن ٿا ته ”خودار خاصان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
وڏيرن مان غائب ٿي غيرت شجاعت،
وطن جي بچائڻ لئي ڪاٿي آ همت؟
ٻيا جي ڪيائون ته راشي حڪومت،
فنا جي ڪيائون ته عزت عدالت،
چَوَن ٿا ”محافظ نگهبان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
وڏيرا سڏيرا، سرائي پرائي،
لقب ۽ شق ٿا وٺن ڪيترائي،
ملڪ ڄام ۽ رئيس ڪي چوڌرائي،
ڪو مهر آ ڪو پير آ، ڏسو آ ڪرائي!
”لقب ڌار، پير يار يڪسان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
محلات ماڙيون اڏائي رهن ٿا،
وڏي لاٽ سان هو اٿن ٿا وهن ٿا،
هو پنهنجن ڪي ماري لتاڙي ڪهن ٿا،
هو غيرون جو هر ظلم ڏلت سهن ٿا،
”اوهان جا ملازم ٿنبا خوان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
وڏيرا مزورن جي محنت ٿن ٿا،
وڏيرا غريبن جي عيوض ٿن ٿا،
هو آزاد طبمن جي عظمت ٿن ٿا،
جو آ قورم برشان شوڪت ٿن ٿا،
ٿييرا نه سوچن ٿا ”نادان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
آ پيشي انهن جي بر پائاريداري،
هي ڌاڙا، هي ڦريون لٽيون مارا ماري،
ٻيا ڪن ٿا ماتام اندوه ڪاري،
غريبن بر جاري آ بس آهه و زاري،
نه ٿا شرم ڪن ”ڪيڏو نقصان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
وڏيرن جا سهسين ٿي زخميل ستايل،
وڏيرن جا ڪيئي نه ڏنگيل ڏڪايل،
ڏڪايل چڪايل، چڪائي ماريلا
روئي ڇو نه انسان ڏسي ديس گهايل
ڪلي ٿا چَوَن ”خوش ۽ خندان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
چڏايو وڏيرن کان قومي قيادت،
انهن جي قيادت کان اُٿي ذلالت،
ذلالت، عملدار شاهي جي لعنت،
جفا جور ۽ ظلم جي قيادت!
چَوَن ٿا ته ”مومن مسلمان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“

هي ڪهڙا هي ڀٽا هي ميمڻ، هي قاضي،
ٿيا، سنڌ وڪڻي، وزارت بر راڻي،
ڪيو ختر انهن کي ٽين قسم ماضي!
ڪيو سنڌ کي پاڪ آزاد اراضي!
ڪڏهن ڪين چوندا ”پشيمان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
جنهن سنڌ ماري انهن سان ويو آ،
ڏيئي ووت پنهنجا ڪيو تن انڌير آ،
پلي ڪو وڏيرو آ، ميمر آ مٿير آ،
وطن جو غدار، هر هڪ ڏقمير آ،
”سجي سنڌ ۽ پاڻ قربان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
جيارو اي هاري، وڏيرن جا ماري،
مٺي سنڌ پياري سڳوري سنهاري!
ٻڌن شرمر بر پيل وڏيرا ڏهاري،
ڪيو قوم پنهنجي تي احسان پاري،
”اسين هاري خر مرد ميدان آهيون“
”اسين آن ڏاتا، مهربان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
هي ووتن جو قصو آ بندوق بازي،
هي بندوق بازي ڪري بئجو غازي!
ڪٽو وڏ وڏيرن جي هارائي بازي،
۽ سالر ڪيو سنڌ جي سرفرازي!
وچن ڏيو ته ”سنڌي محبان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
اٿو سنڌيو! پنهنجي عزت بچايو!
وڏيرا ننڍيرا، شرافت بچايو!
هي وڏڙن سنڌي لاج شوڪت بچايو!
۽ اولاد لئي ڪجهه وراثت بچايو!
چئو ”جنت جا رضوان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
وڏيرا ۽ هاري ڏسو سنڌ پياري،
پڪاري ٿي اما، روئي زاري زاري!
ڪڏهن تائين جيئن هي، جنگل خوري!
ڪڏهن منهنجي ٻچڙن کي ايندي بهاري!
جواب آهه ڇا؟ ”پاڻ درميان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
مبارڪا جنهن سنڌ سان ڪئي سچائي!
مبارڪا جنهن سنڌ سان ڪئي پلائي!
مبارڪا جنهن جان سنڌ پنهنجي جلائي!
ته ٿئي سنڌ سائي سپاڳي سدائي!
”اسان نهڪ فالن جا نشان آهيون“
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“
جگر جا ٽڪر سمجهو آشعار حيدر!
هي آ جذبه هاري حقدار حيدر!
هي فرياد سنڌ آهه گرفتار حيدر!
هي آ انقلاباتي اوزار- حيدر!
پتمو ظلم جي پاڙ- احسان ڪريو!
اڃا پي چَوَن ٿا ته ”انسان آهيون“

بسم الله الرحمن الرحيم

ويل للمطففين الذين اذا الكتالوا علي الناس
يستوفون واذا اكلوا هم او زنوا هم يخسرون

ترجمو: هلاکت آهي انهن توريندڙن لاءِ، جيڪي
ماڻهن کان (ڪا شيءِ) وٺڻ مهل، پوري پوري توري
وٺن ٿا ۽ ڏيڻ مهل ڪوت واري تور توري ڏين ٿا.
(القرآن)

ايڊمنسٽريٽر

يونين ڪائونسل لائيڊي
ملير، ڪراچي سنڌ.

ڪتاب گهر ساڙڻ جي مذمت

سنڌ ۽ سنڌ جي عوام جي قومي مفادن جي حق ۾ ڪو مؤثر ڪردار ادا ڪرڻ کان قاصر ٿي چڪيون آهن، تڏهن سنڌي صحافت جو ڪردار تاريخ ۾ سونهري اکرن ۾ لکڻ جهڙو نظر اچي رهيو آهي. سنڌ تي هر ڏکي وقت ۾ صحافت هڪ تحريڪ جهڙو ڪردار ادا ڪيو آهي. ڪارو ڪاريءَ جو مسئلو هجي يا نجی جيلن جو مسئلو هجي، تندي بهاول جو ڪيس هجي يا پوليس جي دهشتگرديءَ جو، ڪالا باغ ڊيم جو مسئلو هجي يا پنجاب طرفان پاڻيءَ جي ناجائز چوريءَ جو مسئلو هجي، مطلب هر مسئلي تي سنڌي صحافت جو ڪردار هڪ زندہ تحريڪ جو ڪردار رهيو آهي. خاص ڪري گذريل ڪشڪ جي موسم جي آخري ڏينهن کان پيدا ٿيل پاڻي جي بحران تي اخبارن جو ان مسئلي کي زوردار نموني سان اٿارڻ هڪ وڏو ڪارنامو آهي جنهن ۾ ”سنڌ“ اخبار جو ڪردار سڀني اخبارن ۾ نمايان رهيو آهي. ان صورتحال ۾ ”سنڌ“ اخبار تي ڏاڙو، سنڌ جي شعور تي ڏاڙو آهي، سنڌ جي فڪري ۽ علمي ذات تي ڏاڙو آهي. سنڌ جي عوام تي، سنڌ جي محافظ صحافتي تحريڪ تي، بلڪ سنڌ جي آواز ۽ ضمير تي ڏاڙو آهي. جنهن جي اسان زوردار لفظن ۾ مذمت ڪيون ٿا، ۽ حڪومت کان مطالبو ڪيون ٿا ته ان ڏاڙي جي جلد جاچ ڪرائي وڃي ۽ ڏوهارين کي ڪيفر ڪردار تائين پهچايو وڃي.

حيدرآباد گاڏي کاتي ۾ قائم سنڌ جي اهم علمي اداري سنڌي ساهت گهر جي مالڪ ۽ ماهوار ڪينجهر جي ايڊيٽر ناز سنڌيءَ جي ڪتابن کي ڪجهه ڏينهن ٿيندا ته ڪن شريسنندن باهه ڏئي ساڙي ڇڏيو آهي. دڪان ۾ تمام وڏي پيماني تي ديني سياسي علمي و ادبي ڪتابن جو وڏو تعداد ۾ ڏيکيو هيو، جيڪو سڄو جو سڄو سڙي رک ٿي ويو. ڪوڙ ساڙا ڪتاب ته بلڪل نوان ڇپجي آيا هيا جن جا مڪمل ايڊيشن سڙي خاڪ ٿي ويا. وڏي ڳالهه ته پوليس، انتظاميه وڏن احتجاجن ۽ وٺ پڇان کان پوءِ مشڪل سان وڃي آيف-آءِ-آر کاتي، پر ان سلسلي ۾ وڌيڪ ڪابه ڪاروائي ڪونه ٿي سگهي آهي. هن ڪڏي ڪم جي جيتري مذمت ڪجي اوتري گهٽ آهي. هيءَ واقعو تمام وڏو علم دشمنيءَ، ادب دشمنيءَ ۽ قوم دشمنيءَ جو واقعو آهي. اسان هن واقعي جي پوزور لفظن ۾ مذمت ڪيون ٿا.

صحافت تي ڏاڙو

هن وقت جڏهن سنڌ اندر سياسي تحريڪون قيادت جي نا اهليءَ، هٿ ڌرميءَ ۽ فرقيواريت جي سببان اندروني خلفشار جو شڪار ٿي،

حافظ محمد اسلم بروڪر حافظ محمد اقبال بروڪر

اٿو، ميدو، فائن
گيم، چانور، ڪٽڪ

گرين سينٽر ٽيون فلور روم نمبر 304 ۽ چوٿون فلور روم نمبر 408
سٽي ڪورٽ جي سامهون يانڊيا بازار ڪراچي

صلالہ رولر فلور ملز سائيٽ شيرشاھ ڪراچي
حيدري رولر فلور ملز مل ايريا ڪورنگي ڪراچي

Ph: 7774750- 7774650- 7774725- 7774830

گيت

محبوب گل سومرو

منهنجي سامهون اچي، مرڪي منهن کي ڏڪن،
گذري منهنجي اڳيان، وري بوڻي ڏسن،
جي اهو پيار ناهي ته چاهي ڀلا،
تنهنجي دل تي چوي، منهنجي سامهون هجين،
شڪين تي جڏهن منهنجي سامهون اچين،
نٿو تنهنجو نٿي مون کان ڌار رهن،
سو بهانا ڪري تنهنجو هر هر اچن،
جي اهو پيار ناهي ته چاهي ڀلا،
جي ٿو توکان پڇان صاف مڪري وڃين،
ڪلندي منهنجي اڳيان روز گذري وڃين،
مون دي نظرون کڻي، جهٽ جهڪائي ڇڏن،
هٿ منهن تي رکي، ڪلي ڊوڙي وڃن،
جي اهو پيار ناهي ته چاهي ڀلا،
ناز تنهنجي نظر، نينهن نخرا ڏسي،
دلڙي منهنجي به ٿوري آهي هر ڪبي،
منهنجي بهرين نظر، تنهنجي چاتيءَ ٻوڻ،
تنهنجو جرڪ پري، پنهنجي چاتي ڏڪن،
جي اهو پيار ناهي ته چاهي ڀلا،
مون ٻڌو هو تو پنهنجي سڪيءَ کي چيو،
رات ساري مون سڀني ۾ ”گل“ کي ڏٺو،
رات ساري مون کي سڀني ۾ ڏسن،
ڳالهه ساڳي وري، سرتين کي چوڻ،
جي اهو پيار ناهي ته چاهي ڀلا.

غزل

مسڪين سمون

ڪنڊ جهڙا جي ملا ماڻهو هيا!!
تو به جهڙا سي ڪڙا نڪي پيا!!
چنڊ جهڙي سونهن هئي جن ۾ مگر!
دل جا ڪارا سي ئي ثابت ٿي پيا!!
دوستيءَ جي روي ۾، هو ڪير ها؟
منهنجي بارو! دل ڏيئي ويندا رهيا!!
پنهنجي دل تي ٽاهلون چريا آهيون!
ڪير مسڪل ۾ آهن ڪنهن جا ٿيا؟
ڇڏ ڪلائي يار کي مسڪين! تون!
سي نه توکان دور ٿين جيڪي رهيا!!

غزل

حماد قاضي

دلبر جي ديد جو ديوانو ٿي پيس،
محبت جو ڪليل افسانو ٿي پيس،
انڊلٽ رکيا وانگر رنگت تنهنجي ريتيل،
بره برڪا رت تي بيگانو ٿي پيس،
سونهن سڻيل جام بي لب لڏي پيا،
نينهن جي نشي وارو ميخانو ٿي پيس،
وقت وهندڙ ڌارا وري اهڙو وار ڪيو،
اڪيلائي جو لڳي پيل ڳانو ٿي پيس،
چانڊوڪي شراب پي پاٽ رات به جهومي پئي،
سايو وارا سر ڇيڙيندڙ حماد پيانو ٿي پيس.

آزاد

روشن ظفر راهو

بادلن جي اوت مان تون،
مرڪندو ٿو اچين،
چنڊ تنهنجي ساهڙي مان،
وار ڪولي ٿي سمهان،
رات ڀر توڏي تڪيان ٿي،
جاڳ جا سڀنا اٿان ٿي،
ساڻ تنهنجي هي ستارا
ڳوٺ جي ڳيرن جيان،
تا پڇن مون کي اڪيون،
هن حويليءَ جون پتيون
سي به ننڍڻ جون سڪيون،
مون ساڻ مرڪي ٿيون ڪلن،
پر توو تنهنجو پوي ٿو،
لڳ منهنجا ڪر پڇن ٿا،
جيءَ ۾ جذبا ڇهن جا،
نانگ بڻجي ٿا سرن،
روز ايري ٿو اچين
۽ وڻن اوت مان تون،
انگ منهنجا ٿو چمين
رنگ مون ۾ ٿو پرين،
روح ۾ پئي وڃي ٿو،
پو به رهجي ٿا وڃن
سڪ جا سڀنا اکن ۾
پو به ڪناري ٿي رهان مان،
وقت ڪنهن ڌاڙيل وانگر عمر منهنجي ٿو ڦري،
۽ جوانيءَ جا سمورا
هوءَ زيور ٿو ٿئي،
اڻينو هٿيار هن جو
ٿو ڊيڄاري روز مون کي.

ڪاش تون اڃا مٿي منهنجا.

ڪو بهادر ۽ هنيو،
ڳوٺ جو ڳيرو هجين ها،
هن حويليءَ جا سمورا،
ڪوٽ اوچا، ڳاٽ اوچا،
ريت جا لوڙها لٽاڙي،
وقت جي ڌاڙيل کان تون،
عمر منهنجيءَ کي ڦرين ها،
۽ جوانيءَ جا سمورا
هيءَ زيور تون لٽين ها،
تون لٽين ها، تون لٽين ها،
ڳوٺ جا ڳيرو هنيلا،
ڳوٺ جا ڳيرو هنيلا.

وائي

علير چنو

جان توتان فدا،
هر گهڙي مان ڪيان،
اڳڻ جي تون اچين!
سامه صدقي وڃان،
محب تنهنجي مٿان،
اڳڻ جي تون اچين!
ڊڳن ۾ ڪو ڪندو،
ڪين هڪڙو ڇڏيان،
اڳڻ جي تون اچين!
راهه ۾ گل چيان،
پير تنهنجا چمان،
اڳڻ جي تون اچين!
پيار وارو محل،
نانو تنهنجي ڪيان،
اڳڻ جي تون اچين!
اڳڻ جي تون اچين!

موت جا سوداگر

آئي چونارا (جنوبي آفريڪا) / گوهر سنڌي
ٿريلِي واريءَ تي مردن جا لاش آهن،
گهنڊڙيدار وار جو تئل ڏاڳو ۽ خون جا ڌٻا،
هٿيار بدن جي اکين جي خونخوار تيز روشني
چڱي رهي آهي،
ته هو وري ٻيهر حملي ڪرڻ لاءِ ايندا...
پوڄا کان فارغ ٿي،
۽ مردن کي غسل ڏيڻ کان پوءِ
وري هڪ ٻي حملي لاءِ ايندا،
امان او امان.....
موت جا سوداگر دروازي تائين پهچي ويا آهن،
مون کي جلدي جلدي
هڪڙي بندوق کڻي ڏي.....

سيوهڙ ديولپمينٽ اٿارٽي

نوٽيس

گلشن شهباز جي سمورن الاتيز کي متوجه ڪيو ٿو وڃي ته پنهنجي پلاٽن ۽ گهرن جا سمورا واجبات ۱۵ آگسٽ ۱۹۹۷ع تائين جمع ڪرايو ۽ پنهنجي پلاٽن ۽ گهرن جو قبضو حاصل ڪريو. ٻي صورت ۾ ادارو هن ڳالهه جو مجاز هوندو ته انهن جي الاٽمينٽ ختم ڪري.

اسيڪم ۾ ترقياتي ڪم تيزيءَ سان جاري آهن. گلشن شهباز جي انهن الاتيز، جن پنهنجي ايدريس تبديل ڪئي آهي ۽ اداري کي اطلاع نه ڪيو آهي ۽ انهن ڏانهن موڪليل نوٽيس ايدريس بدلت ڪري واپس پهتا آهن، انهن کي به متوجه ڪيو ٿو وڃي ته هو فوري طور تي گلشن شهباز جي آفيس سان له وچڙ ۾ اچن، نه ته ادارو اوهان جي خلاف قانوني رستو اختيار ڪرڻ جو مجاز هوندو.

بحکم

ڊائريڪٽر جنرل

سيوهڙ ديولپمينٽ اٿارٽي

ڄامشورو

اوهان جي دنيا کي تباھ ڪرڻ لاءِ
هاڻي ڪنهن آفت جي ضرورت ڪونهي

پنهن جي دنيا کي پاڻ آلودگيءَ کان بچايو

E P A SINDH

Environmental Protection Agency, Government of Sindh.

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”أداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

اندي ماء جڻيندي آهي اوندا سوندا ٻارَ

ایندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا پوڙا ٻار

هر دور جي نوجوانن کي اداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڏڻ، ويجهڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڳولي سھڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جھٽريءَ طرح وٽن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن کا حُصوسي ۽ تالي لڳل کلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هِڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اُصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پڻ پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهاڻو distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پئسن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو. پئسن کي گليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پئساندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃڻ.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ، پُڪار سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي
بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
گيت به چڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ چڻ ٿا؛
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي منجهه پهڙ چڻ ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيت به چڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اٿي، هي بم-گولو،

جيڪي به ڪٿين، جيڪي به ڪٿين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،
جنهن رڻ ۾ رات ڪيا رڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري
پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي
ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور
سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن سان
گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي
بهر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ سُئل جا پڻ سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي
کوٽ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر
گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي
ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا،
بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور
نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ

پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پڻ پڻ جو پڙلاءُ“.

- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)